

Brčko distrikt Bosna i Hercegovina

Internacionalni univerzitet
BRČKO distrikt BiH

GODINA XII, BROJ **22** JUNI 2023.

NIR

ČASOPIS ZA NAUKU, ISTRAŽIVANJE, RAZVOJ

ISSN 2233-1603 (print)
eISSN 2831-1280 (online)
DOI: 10.59417/issn.2831-1280

<http://nir-casopis.org/index.php/nir>

22
NIR

Internacionalni univerzitet
Brčko distrikt BiH

NIR

Časopis za nauku–istraživanje–razvoj

godina XII, broj 22

Brčko, juni 2023.

SADRŽAJ

STUDIJE I ČLANCI

Doc. dr Esma Hasanbašić Zastupljenost ekološkog odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi.....	7
Dr Ramo Mulahusejnović, Dr Vedrana Blagojević Neki važniji tehnički i psihološki trendovi kao uzročnici agresivne vožnje u drumskom saobraćaju	21
Dr. sc. Siniša Franjić, dipl. iur Hacking na konkretnom primjeru.....	33
Aleksandra Stanković, Nikola Đurić, Krivično delo nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu.....	47
Dr Kristina Ostojić, Dr Valentina Vasiljević Zdravstvena njega oboljelih od astme	59
Доц.др Велемир Зекић, Доц.др Цвијетин Живановић Обавештајне и безбедносне институције Републике Македоније	65
Mr Alma Okić Šabić Razvoj aplikacije za evidenciju studenata	79
Урош Тадић, Драган Цветковић ИКТ у образовању између Србије и Словеније.....	95
Mr. sc. Kajtazović Ibrahim, dr. sc. Esad Čović Inflacija i monetarna politika.....	105
Doc. dr Željko Petrović Priznanje države kao politički čin u međunarodnoj zajednici.....	121
Uputstvo za saradnike	135

CONTENTS

ARTICLES AND STUDIES

Asst. Dr. Esma Hasanbašić

Representation of ecological education and education in primary schools..... 7

Ramo Mulahusejnovic Ph.D, Vedrana Blagojevic Ph.D

Some important technical and psychological trends as causes of aggressive driving
in road traffic 21

Siniša Franjić, Ph.D.

Hacking on a concrete example..... 33

Aleksandra Stanković, Nikola Đurić,

Criminal act violent behavior at a sports event or public gathering.....47

Kristina Ostojić, Valentina Vasiljević

Health care of patients suffering from asthma 59

Velemir Zekić, Ph.D., Cvijetin Živanović, Ph.D.

Intelligence and security institutions of the republic of Macedonia 65

Alma Okić Šabić, M. Sc.

Development of the application for student records 79

Uroš Tadić, Dragan Cvetković

ICT in education between Serbia and Slovenia 95

Ibrahim Kajtažović, M. Sc, Esad Čović, Ph.D.

Inflation and monetary policy..... 105

Željko Petrović, Ph.D.

Recognition of the state as a political act in the international community..... 121

Instructions for submitting a journal 135

STUDIJE I ČLANCI

ZASTUPLJENOST EKOLOŠKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U OSNOVNOJ ŠKOLI

Sažetak: Današnje čovječanstvo susreće se sa velikim ekološkim problemima, kao što su: globalne klimatske promjene, zagađivanje vode i zraka, nestašica pitke vode, degradacija i destrukcija tla, sve veća produkcija otpada i njegovo neadekvatno zbrinjavanje, neracionalna potrošnja prirodnih resursa itd. U vremenu globalne ekološke krize obrazovanje i odgoj za zaštitu okoliša se postavlja kao najvažniji zadatak, jer najneposrednije utiče na stvaranje ekološke svijesti i ekološkog ponašanja. Osnovnoškolsko obrazovanje ključno je razdoblje u čovjekovom životu i jako je važno na vrijeme postavljati temelje ispravnog odnosa prema svijetu oko nas. U tom periodu djeca postaju ekološki pismene i osviještene osobe, a upravo razvijanje ekološkog mišljenja u savremenom odgoju i obrazovanju su od iznimne važnosti. Prirodne nauke imaju zaista veliki značaj u razvoju društva, jer osposobljava učenike za djelovanje u svijetu u kojem se njeguje misao ekologije, kao i ekološka svijest. Dakle, znanje iz prirodnih nauka omogućava učenicima primjenu u svakodnevnom životu i takva znanja su preduvjet za shvatanje međuzavisnosti prirodnih sistema i čovjekovog mjesta u njima. Međutim, da li je zaista dovoljno pažnje posvećemo ekološkom odgoju i obrazovanju danas? Cilj rada jeste analizom Nastavnih planova i programa iz predmeta prirodnih nauka u osnovnoj školi utvrditi zastupljenost sadržaja i aktivnosti ekološkog odgoja i obrazovanja u školama Tuzlanskog kantona.

Ključne riječi: ekologija, odgoj i obrazovanje, nastavni plan i orogram, osnovna škola

1. Uvod

Svjedoci smo prekomjernog iskorištavanja prirodnih bogatstava, a sve je manje brige i zaštite usmjereno na njih. Ekološki odgoj i obrazovanje predstavljaju proces kojim se djeluje na učenike u smislu razvoja znanja, vještina i navika koje iniciraju zaštitu okoline, i to je ono što treba biti nezaobilazna komponenta u planiranju i programiranju nastavnog procesa. Veliku ulogu u zaštiti okoline imaju i nastavnici koji svoja znanja i iskustva prenose na svoje učenike. Samim tim što su i osobno dobar primjer odnosa prema prirodi u vidu zaštite i očuvanja, oni čine prvi korak u razvoju ekološko osviještenih učenika.

Važnu ulogu, kada govorimo o ekološkom odgoju i obrazovanju u osnovnoj školi, imaju predmeti prirodnih nauka, Priroda (V razred), Biologija (od VI do IX), Fizika (od VII – IX) i Hemija (VIII i IX razred.) Prirodno nastavno područje nas izravno upoznaje sa prirodom i njenim zakonitostima, problemima vezanim uz pitanja okoline i mogućnostima njihovog rješavanja, što je u direktnoj vezi sa ekologijom (Jukić, 2013).

Prirodne nauke imaju zaista veliki značaj u razvoju društva, jer osposobljava učenike za djelovanje u svijetu u kojem se njeguje misao ekologije, kao i ekološka svijest.

Dakle, znanje iz predmeta prirodnih nauka omogućava učenicima primjenu u svakodnevnom životu i takva znanja su preduvjet za shvatanje međuzavisnosti prirodnih sistema i čovjekovog mjesta u njima. Bitno je spomenuti da ukoliko želimo razviti pozitivne navike kod učenika, nije dovoljno samo učiti o životnoj sredini, njenim procesima i zaštiti, već i djelovati u skladu s istim. Potrebno je učenicima omogućiti društveno koristan rad u kojem će uvidjeti važnost svog djelovanja i njegove ishode. Međutim, da li će doći do toga najviše zavisi od nastavnika, jednog od glavnih faktora odgojno-obrazovnog procesa, njegovih kompetencija, motivacije i spremnosti na taj korak. Namjera ovog rada jeste analiza NPP i prikaz zastupljenost ekoloških faktora kada je riječ o ekološkom odgoju i obrazovanju u osnovnim školama na području Tuzlanskog kantona.

2. Ekologija

Ekologija je proučavanje međusobnih odnosa među živim bićima i njihovog odnosa sa sredinom. To je relativno nova naučna grana, ali je uspjela da pokaže da je veoma važna za život cijele planete (Pantelić i sur, 2001).

Do šezdesetih godina prošlog stoljeća ekologija je bila prirodna znanost ograničena na proučavanje okoline i očuvanje ugroženih vrsta (Jukić i sur, 2021). Međutim, od tada se mijenja koncept obrazovanja za okolinu, te se unutar njega proučava i način djelovanja ekonomskih i socijalnih sistema na stvaranje ekoloških problema, te je nužno pomirenje humanističkih, prirodnih i društvenih nauka u zajedničkom radu za razvijanje preciznije interpretacije složenih koncepata ekološkog obrazovanja (Johnson, Mappin, 2005).

Svako od nas treba imati na umu interese budućih generacija, kao što je biološka raznolikost i održavanja ekosistema zdravim. Kako navode Jukić i suradnici (2021) brinući se o potrebama današnjice jako je važno razmišljati o dobrobiti čovjeka i prirode. Stoga, trebamo pronaći put kojim će se poboljšati cjelokupne mogućnosti pojedinca, tj. unaprijediti društveni napredak, ekonomski razvoj i ekološka sigurnost. Upravo za takav pristup ekološkom odgoju i obrazovanju potrebno je kod učenika razvijati kompetencije kako bi mogao djelovati, mijenjati svijet i društvo oko sebe, kontinuirano razvijati svoje znanje, te imati razvijen sistem vrijednosti na osnovu kojih će primjenjivati stečeno znanje. Dakle, prema Jukić i suradnicima (2021) nije dovoljno samo obrazovanje i upoznavanje učenika s ekološkim problemima, već je potrebno sistemski, intencionalno odgajanje za vrijednosti koje leže u temeljima te ideje.

Znači, ekološki odgoj i obrazovanje podrazumijevaju stvaranje pravilnog odnosa čovjeka i okoline koja ga okružuje. Ovakvo poimanje ekološkog odgoja i obrazovanja obuhvataju znanja, stavove, vrijednosti ali i međuljudske odnose koji doprinose razvoju učenika kao ekološki osviještenog pojedinca.

Za obrazovanje o zaštiti okoliša, od svih međunarodnih skupova, posebnu važnost imaju konferencije u Štokholmu (1972.) i Tbilisiju (1977.), kongres u Moskvi (1987.), konferencije u Rijju (1992.) i Solunu (1997.) na kojoj je naglašeno da je obrazovanje o okolišu i održivom razvoju ključ opstanka i otuda potiče novi naziv ovog obrazovanja - obrazovanje za opstanak. Time se želi istaći važnost ovog obrazovanja za današnje i buduće generacije (Goletić, 2006). Na konferenciji u Johaneshburgu (2002.) međunarodna zajednica je potvrdila svoja opredjeljenja za održivi razvoj i održivo upravljanje prirodnim resursima, a u centru pažnje, kao preduvjet svega, opet je obrazovanje. Naglašena je potreba da se održivi razvoj integriše u obrazovne sisteme na svim nivoima obrazovanja. Posebno je istaknuto da je obrazovanje najbitniji preduvjet za postizanje održivog razvoja. Evropska ministarska konferencija u Kijevu (2003.), koja je posvećena zaštiti okoliša, samo je nova potvrda stava da je obrazovanje ključ opstanka, a da se održivo upravljanje prirodnim resursima i okolišem mora integrisati u razvojnu politiku svih evropskih zemalja.

Kada je riječ o ciljevima, pokretima i aktivnostima za zaštitu Zemlje, neizbježno je spomenuti i Agendu 2030, koja je donesena na konferenciji Ujedinjenih naroda o održivom razvoju održanoj u New Yorku 25. septembra 2015. godine, a koja naglašava sljedeće: „Agenda 2030 je plan djelovanja za ljude, planetu i prosperitet. Njen cilj je da osnaži univerzalni mir u većoj slobodi. Ovaj plan će provoditi sve zemlje i sve zainteresirane strane, djelujući kroz partnerstvo zasnovano na saradnji. Riješili smo da čovječanstvo oslobodimo tiranije, siromaštva i neimaštine, kao i da oporavimo i zaštitimo našu planetu“ (UN, 2015:3). U Agendi se spominje 17 ciljeva održivog razvoja i 169 podciljeva koji predstavljaju inicijativu za bolju budućnost svih nas.

Oni su implementirani u tri ključna principa:

- Ekonomski princip koji obuhvata ravnomjeran ekonomski rast uz zaštitu okoline i prirodnih resursa, a u isto vrijeme i kreiranje pravednog društva i smanjenje nejednakosti;
- Socijalni princip koji kaže da „Niko ne smije biti isključen“, gdje se teže eliminirati nejednakost i diskriminacija u svim njihovim oblicima.
- Ekološki princip koji podrazumijeva spremnost svih zemalja za primjenu navedenih ciljeva, uvažavajući unutrašnja uređenja i stepen razvoja koji će na taj način doprinijeti sveukupnom naporu za održivi razvoj.

Ono što je posebno zanimljivo u Agendi za održivi razvoj jeste da iskazuje odlučnost u tome da osigura svim živim bićima ispunjen i uspješan život, te da se ekonomski, društveni i tehnološki napredak odvija u skladu s prirodom (UN, 2015). Kada jednom u budućnosti budu ostvareni navedeni ciljevi globalnog razvoja, koji su usvojeni 2015. godine, bit će to veliki uspjeh za čovječanstvo, sve narode i svakog čovjeka. Međutim, kako bismo došli do uspjeha, potrebno je mnogo raditi na ekološkom odgoju i obrazovanju djece.

U vremenu globalne ekološke krize, obrazovanje o okolišu i održivom razvoju se postavlja kao najvažniji zadatak, jer najneposrednije utiče na stvaranje ekološke svijesti i ponašanja. U tome izuzetnu ulogu imaju obrazovne ustanove (Cifrić, 1993; Goletić, 2004a; Goletić, 2004b). Međutim, savremeno društvo sve više zaboravlja da je čovjek dio prirode i negira čovjekovu dubinsku povezanost sa okolinom. Stoga, ljudi imaju moralnu odgovornost štititi druge vrste i njegovati svoju okolinu (Markus, 2004, prema: Jukić, 2011).

3. Mjesto pedagogije u strukturiranju ekološkog odgoja i obrazovanja

Odgojno-obrazovna nastojanja, obzirom na odnos čovjeka spram njegova okoliša, možemo pratiti od djela pedagoških klasika krajem 19. stoljeća, do današnjih dana u kojima se definiraju nove koncepcije ekološkog odgoja i obrazovanja u okvirima problematike suvremenih društava koja ekologiju promatraju u širem kontekstu koji ju definira kao difuznu, interdisciplinarnu i sinoptičku znanost o uzajamnim odnosima i ovisnostima žive i nežive prirode, koju pokreće briga za očuvanje općih uvjeta života na Zemlji (Crnković, 2005).

J. A. Komensky (1592. – 1670.) upućuje na važnost učenja o prirodi promatranjem, zapažanjem, iskustvenim putem, neposrednim boravkom u prirodi. J. J. Rousseau (1712. – 1778.) u svom djelu „Emile ili o odgoju“ naglašava važnost shvaćanja čovjekova odnosa spram prirode i utjecaj prirode na odgojno formiranje ličnosti u djetinjstvu. To klasično djelo filozofije odgoja iznosi neke i danas aktualne zamisli o reformi školstva, a između ostalog ističe važnost povratka prirodi. Za Rousseaua čovjek je po prirodi dobar, razuman i slobodan i stoga dijete treba pustiti da se razvija u skladu s njegovom prirodom, a učiti treba u prirodi i od prirode. Tako se razvijaju osobe zdrava tijela i duha, sposobne da stupe u odnose istinske građanske slobode, jednakosti i ravnopravnosti. J. H. Pestalozzi (1748.- 1827.) također naglašava važnost shvaćanja prirode za formiranje odgajaničeve ličnosti. On u svojoj koncepciji predlaže učenje putem promatranja, posebno učenje promatranjem stvari iz okoliša (Doyle, Smith, 1997; prema Anđić, 2007b).

U istom kontekstu treba spomenuti i F. Frobela koji naglašava da djeca uče voljeti i cijeniti prirodu. U razdoblju reformnih pedagoških pravaca i alternativnih i slobodnih škola ističu se koncepcije Deweya, Montessori, Key, Tolstoja, Decrolya, Freineta, Steinera... (Anđić, 2007b). Dio ovih koncepcija egzistira i danas unutar odgojno – obrazovne prakse u školskim sustavima mnogih zemalja. 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća dolazi do intenziviranja ekološkog odgoja i obrazovanja što McRae (1990) tumači kao reakciju na ekološke katastrofe koje su obilježile to vrijeme.

Dakle, razmišljanja o sustavnom ekološkom odgoju i obrazovanju nipošto nisu nova i ne predstavljaju neki suvremeni trend u školstvu. Još 1966. The British Ecological Society organizirao je simpozij s temom „Poučavanje ekologije“ (Lambert, 1967), na kojem je istaknuta potreba uvođenja sustavnog ekološkog odgoja i obrazovanja u škole.

Današnji ekološki odgoj i obrazovanje u školama zastupljeni su u okviru integriranih i zasebnih predmeta, međupredmetnim temama i izvannastavnim aktivnostima. Feinsinger i sur. (1997) naglašavaju potrebu i važnost partnerstva u svim navedenim segmentima, između ekologa, sociologa i pedagoga u provođenju ekološkog odgoja i obrazovanja jer jedni drugima pružaju potrebna znanja kako bi učinci bili potpuni. Za ekološki odgoj i obrazovanje mogli bismo reći da predstavlja jedan od mogućih putova za donošenje promjena koje su nužne u današnjem svijetu.

Gledano s pedagojskog, ali i šireg, djelokruga, znanstveno relevantnih istraživanja o ekološkom odgoju i obrazovanju u našoj je literaturi malo. Možemo primijetiti da se kurikulumski pristup ekološkom odgoju i obrazovanju u nas uglavnom odnosi na njegovo uključivanje u izolirane opise nastavnih područja, tema i obrazovnih postignuća, temeljenih na obrazovnom učinku nastave. Naglašena je usmjerenost izravnih zadaća u vezi s ekologijom tek u nastavnim predmetima prirodoznanstvene grupe predmeta. U ostalima se ekološka problematika samo naslućuje a njihov utjecaj u razvoju ekološke svijesti minimalan je i uglavnom neizravan.

U našem odgojno-obrazovnom sistemu ekološki odgoj i obrazovanje sustavno su zanemareni i svode se uglavnom na sadržaje prirodne grupe predmeta, kako u osnovnom, tako i srednjoškolskom obrazovanju. Na žalost, naš odgojno-obrazovni sistem, čija je svrha razvijanje intelektualne širine, potrebe za znanjima, spoznajama i djelovanjima te osposobljavanje za stvaralačko mišljenje i cjeloživotno učenje, ne razvijaju kod učenika sliku ekologije kao sinoptičke, interdisciplinarne i difuzne znanosti o uzajamnim odnosima i ovisnostima žive i nežive prirode koja potiče cijeli spektar različitih vrijednosti.

Ekologija predstavlja nauku o okolini, stoga možemo reći da ekološki odgoj i obrazovanje obuhvataju razvoj svijesti, sticanje kompetencija o ekologiji, o procesima koji se dešavaju unutar naše okoline. U odgoju i obrazovanju omogućava se upoznavanje, razvijanje povezanosti sa okolinom i sa svim onim što je čini. Dakle, ekološki odgoj i obrazovanje nam pomažu komunicirati sa prirodom, sa svim onim što se nalazi oko nas.

4. Škola kao faktor ekološkog odgoja i obrazovanja

Prema Vrcelj (2000) škola je društvena institucija kojoj je temeljna zadaća provođenje organiziranog odgojno-obrazovnog rada za članove određenog društva. Dakle, škola je zajednica čija je temeljna svrha odgoj i obrazovanje učenika. Iznimno je važan faktor kada govorimo o razvoju ekološke kulture učenika. Razvijanju ekološke svijesti posebno doprinosi ekološki odgoj i obrazovanje, kao sastavni dio općeg odgoja i obrazovanja.

Dakle, u osnovnoj školi kada je riječ o ekološkom odgoju i obrazovanju prvenstveno se stiču znanja o okolini, povezanosti i međusobnom djelovanju čovjeka i prirode, a cilj je izgraditi odgovornost prema istoj koji se kasnije manifestira kroz različite oblike aktivnog djelovanja. Škola ima brojne mogućnosti djelovanja na ekološki odgoj i obrazovanje učenika, bilo da je to putem nastavnih programa, udžbenika, putem medija, društveno korisnog rada, kulturnog i javnog djelovanja škole, saradnja s drugim ustanovama i slično. Ono što je važno naglasiti jeste da učenici znanje, stavove i navike iz škole prenose na svoje šire okruženje, stoga škola kao institucija ima veliki uticaj na cjelokupno okruženje.

Međutim, kako bi škola razvila pozitivan uticaj na okolinu i društvo općenito potrebno je postaviti ciljeve odgoja i obrazovanja. Pomoću ciljeva učenici će steći osnovna znanja o okolini i njenim procesima, formirati pozitivan odnos prema prirodi, te potaknuti učenika na rješavanja praktičnih problema vezanih za okoliš.

Kako navodi Tufekčić (2015) strukturu ciljeva čine kognitivna, vrijednosna, afektivna i voljna komponenta, dok zadatke ekološkog odgoja čine:

- razvijanje sposobnosti percepcije okoline,
- usvajanje sistema ekoloških znanja,
- izgrađivanje vrijednosnog ekološkog sistema,
- formiranje ekoloških navika i
- ovladavanje ekološkom kulturom.

Na žalost, živimo u takvom okruženju gdje odrasli ne predstavljaju dobar primjer djeci i mladima kada je riječ o očuvanju okoline.

Ekološka znanja predstavljaju pojmovi, sudovi, zaključci, zakoni o normama ponašanja i drugo, no znanja su najniži nivo učenja i predstavljaju preduvjet pravilnom tretiranju okoline. Pretpostavlja se da se u našim školama pomenuta ekološka znanja stiču nepotpuno i površno te da su uvrštena u predmete prirodnih oblasti.

Nastavni sadržaji ekološkog odgoja i obrazovanja pripremaju učenika za život u savremenom svijetu i oni predstavljaju cjelokupno generacijsko iskustvo koje treba prenijeti novim generacijama i tokom tog procesa osposobiti ih za obogaćivanje istih (Jukić, 2013). Stoga je bitno definirati sadržaje odgoja i obrazovanja koji predstavljaju jedan od temeljnih pojmova pedagoške znanosti.

Škola je mjesto cjelovitog osobnog i socijalnog razvoja. U okviru ekološkog odgoja i obrazovanja, Goletić (2006) je predstavio nekoliko zadataka:

- probuditi zanimanje za zaštitu okoline,
- probuditi svijest i razumijevanje za probleme zagađivanja i zaštite okoline,
- predstaviti pozitivne, zdrave i blagonaklone načine života spram okoline,
- demonstrirati važnost svakog pojedinca za zaštitu okoline i razviti osjećaj lične odgovornosti,
- ojačati mlade da učine pozitivnu promjenu u svojim životnim navikama prema okolini, kao jedinstvenom sistemu čiji su sastavni dio i slično.

Neophodno je da učenici kontinuirano stiču znanja o ljepoti i bogatstvima na Zemlji, o kulturnoj vrijednosti ljudskog kraja i svoje zemlje kako bi uočili opasnosti njihove ugroženosti, a isto tako ih treba podučavati tome da samostalno istražuju procese koji dovode do zagađivanja, te da na različite načine primjenjuju stečena znanja kako bi je zaštitili.

5. Analiza nastavnih planova i programa s obzirom na ekološke sadržaje

Proučavanjem osnovnoškolski nastavnih planova i programa koje smo analizirali kroz nastavne predmete Priroda, Biologija, Hemija i Fizika, pokušali smo prepoznati zadatke i sadržaje vezane uz ekološki odgoj i obrazovanje koje smo podijelili na one koji su direktno vezani uz ekološku problematiku i one koji indirektno upućuju na nju.

Priroda - Priroda je nastavni predmet koji se izučava u V razredu devetogodišnje osnovne škole. Njegove specifičnosti se ogledaju u mogućnostima objedinjavanja i povezivanja prirodoslovnih cjelina koje se odnose na različita područja prirode i svijeta u širem smislu riječi.

Nastavni sadržaj Prirode je podijeljen na 17 tema: 1. Životne zajednice 2. Biljke – proizvođači hrane i kisika 3. Građa i funkcija biljaka - korijen; građa i funkcija - izdanak; građa i funkcija - stablo; građa i funkcija - list; građa i funkcija 4. Disanje biljaka 5. Fotosinteza 6. Cvijet i cvat 7. Oprašivanje biljaka 8. Oplođnja biljaka 9. Raznovrsnost plodova i sjemenki 10. Rasprostranjenje sjemenki i plodova 11. Značaj biljaka za čovjeka 12. Divlje (samonikle) i gajene biljke 13. Uzgoj i zaštita biljaka 14. Uzgoj i zaštita životinja 15. Životinje i njihova potreba za hranom i kisikom (razmnožavanje i ponašanje životinja) 16. Ekologija; očuvanje životne sredine 17. Fizikalna svojstva tvari/tvar ili supstanca. (NPP za predmet Priroda, dostupno na: <http://pztz.ba>)

Ovo nastavno područje direktno nas upoznaje s prirodom i njezinim zakonitostima, problemima vezanim uz pitanja okoliša i mogućnostima njihova rješavanja, što je u direktnoj vezi s ekologijom u užem smislu njezina shvaćanja.

Stoga Priroda, kao malo koji predmet u cjelokupnom školovanju, doprinosi stvaranju učenikove cjelovite slike o svemu što nas okružuje u svijetu. To okruženje je potrebno spoznavati sa aspekta bioloških, hemijskih i fizikalnih procesa. Takav način pristupa predmetu je priprema učenika za cjelovit način shvatanja i rješavanja problema, te priprema pojmovne podloge za buduće predmete prirodnih znanosti u višim razredima, tj. fiziku i hemiju.

Da bi se taj cilj u potpunosti ostvario, neophodno je, što je više moguće, prakticirati izvanučioničku nastavu gdje se posmatraju, prate i bilježe prirodne pojave i procesi. Način realizacije izvanučioničke nastave bi planirale škole u ovisnosti o svojim mogućnostima. Kod planiranja nastave prirode na umu se moraju imati iskustveno i interaktivno učenje, problemski orijentirana nastava i primjeri iz svakodnevnog života i okruženja u kojem učenik živi. Gdje god je moguće nastavni sadržaji koje planira nastavnik trebali bi se držati načela aktualnosti u neposrednom okruženju učenika i lokalnoj zajednici.

Biologija - Biologije je nastavni predmet čije je cilj da „učenicima obezbijedi sticanje osnovnih znanja o živom svijetu, u skladu s dostignućima savremene biološke nauke i prakse čiji su sadržaji neophodni za razumijevanje bioloških pojava, procesa i zakonitosti o prirodi, te da doprinese kod učenika razvijanju pravilnog pogleda (svjetonazora) o živom svijetu“. (NPP za predmet Biologija, dostupno na: <http://pztz.ba>)

Predmet nauke biologije je živi svijet koji općenito kod učenika od najranijeg stupnja obrazovanja izaziva veliki interes. Ovu činjenicu treba imati stalno na umu tokom realizacije nastavnih sadržaja iz predmeta biologija i shvatiti je kao veliku prednost i olakšicu u radu s učenicima. Iskustva stečena u nastavi biologije bit će dobra osnova da učenici shvate potrebu, značaj i efekte nastave biologije za svakodnevni život kao i osnovu za dalje školovanje.

U šestom (VI) razredu osnovne škole u nastavi Biologije izučavaju se četiri tematske cjeline koje vežemo za proučavanje biljaka i to: Biologija nauka o živim bićima, Citologija, Građa i funkcija biljaka i Biosistematika biljaka. U sadržaju koji vežemo za uvod u predmet govori se, između ostalog, i o povezanosti žive i nežive prirode u kojima možemo prepoznati elemente ekološkog obrazovanja koje direktno vežemo za ovu temu, a pogotovo kada je riječ o razvoju ekološke pismenosti. U ostalim tematskim cjelinama prepoznati su indirektni elementi ekološkog odgoja i obrazovanja koji doprinose stvaranju ekološki pismene i osviještene osobe.

U VII razredu nastavni sadržaj je podijeljen na četiri tematske cjeline. U uvodnom dijelu uči se o načinu života životinja, odnosno o raznovrsnosti i klasifikaciji živog svijeta, što kod učenika razvija ekološku pismenost. Tematska cjelina koja se odnosi na „Životinjsku ćelija“ i „Sistematiku životinja“ direktno je povezana sa ekološkim elementima u odgoju i obrazovanju i govori o životinjskoj ćeliji i nastanku i evoluciji životinja, a jedan od ishoda ove tematske cjeline jeste da učenik shvata pojavu bioraznolikosti kao nužne pojave u prirodi za opstanak živog svijeta i njegovog razvoja kroz vrijeme.

Osmi (VIII) razred osnovne škole, kada govorimo o predmetu Biologije, direktno je povezan sa ekološkim elementima u odgoju i obrazovanju, kao i sa temom ovog rada. Neki od ciljeva nastave Biologije u ovom razredu su razvijanje navika i sposobnosti posmatranja i proučavanja živog svijeta i sagledavanje odnosa koji vladaju u prirodi, sticanje osnovnih znanja o ekologiji i održivom razvoju, o životnim sredinama, pravilnom odnosu prema životnoj sredini i jačanju ekološke svijesti, upoznavanje rijetkih, autohtonih i endemičnih vrsta Bosne i Hercegovine, njihova zaštita, izgradnja pozitivnog stava čovjeka u očuvanju i unapređivanju životne sredine.

Ciljevi i zadaci nastave biologije u IX razredu vezani za discipline: genetika, evolucija i antropologija i indirektno su povezani sa elementima ekološkog odgoja i obrazovanja. U cjelini koja obrađuje područje genetike nalazimo mnoštvo mogućnosti za obradu ekološke problematike, kao što su na primjer odnos između gena i okoline, utjecaj vanjskih faktora na nasljeđivanje i slično. Ono što je važno istaknuti jeste laboratorijska vježba koja obuhvata izradu modela molekule DNK i RNK od recikliranog materijala.

Dakle, u ovoj vježbi učenik uči o nasljednom materijalu, ali i o važnosti recikliranja u životnoj sredini. Stoga možemo reći da su u ovoj tematskoj cjelini zastupljeni faktori ekološkog odgoja i obrazovanja. U cjelini „Evolucija“ učenici kritičkim promišljanjem mogu uočiti prijelomna razdoblja u promjenama okoliša te uzroke koji su na njih djelovali te razvijati naučni pogled na razvoj živog svijeta kroz vrijeme na planeti Zemlji.

Hemija - Ako pretpostavimo da je paljenje vatre prvo hemijsko otkriće, možemo zaključiti da je hemija među najstarijim prirodnim naukama. Hemiju učimo zato jer hemija zadire u sve grane industrije, tako što oko 80% vrijednosti svjetske proizvodnje čine proizvodi hemijske industrije. Kada bi iz svakodnevnog života ljudi isključili proizvode hemijske industrije sigurno je da bi ljudi bili bos, goli, gladni i oboljevali bi od mnogih danas izlječivih bolesti. Dakle kemija je svuda oko nas i ulazi u sve pore života. Hemija proučava građu, svojstva i promjene tvari kao i sve uslove koji na njih utječu, a pri tom se koristi metodom ogleda ili eksperimenta. Ovaj program hemije koncipiran je tako da učenicima pruži osnovna znanja o prirodnim pojavama, tvarima koje izgrađuju našu okolinu, hemijskim procesima koji se odvijaju u prirodi, o njihovoj povezanosti i faktorima koji na njih utječu. (NPP za predmet Hemija VIII razred, dostupno na: <http://pztz.ba>)

U osmom (VIII) razredu osnovne škole u nastavi Hemije proučavaju se zadaci i predmet proučavanja Hemije kao nauke, kao i tvari koje nude mogućnosti za obradu ekološke tematike, kao što su izvori tvari u prirodi, promjene u prirodi, zrak i njegova zaštita od zagađenja. Također se spominju i nemetali, kao što su vodik, kisik i azot su jako važni kada govorimo o ekološkim problemima, stoga ih možemo povezati sa razvojem ekološke pismenosti. Unutar danih sadržaja prepoznajemo teme koje nude mogućnosti za obradu ekološke tematike (izvori tvari u prirodi, rasprostranjenost i čovjekovo gospodarenje prirodom, hemijske reakcije u prirodi i njihov utjecaj na okoliš itd.)

U devetom (IX) razredu osnovne škole u nastavi Hemije proučavaju se „Metali“ koji su također važna tematska cjelina kada govorimo o životnoj sredini, na primjer vrsti i primjeni željeza i čelika u svakodnevnom životu, zaštiti životne sredine od procesa korozije i slično. Sljedeća tematska cjelina obuhvata „Ugljik“, te iako ne prepoznajemo sadržaje koji direktno upućuju na ekološku problematiku, svakako je možemo povezati uz obradu mnogobrojnih organskih spojeva koji štetno djeluju na čovjeka i okolinu te kroz obradu nastavnih jedinica razvijati svijesti o potrebi racionalnog gospodarenja sirovinama. „Ekologija“ je tematska cjelina koja je bazirana na istraživanjima učenika, a koja obuhvata skoro sve elemente ekološkog odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi. Jako je važno da su učenici uključeni u proces izvođenja nastave, u ovom slučaju su to istraživanja različitih ekoloških tema, kroz koje razvijaju ekološku pismenost prvenstveno kod njih samih, a onda i ostalih učenika kojima prezentuju rezultate istraživanja.

Fizika - Fizika je fundamentalna prirodna nauka i osnova razvoja tehnologije. Kako naučna i tehnološka dostignuća predstavljaju neodvojiv dio kulturnog naslijeđa čovječanstva, nastava fizike značajno doprinosi općem obrazovanju, za nastavak školovanja i profesionalno

usmjeravanje. Nastava fizike također podržava učenika/cu u razvoju njegove/njene osobnosti i u formiranju modernog pogleda na svijet, te pravljenju svakodnevnih izbora, posebno onih koji su vezani za demokratsku i kulturnu participaciju u društvu, očuvanje prirodne sredine i racionalnu upotrebu energetske resursa. S druge strane, ona olakšava učeniku ovladavanje gradivom hemije, biologije, geografije, matematike, tehničke kulture, informatike, a i u izvjesnoj mjeri i drugih nastavnih predmeta u osnovnoj školi. (NPP za predmet Fizika, dostupno na: <http://pztz.ba>)

U nastavi Fizike u sedmom (VII) razredu osnove škole izučava se sadržaj koji nudi objašnjenje fizike kao nauke u prirodi, opisuje tijela i pojave, stanja tvari i promjene izazvane međudjelovanjima u prirodi. Stoga možemo reći da su ove nastavne jedinice direktno povezane sa elementima ekološkog odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi i da doprinosi razvoju ekološke pismenosti kod učenika.

U osmom (VIII) razredu osnovne škole u nastavi Fizike izučavaju se procesi koje možemo povezati sa našom okolinom, tj. ekologijom u cjelosti. Tematske cjeline koje se izučavaju su: Međudjelovanje i sila; Kretanje i sile; Pritisak; Energija i rad; Mehaničke oscilacije i talasi; Toplota.

Sa atmosferom je povezan i pritisak, bilo da se on nalazi u čvrstim tijelima ili tečnostima. U prirodi također postoje različiti oblici energije, a u okviru ovog predmeta učenici razumijevaju vezu između energije, rada i sile, pretvaranje energije i djelovanje na okolinu. Kada je riječ o energiji i okolini, učenici trebaju biti upoznati sa očuvanjem energije kako bismo osigurali potrošnju i zalihe izvora energije. Tematska cjelina koja govori o prostim mehanizmima omogućava učenicima prepoznavanje istih u različitim spravama iz svakodnevnog života, i iako se čini da nema povezanosti sa ekološkim elementima, neizravno možemo naći poveznicu sa razvojem ekološke pismenosti kroz sadržaj o ravnoteži. Također, u vezi sa ekologijom, ovdje možemo navesti načine prenosa toplote, globalno zagrijavanje i slično. „Međudjelovanje i sila“ je tematska cjelina koja ima za ishod razumijevanje sila koje uzrokuju promjene kretanja i deformaciju tijela, da postoje različite vrste međudjelovanja u prirodi i da su promjene svojstava i stanja tijela uzrokovani međudjelovanjem, a ti procesi čine našu okolinu, te samim tim sadrže elemente ekološkog odgoja i obrazovanja. Tematske cjeline „Energija i rad“ i „Toplota“ direktno su povezane sa ekološkim odgojem i obrazovanjem jer imaju za cilj: razvijanje svijesti o potrebi racionalnog korištenja energije, očuvanju okoliša i nužnosti pronalazjenja alternativnih izvora energije, kritičko razmatranje pojava u prirodi te razvijaju svijest o postojanju nekih općih zakona u prirodi.

U IX razredu osnovne škole u nastavi Fizike izučavaju se sljedeće tematske cjeline:

- Naelektrisanje u našem okruženju (Električni naboji, Električno polje)
- Električna struja (Istosmjerna električna struja stalne jačine, Zakonitosti u strujnom krugu, Učinci električne struje, Rad i snaga električne struje, Električne promjene u atmosferi, Poluprovodnici)
- Magnetsko polje (Trajni magneti, Magnetsko polje električne struje, Djelovanje magnetskog polja na električnu struju, Elektromagnetska indukcija, Naizmjenična struja)
- Valovi (Nastanak i vrste valova, Brzina širenja valova, Odbijanje i prelamanje valova, Zvučni valovi)
- Svjetlost (Svjetlosni valovi, Odbijanje svjetlosti, Prelamanje svjetlosti, Priroda svjetlosti)
- Prirodne strukture (Svijet atoma, Radioaktivnost, Nuklearne reakcije, Fizička tijela i sistemi) (NPP za predmet Fizika, dostupno na:

Iz naprijed navedenog vidimo da se devetom (IX) razredu osnovne škole govori o električnoj energiji, a nastavne jedinice u okviru ove tematske cjeline povezane su sa elementima ekološkog odgoja i obrazovanja. Našu okolinu čine i magnetne sile, stoga učenici uče i o snalaženju čovjeka u prirodi pomoću kompasa i nekih električnih mjernih instrumenata. Samim tim se razvija ekološka pismenost kod učenika. Učenici stiču znanja i o prenosu električne energije od izvora do potrošača stoga i u ovoj tematskoj cjelini možemo primijetiti elemente ekološkog odgoja i obrazovanja. Svi navedeni procesi su dio naše svakodnevnice, naše okoline, tako da ova cjeline razvijaju ekološku pismenost kod učenika. Nuklearne reakcije, radioaktivnost zahtijevaju odgovorno upravljanje nuklearnom energijom što zahtijeva ekološku osviještenost.

Kada govorimo o ekološkom odgoju i obrazovanju, najveći značaj iz prirodnih predmeta (Prirode, Fizike, Biologije, Hemije) imaju ekološke teme, odnosno sadržaj koje direktno možemo povezati sa ekologijom. Čovjek i priroda međusobno zavise jedni od drugih, stoga nije dovoljno samo usvajanje ekološkog znanja, već razumijevanje cjelokupnih procesa koji se dešavaju u prirodi, razvijanje svijesti o očuvanju iste, te razvoj pozitivnih stavova i djelovanje u skladu s istim. Međutim, analizom NPP, prepoznali smo najviše onih sadržaja koji obuhvataju samo usvajanje ekološkog znanja, ali ne i praktično djelovanje u prirodi.

Zaključak

Možemo zaključiti da ekološki odgoj i obrazovanje predstavlja jedan od mogućih putova za donošenje promjena koje su nužne u današnjem svijetu. Osnovna namjera ovog rad je bila analiza nastavnog plana i programa predmeta prirodne grupe s namjerom prepoznavanja elemenata ekološkog odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi. Analizom nastavnih planova i programa prirodnih nauka u osnovnoj školi u Tuzlanskom kantonu prepoznali smo elemente koje vežemo uz ekološki odgoj i obrazovanje. Ovo nastavno područje izravno nas upoznaje sa prirodom i njezinim zakonitostima, problemima vezanim za predmet ekologije i njihovim rješenjima. Dakle, predmeti prirodnih nauka osposobljavaju učenika za djelovanje u savremenom svijetu u kojem se njeguje misao održivog razvoja, ekološka pismenost i svijest. Analiza nastavnih planova i programa po predmetima odnosi se uglavnom na ekološke sadržaje u užem smislu, gdje možemo spomenuti povezanost i ovisnost ekoloških elemenata, utjecaj čovjeka na okolinu, ekološki diverzitet općenito, probleme zagađenja, ekološke pojave i slično. S druge strane, zastupljeni su i elementi koji su indirektno povezani sa ekološkom problematikom, tj. procesi unutar ljudskog organizma, razgradnja tvari, hemijski procesi u okolini itd. Analizom NPP došli smo do podataka koji se značajno razlikuju po predmetima prirodnih nauka, tj. da se u nastavnom predmetu Hemija najmanje spominju ekološki faktori koji su direktno povezani sa temom ovog rada, dok predmeti kao što su Priroda, Fizika i Biologija obuhvataju više nastavnih jedinica u kojima su zastupljeni ekološki faktori. S obzirom na značaj koji prirodne nauke imaju u razvoju cjelokupnog društva, nastava iz ovih predmeta učenicima treba omogućavati sticanje znanja, vještina i navika primjenjivih u svakodnevnom životu.

Istraživanje pedagoškog pristupa ekologiji je vrlo značajno kako bismo došli do ekološkog odgoja i obrazovanja koji će pridonijeti širenju pozitivnog stava prema ekologiji u cjelokupnom školstvu, a time i unapređivanju kulture škole. Upravo nastavni sadržaji trebaju pripremati učenika za život u svijetu kojem je važna ekološka pismenost, očuvanje okoline i prenošenje tih vrijednosti na buduće generacije. Ekološki odgoj i obrazovanje nikako ne treba pripadati isključivo unutar prirodne grupe predmeta ali ni strukturirati kao novi nastavni predmet već ga uklopiti u sve nastavne predmete. U tom pravcu idu i razmišljanjima mnogih suvremenih ekologa i pedagoga koji naglašavaju nužnost stapanja humanističkih, prirodnih i društvenih nauka.

Literatura

1. Anđić, D. (2007b). *Učenje i poučavanje prirode i društva na otvorenim prostorima*. Metodčki obzori, 2 (1): 7–23.
2. Goletić, Š. (2006): *Obrazovanje o okolišu i održivom razvoju*, Priručnik za nastavnike, Fondsko Sarajevo.
3. Goletić, Š. (2004a): Principi i ciljevi ekološkog obrazovanja. Didaktički putokazi. Pedagoški zavod i Pedagoški fakultet u Zenici, 31 (10): 53-55.
4. Goletić, Š. (2004b): Značaj obrazovanja o okolišu. Zbornik radova, Pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, 2 (2): 87-94.
5. Johnson, E, A, Mappin, M, J. (2005). *Environmental Education and Advocacy, Changing perspectives of ecology and education*, Cambridge, 1-29.
6. Jukić, R, Kakuk, S, Ham, E. (2021). *Od ideje održivosti / održivoga razvoja do odgoja i obrazovanja za održivi razvoj u školama*. Diacovensia, 29 (3), 375-393. <https://doi.org/10.31823/d.29.3.5>
7. Jukić, R. (2013). *Sadržaji ekološkog odgoja i obrazovanja u gimnazijskim programima*. Socijalna ekologija, 22 (3), 221-245. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/118824>
8. Lambert, D. (1967). *The Teaching of Ecology*. Oxford: Blackwell.
9. Nastavni planovi i programi za osnovno obrazovanje u TK-a, dostupno na: <http://pztz.ba/Page.aspx?id1=62>
10. Pantelić, M. I sur. (2001): *Ekologija i zaštita životne sredine*. Čačak, Univerzitet u Kragujevcu, Tehnički fakultet u Čačku.

Asst. Dr. Esma Hasanbašić

International University Brčko District BiH

esma.hasanbasic@hotmail.com

REPRESENTATION OF ECOLOGICAL EDUCATION AND EDUCATION IN PRIMARY SCHOOLS

Abstract: Today's humanity is faced with major environmental problems, such as: global climate change, water and air pollution, drinking water shortage, soil degradation and destruction, increasing production of waste and its inadequate disposal, irrational consumption of natural resources, etc. In the time of global ecological of the crisis, education and training for environmental protection is set as the most important task, because it most directly affects the creation of ecological awareness and ecological behavior. Elementary school education is a key period in a person's life, and it is very important to lay the foundations for a correct attitude towards the world around us in time. During this period, children become ecologically literate and aware people, and it is the development of ecological thinking in modern upbringing and education that is extremely important. Natural sciences have a really great importance in the development of society, because it prepares students for action in a world where the thought of ecology and ecological awareness are nurtured. Thus, knowledge from the natural sciences enables students to apply it in everyday life, and such knowledge is a prerequisite for understanding the interdependence of natural systems and man's place in them. However, do we really pay enough attention to environmental education today? The aim of the work is to determine the representation of the content and activities of environmental education in the schools of the Tuzla Canton by analyzing the curricula and programs in the subjects of natural sciences in elementary school.

Keywords: ecology, education, curriculum, elementary school

Dr Ramo Mulahusejnović
Internacionalni univerzitet
Brčko district, BiH
Dr Vedrana Blagojević
Internacionalni univerzitet
Brčko district, BiH

Stručan rad
UDK: 050(045:159.9:334.6) 497.6
<https://doi.org/10.59417/nir.2023.22.21>

NEKI VAŽNIJI TEHNIČKI I PSIHOLOŠKI TRENDovi KAO UZROČNICI AGRESIVNE VOŽNJE U DRUMSKOM SAOBRAĆAJU

Sažetak

Kroz rad prezentujemo bitnije socijalne i psihološke karakteristike osoba koje ispoljavaju agresivno ponašanje u vožnji. Među važnije tehničke i psihološke faktore koji određuju agresivno ponašanje vozača ubrajamo: osobine ličnosti, psihopatološka stanja kao i ljutnju i stres vozača. Kod socijalnih faktora ističu se: spol i dob vozača a kod tehničkih, korištenje mobilnog telefona u vožnji, te upotreba psihoaktivne supstance. Postoji nekoliko teorija koje nastoje objasniti na koji način se stvara agresivnost kod vozača koja za posljedicu ima ugrožavanje vlastite i tuđe sigurnosti u saobraćaju što dovodi do lakih, srednje teških ili teških povreda sudionika u saobraćaju, kao i smrtnih ishoda.

Ključne riječi: tehnički, mobilni telefon, socijalne, psihološke, agresivni vozači, saobraćajne nesreće, prevencija.

UVOD

Najčešći uzroci saobraćajnih nezgoda su: vozač ili pješak, vozilo, cesta, klimatski uvjeti, doba dana, stanje kolnika itd. (Veselinović i Kišić, 1982). Istraživanja u području prometa su pokazala da je oko 90% nesreća na prometnicama uzrokovano uglavnom ljudskim faktorom (Lewin, 1982; Zagorac i Perotić, 2004). To se podudara s podacima MUP-a (statistički pregled 2015. godine) prema kojima su najčešće okolnosti koje pridonose prometnim nesrećama nepropisna brzina, brzina neprimjerena uvjetima, vožnja na nedovoljnoj udaljenosti, zakašnjelo uočavanje opasnosti, nepropisno pretjecanje, nepropisno obilaženje, nepropisno mimoilaženje, nepropisno uključanje u promet, nepropisno skretanje, nepropisno okretanje, i nepoštivanje svjetlosnog znaka. Sve navedeno se smatra agresivnom vožnjom. Drugim riječima, *vožnja motornim vozilom se smatra agresivnom ako je namjerna te ako postoji mogućnost uzrokovanja sudara te je motivirana nestrpljivošću, iritiranošću i/ili pokušajem da se uštedi vrijeme* (Grey, Trigg i Haworth, 1989; prema Anić, 2013).

Specifično vođenje rasprave o agresivnoj vožnji, temeljilo se na potencijalnim faktorima koji su raspoređeni u dvije široke kategorije:

- faktori povezani s osobom i

- kontekstualni faktori (Odbro za droge i prevenciju kriminala, 2005; Shinnar, 1998).
- Usporedbe radi, relativno je mali broj istraživanja proveden o kontekstualnim faktorima koji doprinose agresivnoj vožnji.

Postojeća istraživanja su otkrila da dob i spol kod vozača, vremenski pritisak, opterećenje, kao i bilo kakve posljedice ponašanja na cesti i opažena kašnjenja utiču na osjećaj bijesa i vjerovatnost pojavljivanja agresivnog ponašanja u vožnji (Lajunen i Parker, 2001; O'Brien, Tay i Watson, 2005; Underwood, Chapman, Wright i Crundall, 1999). Neki od ključnih faktora koji utiču na oblike ponašanja u saobraćaju su: frustraciona agresivnost, odvratanje prijetnjom, opreznost/pažnja, odgovor okruženja, znanje, vještine, potrebni stimulansi, navike, vremenski pritisak, kultura vožnje, i neformalne grupne norme (Lonerio i Clinton, 2008).

Istraživači u saobraćaju sveviše ističu složenost ponašanja vozača i pokušavaju da otkriju zakonitosti koje doprinose nebezbednom ponašanju u saobraćaju.

Svako novo saznanje, u saobraćajnom sistemu, otvara i nove mogućnosti zaštite bezbednosti. Djelovanje saobraćajne policije i mjesto koje zauzima u organizaciji bezbednosti saobraćaja, zahtjeva njeno praćenje i odgovarajuće reagovanje na bezbednosne izazove i unapređivanje sopstvene prakse rada. Krajnji očekivani efekti rada policije su smanjenje stope saobraćajnih nezgoda i težine posljedica, minimiziranje vremenskih gubitaka u saobraćajnim tokovima, efikasno suzbijanje, otkrivanje i dokumentovanje saobraćajnih prekršaja i krivičnih djela protiv bezbednosti javnog saobraćaja.

Kroz preventivne i represivne sadržaje rada, policija kontroliše poštovanje propisa iz oblasti saobraćaja, interventno reguliše saobraćaj, dokumentuje i procesuirá saobraćajne prekršaje, obrađuje saobraćajne nezgode, neposredno obavlja i druge bezbednosne aktivnosti, prati obilježja i pokazatelje bezbednosti saobraćaja i čini ih dostupnim zainteresovanim subjektima. Cilj ovog preglednog rada je pokušaj opisa psihosocijalnih karakteristika koje ispoljavaju vozači pri agresivnoj vožnji.

1. NEGATIVNE KARAKTERISTIKE AGRESIVNIH VOZAČA

Tokom godina broj prometnih nesreća se uvelike povećao, postali smo svjedoci sve riskantnijim i agresivnijim ponašanjima u prometu. Analizom 2041 prometne nesreće utvrdilo se da je 95% njih uzrokovano ljudskim faktorom, stoga su brojna istraživanja provedena kako bi se identificirale varijable koje utječu na sudjelovanje u prometnim nesrećama, te na riskantna i agresivna ponašanja u vožnji (Ulleberg i Rundmo, 2003).

Agresivna vožnja se manifestira kombinacijom namjernih prometnih prekršaja ili nesigurnom vožnjom koja uključuje (Grey, Trigg i Haworth, 1989):

- Nedovoljni razmak među vozilima
- “Slalom” među vozilima, “driftanje”
- Neprikladno skretanje (na primjer, presjecanje puta drugim sudionicima u saobraćaju)
- Vožnja pomoćnom trakom
- Neprikladno mijenjanje prometne trake (bez signalizacije)
- Oduzimanje prava prednosti
- Sprečavanje drugih vozača u obilaženju
- Nepoštivanje znaka stop
- Prolazak kroz crveno svjetlo
- Vožnja pri brzinama većim od ograničenja

Iz literature je vidljivo da na manifestaciju ovih kategorija agresivne vožnje utječu određene psihosocijalne karakteristike vozača kao:

1.1. Pol vozača

Muškarci su spremni više riskirati nego žene, manje su motivirani pridržavati se saobraćajnih pravila, saobraćajne prekršaje doživljavaju kao manje opasnim a te su češće uključeni u nesreće koje su rezultat vožnje u alkoholiziranom stanju ili prebrze vožnje.

Žene u prosjeku bolje shvaćaju opasnosti i manje su sklone rizicima. Čine manje prekršaja u prometu a posebno rjeđe prekoračuju brzinu i manje prolaze kroz crveno svjetlo na semaforu. Kada je riječ o agresivnoj vožnji žene rijetko voze agresivno ili pod utjecajem alkohola (Oltedal i Rundmo, 2006).

Pokazalo se da muškarci i žene različito procjenjuju svoje vozačke vještine, odnosno muškarci se procjenjuju bolje od žena. U scenarijima vožnje unatrag, prosudbe širine automobila i vožnje po nepoznatom području, žene su procijenile da su podjednako dobre kao i prosječan vozač dok su muškarci i u tim scenarijima procijenili se boljima od prosječnog vozača. Ovo istraživanje pokazalo je da muškarci značajno više precjenjuju svoje vozačke vještine od žena, iako muškarci i žene imaju u osnovi isti koncept prosječnog vozača (James, 1997; prema Žitko, 2007).

Prvo, muškarci i žene različito procjenjuju mušku i žensku sigurnost u vožnji pri čemu i muški i ženski procjenjivači smatraju da su žene bolje u sigurnosti u vožnji od muških. Unatoč pretpostavkama i implicitnim mišljenjima da su žene loši vozači, istraživanje Žitko

(2007) pokazalo je da se ženske vozačke vještine procjenjuju boljima nego muške vozačke vještine. Muškarci se smatraju bolji u perceptivno motoričkim vještinama a žene bolje u sigurnosti. Dobiveni rezultat razlikuje se od nalaza koje su dobili Ozkan i Lajuen (2006) u kojem se vješta vožnja automobila izjednačava s perceptivno motoričkim vještinama u vožnji, te se zbog toga smatra da su muškarci bolji vozači. Varijabla pola se pokazala vrlo kompleksnom kada su u pitanju agresivna vožnja i sklonost prometnim nesrećama. Naime, neki statistički podaci pokazuju kako muškarci sudjeluju u dvostruko više prometnih nesreća za razliku od žena, dok je vjerojatnost da će žena stradati u prometnoj nesreći 25% niža u odnosu na muškarca. Nadalje, istraživanja su pokazala da je vjerojatnije da će muškarci biti uključeni u nesreće uzrokovane prebrzom vožnjom, alkoholiziranošću ili većim riskiranjem nego žene, odnosno vjerojatnije je da će uzrok prometnih nesreća koje čine muškarci biti u nepoštivanju prometnih pravila, dok će kod žena uzrok biti loša procjena (Yagil, 1998). Neka istraživanja su pak dobila suprotne rezultate. Primjerice, Skaar i Williams (2005) izvještavaju o većoj frekvenciji nesreća i prometnih prekršaja prouzrokovanih od strane vozačica i upozoravaju istražitelje i osiguravajuća društva da odbace novonastajući

Drugi razlog odnosi se na stil vožnje (navike tijekom vožnje i način na koji je vozač odlučio voziti). Stil vožnje se često ispituje Upitnikom o ponašanju vozača u prometu koji razlikuje prekršaje (namjerne devijacije od onoga što se smatra uobičajenim i sigurnim) od pogrešaka (neuspjeh nekog planiranog čina, neuspjesi tijekom opažanja ili krive prosudbe). Koristeći ovaj upitnik istraživanja su pokazala kako su muškarci skloniji prekršajima, posebice oni koji češće voze, a žene su sklonije pogreškama.

Treći razlog su vozačke vještine, one opisuju što vozač/ica može. Razlikujemo vještine povezane sa sigurnošću (vještine koje omogućuju ranije uočavanje i izbjegavanje nesreće) i perceptualno – motorne vještine (vještine povezane s pokretom koje omogućuju interakciju s okolinom, što bi u vožnji značilo primanje informacija iz okoline i postupanje u skladu s njima). Vještine povezane sa sigurnošću i perceptualno – motorne vještine važne su jer ravnoteža između njih odražava stav vozača prema sigurnosti. Istraživanja su pokazala kako muškarci precjenjuju svoje perceptualno - motorne vještine, dok su kod žena zastupljene vještine bazirane na sigurnosti.

Razlika među spolovima, kada su u pitanju prometni prekršaji, pokušala se objasniti teorijom racionalnog izbora prema kojoj osoba uvijek promisli prije nego nešto učiniti, odnosno hoće li nešto učiniti ovisi o troškovima i dobitima tog djelovanja. U terminima ove teorije istraživanja su pokazala da muškarci podcjenjuju opasnosti (troškove) prisutne pri različitim vozačkim aktivnostima i, kao što je već navedeno, procjenjuju svoje vozačke

sposobnosti natprosječnima. Nadalje, socijalne norme podupiru stavove prema počinjenju prekršaja kada je u pitanju spol. Tako je, primjerice, prihvatljivije da muškarci voze nakon popijenog pića a za žene je to socijalno neprihvatljivo.

1.2. Dob vozača

Prema službenim podacima zdravstvenih, socijalnih, odgojno-obrazovnih ustanova te izvještaja policije, spektar rizičnih ponašanja mladih vozača proširuje se na neka nova kao što su opasne noćne utrke, rizične vožnje motornim vozilima te iskakanja i uskakanja u jureća vozila (Zloković i Vrcelj, 2010). Uspoređujući ih sa starijim vozačima mladi ne samo da voze mnogo brže već preferiraju stil riskantnih pretjecanja, odabiru nagle i brze te nedovoljno promišljene poteze (Williams i sur. 1996; prema Jessor, 1998). Kada se takva ponašanja dovedu u vezu sa činjenicom o vozačkom neiskustvu i reduciranim sposobnostima u prepoznavanju visoko rizičnih situacija, konzumiranjem alkohola ili droga rezultat je veliki broj nastradalih osoba.

Utjecaj vozačkog iskustva pokazao se kao značajan faktor kako bi netko postao dobar i siguran vozač. Rizik nastanka prometne nesreće mnogo je veći kod mladih neiskusnih vozača, a taj rizik opada kako raste broj godina starosti i iskustva. Rezultati istraživanja u pojedinim zemljama koje su se bavile ovim problemom pokazuju da najveći rizik nose najmlađe kategorije neiskusnih vozača. Mlađi i neiskusni vozači osim što uočavaju manji broj opasnosti u prometu i uočavaju ih sporije istovremeno i podcjenjuju razinu njihove opasnosti i na taj način povećava se rizičnost njihove vožnje s obzirom na procjenu prometne situacije (Mikuš i Blažinić, 2014).

Mladi vozači imaju prekomjerno samopouzdanje u svoje sposobnosti kao vozača. Procjenjuju svoje vozačke vještine te često pokazuju svoje vještine upravljanja vozilom ne obazirući se na sigurnost (Lajunen i Summala, 1995). Također smatraju da je vožnja pod utjecajem alkohola izvan kontrole vozača. Što se tiče agresivnog ponašanja u vožnji, činjenica je kako su mladi najzastupljenija grupa u prometnim nesrećama. Nakon 25-te godine broj prometnih nesreća počinje značajno opadati i zadržava trend smanjenja do otprilike sedamdesete godine života, kada lagano raste. Također, neiskustvo utječe i na proces donošenja odluke te poduzimanje odgovarajućih postupaka. Neiskusni vozač može uočiti događaj, ali ga procijeniti neopasnim što dovodi do nesreće. Suprotno tome, može događaj procijeniti opasnim, ali se mora osloniti na proces pokušaja i pogrešaka kako bi prigodno reagirao na opasnost što može dovesti do nesreće (Porter, 2011).

1.3. Osobine ličnosti vozača

Slično odnosu ugodnosti i rizičnog ponašanja u prometu, istraživanja nalaze značajnu povezanost savjesnosti i uključenosti u prometne nesreće (Arthur i Graziano, 1996; Clarke i Robertson, 2005). U tim se istraživanjima, temeljenima na samoiskazima vozača, pokazalo da su osobe koje sebe procjenjuju savjesnijima (tj. samodiscipliniranijima, odgovornijima, pouzdanijima) rjeđe uključene u prometne nesreće od osoba koje se procjenjuju niže na tim osobinama. Sümer, Lajunen, Özkan (2005) navode da je u njihovom istraživanju savjesnost imala najznačajniju prediktivnu snagu u predviđanju sudjelovanja u prometnim nesrećama u odnosu na ostale osobine ličnosti iz modela „Velikih pet“ osobina ličnosti. Da podsjetimo, savjesnost se odnosi na sociološki uvjetovan impuls kontrole koji olakšava postizanje ciljeva i usmjerenosti zadatku (Thørrisen, 2013). Visoko savjesni pojedinci su jako dobro organizirani, postavljaju prioritete i planiraju (John i sur., 2008). Savjesnost se sastoji od faceta kompetencija, dosljednosti, težnje izvršavanja zadatka, samodiscipline i prosuđivanja (Costa i McCrae, 1992; prema Thørrisen, 2013).

Neka istraživanja koja su se fokusirala na ponašanje vozača (Vukobrat i Mitrović, 2008) sugeriraju da povezanost između osobina ličnosti i ponašanja vozača postoji i da priroda te povezanosti uglavnom podržava stav da se ljudi prilikom vožnje ponašaju na sličan način kao i u drugim situacijama. Niski rezultati na skali otvorenosti predviđali su rizičnu vožnju, a niska ugodnost gubljenje kontrole nad vozilom, dok je emocionalna stabilnost negativno predviđala agresivnu vožnju (Dahlen i White, 2006). Visoka ekstraverzija, niska savjesnost i niska ugodnost (Arthur i Graziano, 1996; Clarke i Robertson, 2005; prema Luczak i Tarnowski, 2014) najčešće se smatraju povezanima s prometnim nesrećama. Niska ugodnost također je povezana s učestalijim prometnim nesrećama u istraživanju Živković, Nikolić i Markić (2013). No istraživanja ne daju uvijek jednoznačne rezultate. Neka su pokazala da je ekstraverzija pozitivno povezana, dok je neuroticizam negativno povezan s brojem prometnih nesreća pojedinih vozača (Lajunen, 2001; prema Luczak i Tarnowski, 2014).

1.4. Traženje uzbuđenja, impulzivnosti i stil vožnje

Traženje uzbuđenja je dimenzija ličnosti koju obilježava potreba za traženjem uzbuđenja i traženje novih, raznovrsnih, slojevitih i intenzivnih podražaja iz okoline te uključuje određenu razinu rizika u fizičkim, socijalnim i financijskim područjima, najčešće poradi samih iskustva (Zuckerman, 1994). Visoka potreba za uzbuđenjem dovodi se u vezu sa traženjem i sudjelovanjem u raznovrsnim intenzivnim aktivnostima primjerice ekstremnim sportovima kao što su alpinizam, padobranstvo i automobilističke utrke, zatim

traženju izazova putem uma i osjeta, korištenju psihostimulansa, dezinhibiranom socijalnom ponašanju, netoleranciji na dosadu, preferenciji egzotične hrane i slično (Aluja, Garcia i Garcia, 2003). Osobe koje su sklone takvom ponašanju izgleda da imaju specifičan profil ličnosti koji Frank Farley (1986) naziva T- tipom ličnosti ili „Veliki T“. „T“ je skraćenica od engleskog izraza za takvu osobu – thrillseeker (ljubitelj uzbuđenja). „Velikog T“ karakterizira sklonost ulaženja u rizične situacije i avanturizam, traženje uzbuđenja i doživljaja gdje god ih može naći i iskusiti. Sa druge strane kontinuuma traženja uzbuđenja se nalazi „mali t“, koji označava osobe koje teže izvjesnosti i predvidljivosti te koje izbjegavaju upuštanje u rizik i nepoznato (Farley, 1986). Većina ljudi nalazi se negdje između te dvije krajnosti, nemaju toliko izraženu potrebu za uzbuđenjima i rizicima ali nisu ni toliko ovisni o sigurnosti i predvidljivosti kao „mali t“.

Impulzivnost se može definirati kao predispozicija prema naglim i neplaniranim ponašanjima uz izostanak svjesnosti o negativnim posljedicama koje takva impulzivna ponašanja imaju za pojedinca ili druge (Moeller i sur., 2001). Impulzivnost je idejno slična traženju uzbuđenja, međutim, impulzivnost se bavi sa kontrolom osobe nad mislima i ponašanjem dok se traženje uzbuđenja odnosi na preferenciju osobe prema novim iskustvima i spremnost na poduzimanje rizika (Dahlen i sur., 2005).

1.5. Ljutnja kod vozača

Deffenbacher, Oetting i Lynch (1994) osmislili su 33 čestice za procjenu ljutnje kod vozača pomoću skale. Vozačeva ljutnja je bila operacionalizirana kao osobina ličnosti koja je povezana sa osobinom ljutnje, ali specifično u vezi situacije na putu (Deffenbacher i sar., 1994). Čestice se odnose na izvještavanje o ponašanju agresivnih vozača na putu koji su predstavljeni kao “neko ko vozi znatno iznad dozvoljene brzine” i specifičan način vožnje koji je predstavljen kao ugrožavanje drugih učesnika u saobraćaju bez da se u obzir uzme njihovo aktivno učešće.

U studiji je korištena Skala ljutnje kod vozača, istraživači su pronašli mlade koji su sami izvjestili o visokom nivou ljutnje u vožnji (sa prosjekom starosti od 19 godina) izvještavali su o većoj ljutnji tokom vožnje, većem agresivnom ponašanju na putu, većoj agresivnosti i rizičnim ponašanjima (Deffenbacher, Filetti, Richards, Lynch, i Oetting, 2003). Ovi vozači su također posjedovali velike nivoe osobina impulzivnosti i agresivnosti. Dodatno, ovi vozači su izvjestili o manjoj kontroli ekspresije ljutnje.

1.6. Saobraćajne nesreće i lokus kontrole

Prema Luczak i Tarnowski (2014), svijest o mogućnosti kontrole pokazala se varijablom u kojoj se značajno razlikuju oni vozači koji su doživjeli prometne nesreće i prekršaje od onih koji nisu. Vozači s poviješću prekršaja imali su značajno lošije raspoloženje, što se odnosilo na više razine anksioznosti, depresije, umora, zbunjenosti i smanjene vitalnosti, kao i značajno više indirektnih oblika agresije, poput ventiliranja svojih agresivnih poriva nemarnim i agresivnim stilom vožnje, za razliku od onih vozača koji nisu imali prekršaje (Sanyal i sur., 2012; prema Luczak i Tarnowski, 2014).

Zbog prirode navedenog istraživanja ne može se zaključivati o tome doprinosi li eksternalni lokus kontrole povećanom broju prometnih nesreća ili nesreće uzrokuju vjerovanja koja karakteriziraju eksternalni lokus kontrole, odnosno, manju mogućnost kontrole nad događajima u vozačkoj okolini. S druge strane, visoki internalni lokus kontrole može biti povezan s rizičnim stilom vožnje, zbog uvjerenja vozača o vlastitoj sposobnosti izbjegavanja nesreća (Arthur i Doverspike, 1992; prema Holland, Geraghty, Shah, 2010). Mlađe žene u manjoj su mjeri od muškaraca imale internalni lokus kontrole, no s dobi se ta razlika postupno izjednačavala. U istraživanju Holland, Geraghty i Shah (2009) dobiveno je da žene u većoj mjeri imaju eksternalni lokus kontrole nego muškarci.

1.7. Iskustvo stresa na putu

U uslovima stresa vozači će vjerovatnije pokazivati blaže oblike agresije i veći broj pogrešaka i prekršaja na putu (Aseltine i sar., 2000; Deffenbacher i sar., 2000; Gulian, Matthews Glendon, Davies i Debney, 1989; Hartley i Hassani, 1994; Wiesenthal i Hennessy, 1999). Kao i u drugim istraživanjima stresa, utvrđeno je da znatna izloženost stresu ima za posljedicu prelijevanje i u drugim životnim situacijama (Hennessy i Wiesenthal, 1997). Saobraćajna psihologija naglašava da se to prije svega odnosi na negativan uticaj stresa na vozača koji dovodi do slabije vozačke sposobnosti i snalaženja u kompleksnoj saobraćajnoj okolini (Westerman i Haigney, 2000; Novaco, Stokols, i Milanesi, 1990). Kao posljedica toga, mnogi vozači osjećaju frustraciju, iritiranost, pa čak i ljutnju, što može dodatno povećati vjerovatnost da se pogrešno uključe u saobraćaj ili agresivno voze (Aseltine i sar., 2000; Deffenbacher i sar., 2000; Westerman i Haigney, 2000).

1.8. Agresivna vožnja pod uticajem droge i alkohola

Vežu između zloupotrebe droga / alkohola i agresivnog ponašanja nije jednostavno definisati zbog više faktora kao što su: socijalna situacija, nivoi unosa i prethodno socijalno učenje (Taylor i Hulsizer, 1998). Međutim, opće istraživanje ljudske agresije pokazuje da

alkohol narušava socijalnu prosudbu smanjenjem inhibicija ili procesa interne kontrole (Volavka i Citrome, 1998), čime se povećava vjerovatnost agresivnog ponašanja. Nadalje, alkoholno opijanje povezano je s nasilnim zločinima (Taylor i Hulsizer, 1998). Opsežno istraživanje također je provedeno o učinku droga na agresivno ponašanje (Taylor i Hulsizer, 1998). Do sada su najvjerodostojniji rezultati pokazali vezu između psihostimulansa kao što su: kokain i amfetamin i agresivnog ponašanja (Volavka i Citrome, 1998). Međutim, ti su rezultati također predmet razmatranja drugih faktora kao što su brzine doziranja (veće doze su povezane s agresijom), način uzimanja, predispozicija agresivnih tendencija i situacijski kontekst (Volavka i Citrome, 1998).

1.9. Korištenje mobilnog telefona za vrijeme vožnje

Vozači koji koriste mobilne telefone tokom vožnje predstavljaju opasnost za sebe i druge sudionike u saobraćaju. Upotreba mobilnog telefona tokom vožnje jedan je od najznačajnijih uzroka saobraćajnih nesreća, jer ometa vozača da bude usredotočen na vožnju. Provedenim istraživanjem na Univerzitetu u Utahu, Salt Lake City, utvrđen je znatan uticaj mobitela na reagovanje vozača od trenutka uočavanja opasnosti, pa sve do zaustavljanja vozila. Istraživanjem, u kontrolisanim laboratorijskim uslovima se htjela usporediti vožnja između vozača koji koriste mobitel tokom vožnje i vozača pod uticajem alkohola (0,08% alkohola u krvi). U istraživanju se koristio simulator vožnje visoke kakvoće na kojem su se usporedile performanse vozača sa mobitelom s performansama vozača koji su bili pod dejstvom alkohola. Rezultati su pokazali da je reakcija kočenja vozača koji koriste mobitel bila sporija za 9% od onih koji nisu koristili mobitel. Nasuprot tome vozači pod dejstvom alkohola su pokazali agresivniji stil vožnje prilikom približavanja vozila ispred njih i primjenjivali za 23% veću silu kočenja.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Činjenica da je na primjer na putevima Bosne i Hercegovine samo u 2018. godini stradalo 277 lica, predstavlja obavezu za sve subjekte bezbjednosti saobraćaja, a prije svega policiju, da preduzme mjere iz svoje nadležnosti kako bi unaprijedili bezbjednost saobraćaja. Posebna kategorija vozača, koja ima značajnu ulogu u „stvaranju“ negativnih posljedica saobraćaja, su, svakako, agresivni vozači.

Upravljanje motornim vozilom je agresivno, ako postoji mogućnost uzrokovanja sudara i motivirano je nestrpljivošću, iritiranošću, hostilnošću i/ili pokušajem da se uštedi

vrijeme. Agresivna vožnja se manifestira kombinacijom namjernih prometnih prekršaja ili nesigurnom vožnjom.

Važnu ulogu u objašnjavanju agresivnog ponašanja vozača imaju psihološki i socijalni faktori. Među najvažnije psihološke faktore ubrajamo: osobine ličnosti vozača, psihopatologiju vozača, ljutnju i stres vozača. Kod socijalnih faktora ističu se: spol i dob vozača, korištenje mobilnog telefona u vožnji, upotreba psihoaktivne supstance.

Postoji nekoliko teorija koje nastoje objasniti na koji način se stvara agresivnost kod vozača koja za posljedicu ima ugrožavanje vlastite i tuđe sigurnosti u saobraćaju što dovodi do lakih, srednje teških ili teških povreda sudionika u saobraćaju, kao i smrtnih ishoda. Svaka teorija nastoji na sebi svojstven način i sa svoje polazišne tačke objasniti fenomen agresivnosti kod učesnika u saobraćaju.

Postoje različiti programi koji se implementiraju na mlađim ili starijim vozačima s ciljem suzbijanja njihove ljutnje i bijesa prilikom aktivnog učešća u saobraćaju, a što se ispostavilo kao jedan od ključnih faktora s ciljem poboljšanja cjelokupne saobraćajne situacije na dobrobit svih učesnika u saobraćaju i osoba koje se nalaze s njima u motornim vozilima.

LITERATURA

1. Alonso F., Esteban C., Montoro L., Serge A. (2019). *Conceptualization of aggressive driving behaviors through a Perception of aggressive driving scale (PAD)*. Research Article. DATS (Development and Advising in Traffic Safety) Research Group, INTRAS (University Research Institute on Traffic and Road Safety), University of Valencia, Valencia, Spain. FACTHUM lab (Human Factor and Road Safety) Research Group, INTRAS, University of Valencia, Valencia, Spain.
2. Deffenbacher J. L. (2016). *A review of interventions for the reduction of driving anger*. Review Article. Colorado: Colorado State University, USA
3. Galovski T. E. i Blanchard E. B. (2004). *Road Rage: A domain for psychological intervention?* Research Article. New York: Center for Stress and Anxiety Disorders, State University of New York at Albany, 1535 Western Avenue, Albany, NY 12203, USA.
4. Keleštura N. (2019). *Sprovođenje preventivnih i represivnih mjera na mlade vozače s ciljem povećanja bezbjednosti saobraćaja*. Završni rad. Travnik: Saobraćajni fakultet Travnik.
5. Kovač K. (2017). *Psihološke odrednice sigurne vožnje kod mladih vozača*. Diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet: Odsjek za psihologiju u Osijeku.
6. Niemeyer J. A. i Fox J. (1990). *Reducing aggressive behaviour during car riding through parent-implemented Dro and Fading procedures*. Journal Article. West Virginia: George Peabody College of Vanderbilt University.
7. Nikolić, M. (2016). *Osobine ličnosti kao prediktori samoprocjene agresivne vožnje kod mladih vozača*. Diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet: Odsjek za psihologiju u Osijeku.
8. Peršak N. (2011). *“Človeški dejavnik” prometne (ne)varnosti: društvena zaželenost, delovno okolje in osebnost*. Pregledno delo. Ljubljana: Fakulteta za kriminalistiko in kriminologijo, Univerza v Ljubljani.
9. Rakovec P. (2018). *Vpliv notranjega dialoga na agresivno vožnjo voznikov avtomobilov*.

Ramo Mulahusejnovic Ph.D

International University

Brčko District, Bosnia and Herzegovina

Vedrana Blagojevic Ph.D

International University

Brčko District, Bosnia and Herzegovina

SOME IMPORTANT TECHNICAL AND PSYCHOLOGICAL TRENDS AS CAUSES OF AGGRESSIVE DRIVING IN ROAD TRAFFIC

Summary

Through the paper, we present the most important social and psychological characteristics of people who exhibit aggressive driving behavior. Among the more important technical and psychological factors that determine the aggressive behavior of drivers are: personality traits, psychopathological conditions as well as anger and stress of the driver. Among the social factors, the following stand out: the driver's gender and age, and among the technical factors, the use of a mobile phone while driving and the use of psychoactive substances. There are several theories that try to explain how aggressiveness is created in drivers, which results in jeopardizing their own and other people's safety in traffic, which leads to light, medium or severe injuries to road users, as well as fatalities.

Keywords: technical, mobile phone, social, psychological, aggressive drivers, traffic accidents, prevention.

HACKING NA KONKRETNOM PRIMJERU

Sažetak:

Hackeri, kao osobe koje se bave najrazličitijim oblicima računalnog kriminaliteta, daju si toliku slobodu pa ljudima šalju e-mailove ucjenjivačkog karaktera. To je jedan od najčešćih oblika računalnog kriminaliteta kojega treba organizirano sprječavati. U današnjem modernom, virtualnom svijetu, nezamislivo je da se događaju situacije u kojima hackeri protupravno dolaze do tuđih podataka na način da provaljuju u tuđa računala i računalne sustave. Za svaki takav slučaj potrebno je izvršiti kriminalističko istraživanje, pronaći počinitelja i primjereno ga kazniti.

Ključne riječi: Internet, Računalni kriminalitet, E-mail, Kazneno djelo, Modus operandi

1. Uvodna razmatranja

Ljudski talent, inteligencija i obrazovanje dolaze do izražaja kroz komunikaciju s drugim ljudima (Šimundić i Franjić, 2009). Ta je komunikacija počela napredovati od sredine XV. stoljeća uporabom raznovrsnih i sve savršenijih tehničkih pomagala koji se smatraju temeljem svjetske informacijske revolucije. Za razliku od informacijske, informatička revolucija obuhvaća ona tehnološka rješenja koja se ostvaruju korištenjem modernih informatičkih i komunikacijskih postrojenja, strojeva, različitih uređaja i mreža kojima se unose, obrađuju i pohranjuju podaci, prenose slike, glas, zvuk i signali u digitalnom obliku.

Problematika računalnog kriminaliteta jest problematika čija je pojavnost sve učestalija u modernom društvu. Računalni kriminalitet nastaje i razvija se na isti način u svim dijelovima svijeta. O njemu se javno piše i govori, a rezultati njegova sprječavanja praktički su zanemarivi. Danas to više nije tako jer je sve više država koje u vlastitim nacionalnim zakonodavstvima imaju opisana kaznena djela kaznena djela koja proizlaze iz uporabe modernih informacijsko-računalnih tehnologija.

2. Internet

Internet je globalni informacijsko-komunikacijski sustav koji povezuje i spaja mreže pojedinih zemalja i organizacija te tako omogućava korisnicima računala diljem svijeta da putem svojih lokalnih mreža i telefonskih veza komuniciraju, razmjenjuju informacije i koriste druge usluge (Dragičević, 2004). Razvoj interneta počinje 1969. godine kada je pokrenut projekt Arpanet s ciljem stvaranja pouzdane mreže koja će moći funkcionirati i kada jedan njezin dio nije u funkciji zbog napada ili tehničke neispravnosti (Šimundić i Franjić, 2009). U tu svrhu započet je razvoj mrežnog protokola koji bi omogućio da se komunikacija preko mreže automatski preusmjerava mimoilazeći mjesto gdje je problem nastao i tako spriječi dobivanje informacija bez obzira na novonastale probleme. Internet je omogućio razmjenu i dostupnost informacija lakšom nego ikada prije, a vremenom je profilirao pet osnovnih funkcija:

- prikupljanje, pohranjivanje i obradu informacija, jednostavniju i bržu razmjenu podataka i programa
- veliki prostor oglašavanja
- rasprostranjen e-mail
- interaktivna neposredna komunikacija između korisnika, telekonferencija i internet telefonija
- obavljanje najrazličitijih poslovnih aktivnosti

Prvotna namjena interneta nije bila komercijalna niti je bila usmjerena prema onome što danas predstavlja. Nije se usmjeravala dovoljna pozornost prema sigurnosti pa su protokoli bili, uglavnom, usmjereni prema djelotvornosti, fleksibilnosti i otvorenosti sustava.

Razvoj interneta prati rast broja i učestalosti napada (Franjić, 2015.). Točan, ali i približan broj napada ne može se utvrditi. Kada su u pitanju veliki informacijski sustavi, tendencija je prešućivanje napada zbog tajnosti podataka ili straha od gubitka korisnika. Današnje procjene kažu da se štete nastale računalnim kriminalitetom nalaze odmah iza šteta nastalih trgovinom drogom i trgovinom oružjem. Razvojem interneta raste i broj potencijalnih počinitelja. Sve veće tehničko znanje i sve sofisticiranija oprema omogućuju stvaranje naprednih softverskih alata namijenjenih lakšem i bržem napadanju. Najčešći razlog tomu jest dostupnost izvornih kodova programa koji počiniteljima omogućavaju uvid u samu strukturu programa i njegove slabosti koje se mogu iskoristiti. Do napada dolazi usljed:

- neovlaštenog pristupa
- neovlaštenog mijenjanja podataka
- neovlaštenog brisanja podataka
- presnimavanja malicioznih programa (virusa, crva itd.)
- uporabe tuđeg računala za pristup drugom sustavu
- stvaranja uvjeta za nastanak štete na sustavu
- krađe, oštećenja, uništenja hardverske osnovice, medija itd.

Sve ovo bi bilo besmisleno kada se počinitelj ne bi mogao povući, ne ostavljajući nikakve dokaze o svome neovlaštenom pristupu. Anonimnost je jedan od temelja računalnog kriminaliteta i osnovni razlog zašto ga je teško sprječavati i suzbijati. Napadači će nastojati ukloniti podatke o svom pristupu, a u kojoj će im mjeri to biti moguće, ovisit će o njihovim vlastitim sposobnostima, ali i sposobnostima sustava koji je bio meta njihova napada.

3. Modus operandi

Neki napadači su toliko sigurni u svoje informatičko znanje pa čak žrtvi priznaju koja su kaznena djela počinili kako bi joj naštetili. Autor ovog rada je od sredine listopada 2019. do sredine travnja 2020. godine bio meta potencijalnom hackeru. Uputio mu je šest e-mailova prijetećeg sadržaja koji su imali za cilj ucjenu autora i na taj način stjecanje protupravne imovinske koristi. Autor ovdje navodi sadržaje svih e-mailova uz napomenu da je peti i šesti e-mail dobio istog dana. Zbog potreba kriminalističkog istraživanja je potrebno navesti sadržaje svih e-mailova kako bi istražitelji dobili što precizniju sliku o napadaču. Prvi e-mail je poslan s nepoznate adrese, a ostali s autorove tako da ova situacija u konačnici izgleda ovako: autor je sam sebi poslao sporne e-maileve.

3.1. E-mail 1¹

Zdravo!

Ja sam haker koji ima pristup vašem operativnom sustavu.

Također imam puni pristup vašem računuu.

Promatram te već nekoliko mjeseci.

Činjenica je da ste bili zaraženi zlonamjernim softverom putem web mjesta za odrasle koje ste posjetili.

---

¹ Ovaj e-mail je „primljen“ 17. 10. 2019.

Ako niste upoznati s tim, objasniti ću vam.

Trojanski virus pruža mi potpuni pristup i kontrolu nad računarom ili drugim uređajem.

To znači da mogu vidjeti sve na vašem zaslonu, uključiti kameru i mikrofon, ali vi ne znate za to.

Također imam pristup svim vašim kontaktima i svu vašu prepisku.

Zašto vaš antivirus nije otkrio zlonamjerni softver?

Odgovor: Moj zlonamjerni softver koristi upravljački program, ažuriram njegove potpise svaka 4 sata kako bi antivirus bio tih.

Napravio sam video koji prikazuje kako se zadovoljavate u lijevoj polovini ekrana, a u desnoj polovici vidite video koji ste gledali.

Jednim klikom miša mogu poslati ovaj video na sve vaše e-poruke i kontakte na društvenim mrežama.

Također mogu objaviti pristup svim vašim e-mail prepiskama i glasnicima koje koristite.

Ali ne brinite se previše, tu je način na koji možemo riješiti problem privatnosti. Trebamo samo uplatnicu u Bitcoinu u iznosu od £6,960.00 GBP, što mislim da je s obzirom na okolnosti fer cijena.

Bitcoin adresa za plaćanje je: 123DhE3VHRqUjAtcbsXwyA2LZqLh2bzb7K

NAPOMENA: SPOMENITE SE DA PONOVO POTVRDITE BITCOIN ADRESU S NAMA PRIJE UPLATE DA IZBJEGNITE PLAĆANJE dva puta.

Ako ne razumijete bitcoin, idite na YouTube i pretražite "kako kupiti bitcoin" ili google za "lokalne bitcoine", to je prilično jednostavno.

Nakon primitka uplate, izbrisat ću videozapis i više nas nikada nećete čuti.

Dajem vam 48 sati da platite. Obavijestila sam da čitam ovo pismo i timer će raditi kad vidite ovo pismo.

Podnošenje žalbe negdje nema smisla, jer se ova e-pošta ne može pratiti kao moja bitcoin adresa.

Ne pravim nikakve greške.

Ako ustanovim da ste ovu poruku podijelili s nekim drugim, video će se odmah distribuirati.

Odgovorite samo da potvrdite Bitcoin adresu za plaćanje ili imate pitanja u vezi s plaćanjem, a zatim kliknite odgovor. Ne pokušavajte uspostaviti kontakt sa mnom jer koristim e-poštu žrtve koja je bila hakirana i izložena.

3. 2. E-mail 2 ²

Pozdrav!

Kao što ste možda primijetili, poslao sam vam e-poruku s vašeg računara.

To znači da imam puni pristup vašem računaru.

Promatram te već nekoliko mjeseci.

Činjenica je da ste bili zaraženi zlonamjernim softverom putem web mjesta za odrasle koje ste posjetili.

Ako niste upoznati s tim, objasniti ću vam.

Trojanski virus pruža mi potpuni pristup i kontrolu nad vašim računalom ili bilo kojim drugim uređajem.

To znači da mogu vidjeti sve na vašem zaslonu, uključiti kameru i mikrofonski uređaj, ali vi ne znate za to.

Također imam pristup svim vašim kontaktima i svu vašu prepisku.

Zašto vaš antivirus nije otkrio zlonamjerni softver?

Odgovor: Moj zlonamjerni softver koristi upravljački program, ažuriram njegove potpise svaka 4 sata kako bi antivirus bio tih.

Napravio sam video koji prikazuje kako masturbirate u lijevoj polovini ekrana, a u desnoj polovici vidite video koji ste gledali.

Jednim klikom miša mogu poslati ovaj video na sve vaše e-poruke i kontakte na društvenim mrežama.

Jesam također mogu objaviti pristup svim vašim e-mail prepiskama i glasnicima koje koristite. Ako to želite spriječiti, prenesite iznos od 950€ na moju bitcoin adresu (ako ne znate kako to učiniti, napišite Googleu: "Kupi bitcoin").

Moja bitcoin adresa (BTC novčanik) je: 15WfuB2rBPDpzBbjaT26zKfqwXtssJv7FS

Nakon primitka uplate, izbrisat ću videozapis i više me nikada nećete čuti.

Dajem vam 48 sati da platite.

Imam obavijest o čitanju, i timer će raditi kad vidite ovo pismo.

Podnošenje žalbe negdje nema smisla, jer se ova e-pošta ne može pratiti poput moje bitcoin adrese.

Ne pravim nikakve greške.

Ako ustanovim da ste ovu poruku podijelili s nekim drugim, video će se odmah distribuirati.

Srdačan pozdrav!

---

² Ovaj e-mail je „primljen“ 22. 01. 2020.

3. 3. E-mail 3³

Pozdrav!

Imam jako loše vijesti za tebe.

08.01.2020. - na ovaj dan provalio sam u vaš operativni sustav i dobio puni pristup vašem računaru s adrese@domain.com.

Naravno možete promijeniti lozinku .. Ali moj zlonamjerni softver presreće ga svaki put kad ga promijenite.

Kako sam to učinio:

Došlo je do ranjivosti u softveru usmjerivača putem kojeg ste stupili na mrežu.

Upravo sam hakirao ovaj usmjerivač i na njega stavio svoj zlonamjerni kod.

Kad ste otišli na mrežu, moj trojanski program instaliran je na OS vašeg uređaja.

Nakon toga napravila sam cijelu kopiju vašeg diska (imam cijeli vaš adresar, povijest pregledavanja , sve datoteke, telefonske brojeve i adrese svih vaših kontakata).

Prije mjesec dana htio sam zaključati vaš uređaj i zamoliti malu količinu u bitcoinima za otključavanje.

Ali pogledao sam web mjesta koja redovito posjećujete i bio sam šokiran onim što sam vidio !!!

Mislim na web mjesta za odrasle.

Želim reći - veliki ste perverznojak. Vaše maštarije nemaju nikakve veze s normalnom percepcijom obične osobe.

I imao sam ideju ...

Snimila sam snimku zaslona sa web mjesta za odrasle, gdje se zabavljate (znate o čemu se radi, zar ne?).

Nakon toga snimio sam snimke zaslona kako masturbirate (pomoću kamere vašeg uređaja) i kombinirao ih.

S lijeve strane masturbirate, a s desne strane - objekt vašeg uzbuđenja.

Ispalo je nevjerojatno! To će zadiviti svakoga, posebno vaše rodbina i prijatelji!

Znam da im ne biste htjeli pokazati ove snimke zaslona.

Mislim da je 970€ izuzetno mali iznos za moju šutnju.

Uz to sam vas tako dugo špijunirao, trošeći puno vremena!

Platite SAMO u Bitcoinima!

Moj BTC novčanik: 14R1gsh6YxyUXksPHWemavJTAPPDEtn7Qa

Ne znate kako koristiti bitcoin?

---

³ Ovaj e-mail je „primljen“ 16. 03. 2020.

U bilo koju tražilicu (na primjer Google) unesite upit: "Kako napuniti BTC novčanik."

Vrlo je lako.

Na ovo vam dajem dva dana (48 sati) od trenutka otvaranja ovog pisma.

Napominjemo da će čim otvorite ovo pismo, tajmer raditi i vrijeme će proći.

Nakon uplate moj virus i sve snimke zaslona vaše masturbacije automatski uništavaju bit će automatski uništene.

Ako od vas ne primim naznačeni iznos, tada će vaš uređaj biti blokiran, a svi vaši kontakti dobit će snimke zaslona vaše vulgarne užitke.

Nadam se da razumijete svoju situaciju.

- Nemojte pokušavati pronaći i uništiti moj virus! (Svi vaši podaci, datoteke i snimke zaslona već su preneseni na udaljeni poslužitelj).

- Nemojte me pokušavati kontaktirati (to nije moguće, jer sam vam poslao poštu s vašeg hakiranog računara).

- razne sigurnosne usluge neće vam pomoći; formatiranje pogona ili uništavanje uređaja neće pomoći jer su vaši podaci već na udaljenom poslužitelju.

P.S. Nisi mi jedina žrtva. I garantiram vam da vas više neću gnjaviti nakon uplate!

Ovo je hakerski kodeks časti

Molim vas i da ubuduće redovito ažurirate svoje antivirusne programe. Na ovaj način više nećete biti u sličnoj situaciji.

Ne ljuti se na mene. Svatko svoj posao.

Sretno.

3. 4. E-mail 4 ⁴

Pozdrav!

Kao što ste možda primijetili, poslao sam vam e-poruku s vašeg računara.

To znači da imam puni pristup vašem računaru.

Promatram te već nekoliko mjeseci.

Činjenica je da ste bili zaraženi zlonamjernim softverom putem web mjesta za odrasle koje ste posjetili.

Ako niste upoznati s tim, objasnit ću vam.

---

⁴ Ovaj e-mail je „primljen“ 01. 04. 2020.

Trojanski virus pruža mi potpuni pristup i kontrolu nad vašim računalom ili bilo kojim drugim uređajem.

To znači da mogu vidjeti sve na vašem zaslonu, uključiti kameru i mikrofon, ali vi ne znate za to.

Također imam pristup svim vašim kontaktima i svu vašu prepisku.

Zašto vaš antivirus nije otkrio zlonamjerni softver?

Odgovor: Moj zlonamjerni softver koristi upravljački program, ažuriram njegove potpise svaka 4 sata kako bi antivirus bio tih.

Napravio sam video koji prikazuje kako masturbirate u lijevoj polovini ekrana, a u desnoj polovici vidite video koji ste gledali.

Jednim klikom miša mogu poslati ovaj video na sve vaše e-poruke i kontakte na društvenim mrežama.

Jesam također mogu objaviti pristup svim vašim e-mail prepiskama i glasnicima koje koristite. Ako to želite spriječiti, prenesite iznos od 950€ na moju bitcoin adresu (ako ne znate kako to učiniti, napišite Googleu: "Kupi bitcoin").

Moja bitcoin adresa (BTC novčanik) je: 1PDGXxvBGxLHk3zwxHgtDdY3Qirn5USUwY

Nakon primitka uplate, izbrisat ću videozapis i više me nikada nećete čuti.

Dajem vam 48 sati da platite.

Imam obavijest o čitanju, i timer će raditi kad vidite ovo pismo.

Podnošenje žalbe negdje nema smisla, jer se ova e-pošta ne može pratiti poput moje bitcoin adrese.

Ne pravim nikakve greške.

Ako ustanovim da ste ovu poruku podijelili s nekim drugim, video će se odmah distribuirati.

Srdačan pozdrav!

3. 5. E-mail 5 ⁵

Pozdrav!

Imam jako loše vijesti za tebe.

17/01/2020. - na ovaj dan provalio sam u vaš operativni sustav i dobio puni pristup vašem računu s adrese@domain.com.

---

⁵ Ovaj e-mail je „primljen“ 17. 04. 2020. u dva navrata s razmakom od deset minuta

Naravno možete promijeniti lozinku .. Ali moj zlonamjerni softver presreće ga svaki put kad ga promijenite.

Kako sam to učinio:

Došlo je do ranjivosti u softveru usmjerivača putem kojeg ste stupili na mrežu.

Upravo sam hakirao ovaj usmjerivač i na njega stavio svoj zlonamjerni kod.

Kad ste otišli na mrežu, moj trojanski program instaliran je na OS vašeg uređaja.

Nakon toga napravila sam cijelu kopiju vašeg diska (imam cijeli vaš adresar, povijest pregledavanja, sve datoteke, telefonske brojeve i adrese svih vaših kontakata).

Prije mjesec dana htio sam zaključati vaš uređaj i zamoliti malu količinu u bitcoinima za otključavanje.

Ali pogledao sam web mjesta koja redovito posjećujete i bio sam šokiran onim što sam vidio !!!

Mislim na web mjesta za odrasle.

Želim reći - veliki ste perverzljak. Vaše maštarije nemaju nikakve veze s normalnom percepcijom obične osobe.

I imao sam ideju ...

Snimila sam snimku zaslona sa web mjesta za odrasle, gdje se zabavljate (znate o čemu se radi, zar ne?).

Nakon toga snimio sam snimke zaslona kako masturbirate (pomoću kamere vašeg uređaja) i kombinirao ih.

S lijeve strane masturbirate, a s desne strane - objekt vašeg uzbuđenja.

Ispalo je nevjerovatno! To će zadiviti svakoga, posebno vaše rodbina i prijatelji!

Znam da im ne biste htjeli pokazati ove snimke zaslona.

Mislim da je 1250€ izuzetno mali iznos za moju šutnju.

Uz to sam vas tako dugo špijunirao, trošeći puno vremena!

Platite SAMO u Bitcoinima!

Moj BTC novčanik: 1GanNLCVpeZ93bfG5yRdTXZ5MvudE2qkt8

Ne znate kako koristiti bitcoin?

U bilo koju tražilicu (na primjer Google) unesite upit: "Kako napuniti BTC novčanik."

Vrlo je lako.

Na ovo vam dajem dva dana (48 sati) od trenutka otvaranja ovog pisma.

Napominjemo da će čim otvorite ovo pismo, tajmer raditi i vrijeme će proći.

Nakon uplate moj virus i sve snimke zaslona vaše masturbacije automatski uništavaju bit će automatski uništene.

Ako od vas ne primim naznačeni iznos, tada će vaš uređaj biti blokiran, a svi vaši kontakti dobit će snimke zaslona vaše vulgarne užitke.

Nadam se da razumijete svoju situaciju.

- Nemojte pokušavati pronaći i uništiti moj virus! (Svi vaši podaci, datoteke i snimke zaslona već su preneseni na udaljeni poslužitelj).

- Nemojte me pokušavati kontaktirati (to nije moguće, jer sam vam poslao poštu s vašeg hakiranog računara).

- razne sigurnosne usluge neće vam pomoći; formatiranje pogona ili uništavanje uređaja neće pomoći jer su vaši podaci već na udaljenom poslužitelju.

P.S. Nisi mi jedina žrtva. I garantiram vam da vas više neću gnjaviti nakon uplate!

Ovo je hakerski kodeks časti

Molim vas i da ubuduće redovito ažurirate svoje antivirusne programe. Na ovaj način više nećete biti u sličnoj situaciji.

Ne ljuti se na mene. Svatko svoj posao.

Sretno.

4. Kaznena djela

4. 1. Hacking

Neovlašteni pristup računalnom sustavu su radnje kojima je cilj zaobilaženje provjere pristupa sustavu i omogućavanje počinitelju da se pod krinkom ovlaštenog služi uslugama i resursima sustava (Šimundić i Franjić, 2009). Posljedica napada je povreda tajnosti, dostupnosti podataka i programa, ali i dostupnosti usluga.

Počinitelji su osobe kojima je omogućen pristup sustavu pri čemu se koriste terminalima drugih zaposlenika ili su to osobe koje putem modema pristupaju sustavu. Dije se na unutarnje i vanjske počinitelje.

Unutarnji počinitelji pristup ostvaruju, uglavnom, nepažnjom drugih zaposlenika dok se vanjski počinitelji koriste raznim metodama kako bi došli do lozinki za pristup sustavu.

Počinitelji vode računa da djela koja počine putem tuđih računalnih sustava ili uporabom kloniranih mobitela ostanu neotkrivena kako bi zameli svoj trag i onemogućili druge koji tragaju za njima.

4. 2. Računalna prijevarena

Računalna prijevarena obuhvaća razne vrste manipulacija na podacima, najčešće financijskim, s namjerom da se sebi ili drugome nezakonito pribavi protupravna imovinska korist (Pavišić, Modly i Veić, 2012). Do takvih manipulacija može doći tijekom unosa, obrade, pohranjivanja, distribucije podataka i informacija, kao i pri razmjeni podataka unutar računalne mreže ili putem telefonskih i drugih komunikacijskih kanala. Pri tome se podaci mogu nalaziti na bilo kojem digitalnom mediju. Noviji razvoj računalnih mreža i telekomunikacija u velikoj mjeri je pridonio njihovom širenju i pojavi novih oblika prijevarena. Razvoj bankomata i njihovo sve šire uvođenje u redovito poslovanje banaka otvorilo je nove mogućnosti manipulacija s računalno pohranjenim podacima na karticama ili unutar sustava. Daljnjim razvojem računalnih mreža te širenjem elektroničkog poslovanja i digitalnog novca, ovakve manipulacije zbog lakoće izvođenja i relativno teškog otkrivanja postaju jedan od najčešćih oblika računalnog kriminala. U tu svrhu počinitelji se sve češće koriste tuđim podacima i otuđenim programski dobivenim brojevima kreditnih kartica kako bi sebi ili drugome pribavili neku korist (kao što je kupovina raznih proizvoda, plaćanje nekakve usluge i sl.).

4. 3. Iznuda

Počinitelj kaznenog djela može biti svaka osoba (Pavišić, Modly i Veić, 2012). Iznudom počinitelj primjenjuje silu ili ozbiljnu prijetnju te prisiljava drugog da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine s ciljem da sebi ili drugom pribavi protupravnu imovinsku korist. Iznuda sadrži posebni oblik kaznenog djela prisile kao i razbojništvo i razbojnička krađa. Prisila, međutim, kod iznude nije sredstvo oduzimanja ili zadržavanja stvari, nego je usmjerena na volju drugoga da sam nešto učini ili ne učini.

Kvalificirani oblik djela postoji ako je osnovnim kaznenim djelom pribavljena znatna imovinska korist ili je uporabljeno kakvo oružje ili opasno oruđe, ili je uzrokovana smrt osobe.

5. Pretraga

Pretraga pokretnih stvari obuhvaća i pretragu računala i s njim povezanih uređaja, drugih uređaja koji služe prikupljanju, pohranjivanju i prijenosu podataka, telefonskim, računalnim i drugim komunikacijama i nositelja podataka (Pavišić, 2013). Na zahtjev tijela koje poduzima pretragu, osoba koja se koristi računalom ili ima pristup računalu ili drugom uređaju ili nositelju podataka, te davatelj telekomunikacijskih usluga, dužni su omogućiti pristup računalu, uređaju

ili nositelju podataka, te dati potrebne obavijesti za nesmetanu uporabu i ostvarenje ciljeva pretrage.

6. Dokazi

Elektronički dokaz je za postupak značajan prije svega za kaznena djela računalnog kriminaliteta, zatim za druga kaznena djela počinjena računalnim sustavom, kao i za prikupljanja elektroničkih dokaza općenito (Pavišić, 2013). Baš ta posljednja zadaća je vrlo važna imajući u vidu da je računalna tehnologija u svim porama društvenog života.

Posebni oblici radnji kojima se prikupljaju elektronički dokazi su hitna zaštita pohranjenih računalnih podataka, nalog za proizvodnju, pretraga i oduzimanje pohranjenih računalnih podataka i prikupljanje računalnih podataka u realnom vremenu.

7. Tjeralica

Tjeralica je akt suda ili kaznene ustanove kojim se pokreće potražna djelatnost za određenom osobom (Pavišić, 2013). Uvjete za raspisivanje tjeralice propisuju postupovni propisi. Ona može biti raspisana za okrivljenikom protiv kojeg je pokrenut postupak zbog kaznenog djela za koje se progoni po službenoj dužnosti i za koje se može izreći kazna zatvora od tri godine ili teža kazna, a nalazi se u bijegu, ili ako je osuđenik pobjegao s izdržavanja kazne ili zavodske mjere. Prema području na kojem se vodi potražna djelatnost, tjeralice mogu biti raspisane za područje cijele države ili mogu biti međunarodne. Kad raspisuje tjeralicu na području države, sud koji vodi postupak obraća se nalogom određenoj policijskoj upravi mjesno nadležnoj za određeni sud. Policijska uprava raspisuje tjeralicu putem računalnog sustava, tako da je cjelokupnom području države u svakom trenutku dostupna lista potraživanih osoba.

Međunarodnu tjeralicu raspisuje sud putem Centralnog nacionalnog biroa Interpola. U sklopu Interpola od 1987. godine djeluje računalni sustav kriminalističkih informacija (CIS). Baze podataka tog sustava sadrže i podatke: a) traže li se određene osobe ili su osumnjičene za određena kaznena djela, b) terete li određene osobe obavijesti temeljem kojih se zahtijeva uhićenje ili postoji nalog ili opis određenog modus operandi; c) smatraju li se pojedine osobe međunarodno značajnim i postoji li opasnost da će počinuti nova kaznena djela.

8. Zaključak

Kaznena djela iz područja računalnog kriminaliteta događaju se gotovo svakodnevno i njih treba sprječavati na način da se počinitelji što prije uhvate i kazne. Naravno, uz hvatanje i kažnjavanje počinitelja, potrebno je puno ulagati u softverske alate koji će onemogućavati kaznene aktivnosti iz područja računalnog kriminaliteta bez obzira gdje se počinitelj nalazio. Ako je žrtva iz jedne države, a počinitelj iz druge, postoje mehanizmi kaznenog sankcioniranja počinitelja i njih je potrebno primjenjivati u praksi. Prema njima, kazneno sankcioniranje kaznenih djela iz područja računalnog kriminaliteta, trebalo bi se, uz ustupanje predmeta, provoditi u državi iz koje je počinitelj i to tek onda kada se utvrde sve relevantne činjenice u kriminalističkom istraživanju. Ako se mehanizmi kaznenog sankcioniranja počinitelja kaznenih djela računalnog kriminaliteta ne budu primjenjivali u praksi, onda njihovo postojanje gubi svaki smisao. Počinitelje kaznenih djela, bez obzira na vrstu, potrebno je sankcionirati kako se ista ne bi događala. Iz toga bi počinitelji svakako trebali nešto naučiti.

Literatura:

1. Dragičević, Dražen, *Kompjutorski kriminalitet i informacijski sustavi*, IBS, Zagreb, 2004, str. 28
2. Franjić, Siniša, *Geneza računalnog kriminaliteta*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, 2015, str. 53 - 70
3. Pavišić, Berislav, *Komentar Zakona o kaznenom postupku*, Drugo izdanje, Dušević & Kršovnik, Rijeka, 2013, 611; 344 – 345; 1103
4. Pavišić, Berislav; Modly, Duško i Veić, Petar, *Kriminalistika – Knjiga 2*, Dušević & Kršovnik, Rijeka, 2012, str. 621; 247 – 248
5. Šimundić, Slavko; Franjić, Siniša, *Računalni kriminalitet*, Sveučilište u Splitu – Pravni fakultet, Split, 2009, str. 17 – 21; 37

Siniša Franjić, Ph.D.

International University Brčko District BiH

sinisa.franjic@gmail.com

HACKING ON A CONCRETE EXAMPLE

Abstract:

Hackers, as individuals dealing with various forms of computer criminality, give themselves so much freedom and send people e-mails of blackmail. It is one of the most common forms of computer criminality which must be organized and prevented. In today's modern, virtual world, it is unthinkable that there are situations where hackers unlawfully access someone else's data by hacking into someone else's computers and computer systems. In each such case, a criminal investigation must be carried out, the perpetrator should be found and punished accordingly.

Keywords: Internet, Computer criminality, E-mail, Criminal act, Modus operandi

KRIVIČNO DELO NASILNIČKO PONAŠANJE NA SPORTSKOJ PRIREDBI ILI JAVNOM SKUPU

SAŽETAK: Svedoci smo raznih oblika vršenja nasilja, tradicionalnih i savremenih. Kako je ljudsko društvo napredovalo, srazmerno su napredovali i oblici vrešenja nasilja. Tako se nasilje može vršiti od nanošenja lakih telesnih povreda pojednicu do izvršenja genocida prema velikom broju ljudi. Akti nasilja su oduvek privlačili posebnu pažnju stručnjaka različitih oblasti, ali i običnih ljudi, što zbog izveštavanja o ovim delima, što zbog straha ljudi, jer žrtva nasilja može biti svako lice. Odgovor pojedinca, države i društva na nasilje može biti raznovrstan, javlja se u vidu odbrane i u vidu propisavanja određenih ponašanja kao krivičnih dela, pri čemu se izvršiocima ovih krivičnih dela kažnjavaju za vršenje akata nasilja. Ovakvim odgovorom države, postižu se ciljevi, čije propisivanje je u stvari odgovor na problem huliganizma, odnosno vršenja nasilja na ili u vezi sa sportskim priredbama.

KLJUČNE REČI: Sportska priredba, javni skup, krivično pravo, krivično delo, nasilje, sport.

1. Uvod

Nasilje u sportu predstavlja specifičan oblik vršenja nasilja, a koji se razlikuje od ostalih oblika po specifičnom mestu vršenja nasilja (sportski tereni) ili po tome što je na neki drugi način povezan sa sportskim nadmetanjima. Nasilje u sportu u savremenom svetu predstavlja široku i rasprostranjenu pojavu, na koju nijedna država nije ostala imuna. Osnovno pitanje vezano za nasilje u sportu predstavlja kako definisati nasilje u sportu i šta sve obuhvata pojam nasilja u sportu? Najšira moguća definicija nasilja u sportu bi bila ta da nasilje u sportu obuhvata svako konkretno ponašanje pojednica suprotno pravilima sporta. Međutim, data definicija je preširoka te se u teoriji daju uže definicije od ove.

2. Krivično delo nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu iz čl. 344a Krivičnog Zakonika

Krivično delo nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi u čl. 344a Krivični Zakon (Službeni glasnik RS 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019) glasi:

„(1) Ko fizički napadne ili se fizički obračunava sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, vrši nasilje ili oštećuje imovinu veće vrednosti prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe ili javnog skupa, unese u sportski objekat ili baca na sportski teren, među gledaoce ili učesnike javnog skupa predmete, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili škodljive supstance koje mogu da izazovu telesne povrede ili ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili javnog skupa, neovlašćeno uđe na sportski teren ili deo gledališta namenjen protivničkim navijačima i izazove nasilje, oštećuje sportski objekat, njegovu opremu, uređaje i instalacije, svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi ili javnom skupu izaziva nacionalnu, rasnu, versku ili drugu mržnju ili netrpeljivost zasnovanu na nekom diskriminatornom osnovu usled čega dođe do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima, kazniće se zatvorom od jedne do pet godina i novčanom kaznom.

(2) Ako je delo iz stava 1. ovog člana izvršeno od strane grupe, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do osam godina.

(3) Kolovođa grupe koja izvrši delo iz stava 1. ovog člana, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina.

(4) Ako je izvršenjem dela iz stava 1. ovog člana došlo do nereda u kome je nekom licu naneta teška telesna povreda ili je oštećena imovina veće vrednosti, učinilac će se kazniti zatvorom od tri do dvanaest godina.

(5) Službeno ili odgovorno lice koje pri organizovanju sportske priredbe ili javnog skupa ne preduzme mere obezbeđenja kako bi se onemogućio ili sprečio nered, pa usled toga budu ugroženi život ili telo većeg broja ljudi ili imovina veće vrednosti, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine i novčanom kaznom.

(6) Učiniocu dela iz st. 1. do 4. ovog člana koje je izvršeno na sportskoj priredbi obavezno se izriče mera bezbednosti zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama.”

Kao što se može videti iz zakonskog opisa krivičnog dela, delo ima jedan osnovni oblik, dva kvalifikovana oblika i jedan posebni oblik. Osnovni oblik krivičnog dela može izvršiti svako lice, dok je za postojanje dela potrebno i da je izvršilac postupao sa umišljajem. Mesto izvršenja je ono što čini specifičnost ovog krivičnog dela, a to alternativno mogu biti sportska priredba i

javni skup. Pod sportskom priredbom u ovom smislu treba smatrati sva sportska takmičenja i manifestacije¹ a to mogu biti raznovrsni događaji kao što su fudbalske, košarkaške, odbojkaške utakmice, atletske ili plivačko takmičenje, kros, moto trke i tome slično.² Dok su javni skupovi sva javna okupljanja većeg broja ljudi sa različitim ciljevima, na primer koncerti ili druge priredbe, zborovi, mitinzi i tome slični.³

Radnje izvršenja osnovnog oblika dela date su alternativno i one mogu biti:

a) Fizički napad ili fizičko obračunavanje sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa;

Da bi bliže odredili radnju izvršenja fizičkog napada ili fizičkog obračunavanja sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, potrebno je odrediti pojam učesnika, u ovom smislu kao pasivne subjekte ovog dela, odnosno učesnike treba smatrati sva lica prisutna na sportskoj priredbi ili javnom skupu.⁴ Na primer, gledaoci, takmičari, sudije, novinari, treneri, zdravstveno osoblje.

b) Vršenje nasilja ili oštećivanje imovine veće vrednosti prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe;

Vršenje nasilja ili oštećivanje imovine veće vrednosti prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe kao radnja izvršenja ovog dela ima tu specifičnost da je mesto izvršenja van sportske priredbe, te bi ovu odredbu trebalo široko tumačiti i pod dolazak i odlazak sa sportske priredbe smatrati celokupno trajanje kretanja od okupljanja do sportskog terena ili javnog skupa, odnosno konkretno, ukoliko se organizovano putuje na gostovanje kluba, dolazak i odlazak treba shvatiti kao put od početne tačke do sportskog terena.

v) Unošenje u sportski objekt ili bacanje među gledaoce ili učesnike javnog skupa predmete, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili škodljive supstance;

Unošenje u sportski objekt ili bacanje među gledaoce ili učesnike javnog skupa predmete, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili škodljive supstance, predstavlja formulaciju pod kojom treba podvesti sve predmete, sredstva i supstance, koji su podobni da telo povrede ili zdravlje ugroze.

g) Neovlašćen ulazak na sportski teren ili deo gledališta namenjen protivničkim navijačima;

---

¹ Đorđević, M., Đorđević. Đ. (2014:209) *Krivično pravo sa tekstom Krivičnog zakonika*, Projuris, Beograd

² Lazarević, Lj., op. cit., str. 1000

³ Đorđević, M., Đorđević. Đ. op.cit., str. 209

⁴ Isto, str. 209

Neovlašćen ulazak na sportski teren ili deo gledališta namenjen protivničkim navijačima, ovakav ulazak obuhvata svaki ulazak na teren od strane lica koje nije u organizaciji sportskog takmičenja za takav ulazak predviđeno, kao i ulazak u deo gledališta namenjen protivničkim navijačima bez odgovarajuće ulaznice ili propusnice. Uz to, kao uslov ove radnje izvršenja zahteva se i posledica- da je izvršilac pored neovlašćenog ulaska izazvao i nasilje.⁵

d) Oštećivanje sportskog objekta, njegove opreme uređaja i instalacija;

Pod sportskim objektom bi trebalo smatrati svako mesto gde se odigrava sportska priredba, stadion, sportska hala, zatvoreni bazen, sa svim svojim pripadajućim elementima i delovima, kako unutrašnjim tako i spoljašnjim.

đ) Izazivanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu nacionalne, rasne, verske ili druge mržnje i netrepeljivosti, svojim ponašanjem ili parolama;

Radnja izvršenja-izazivanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu nacionalne, rasne, verske ili druge mržnje i netrepeljivosti, svojim ponašanjem ili parolama zahteva posebnu posledicu da izazivanje mržnje i netrepeljivosti dovede do nasilja i nereda na sportskoj priredbi.

Propisana sankcija za delo iz stava 1. člana 344a je kazna zatvora od šest meseci do pet godina kao i novčana kazna. Kao što se može videti uz kaznu zatvora je kumulativno propisana i novčana kazna, uz to učiniocu dela ukoliko je izvršeno na sportskoj priredbi se obavezno izriče mera bezbednosti zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama.

Krivično delo nasilničko ponašanje ima dva kvalifikovana oblika. Prvi teži oblik je propisan u stavu 2. i 3. člana 344a Osnovna kvalifikatorna okolnost je izvršenje dela od strane grupe. Ovde se grupom smatra tri ili više osoba. Pri tome, ne mora da se radi o organizovanoj kriminalnoj grupi već grupa može nastati i spontano samo za izvršenje dela.⁶ Dok se za delo iz stava 3. propisuje dodatna kvalifikatorna okolnost, ona se nalazi u svojstvu izvršioca, odnosno kolovođe grupe. Pod kolovođom grupe treba smatrati lice koje usmerava aktivnost grupe u njenom naslinom ponašanju.⁷ Sankcije za prvi teži oblik dela su za delo iz stava 2. kazna zatvora od jedne do osam godina, dok za delo iz stava 3. od tri do dvanaest godina. Smatram da je ovde zakonodavac načinio propust i da je bilo potrebno propisati i novčanu kaznu kao sporednu, obaveznu kaznu, uz kaznu zatvora kao i kod osnovnog oblika dela. Drugi kvalifikovani oblik dela propisuje se u stavu 4. čl. 344a Kvalifikatorna okolnost kod ovog oblika dela jeste nastanak

⁵ Đorđević, M., Đorđević. Đ. op. cit., str. 209

⁶ Lazarević, Lj., op. cit., str. 1001

⁷ Isto, str.1000

nereda kao posledice izvršenja dela iz stava 1. ovog člana, usled kojih je nastupila teška telesna povreda nekog lica ili oštećenje imovine veće vrednosti. Prema ovim posledicama učinilac može da postupa i nehatno.

Posebni oblik dela propisan je u stav 4. člana 344a Krivičnog Zakonika koji karakteriše posebno svojstvo izvršioca, posebna radnja izvršenja kao i posledica. Izvršilac ovog dela propisan je alternativno i može biti službeno ili odgovorno lice. Ko se smatra službenim lice određeno je čl. 112. Krivičnog zakonika, pa tako službeno lice može biti: 1) lice koje u državnom organu vrši službene dužnosti, 2) izabrano, imenovano ili postavljeno lice u državnom organu, organu lokalne samouprave, ili lice koje stalno ili povremeno vrši službene dužnosti ili službene funkcije u tim organima, 3) javni beležnik, izvršitelj i arbitar, kao i licu u ustanovi, preduzeću ili drugom subjektu, kojem je povereno vršenja javnih ovlašćenja, koje odlučuje o pravima, obavezama ili interesima pravnih ili fizičkih lica ili o javnom interesu, 4) lice kojem je fizički povereno vršenje pojedinih službenih dužnosti ili poslova, 5) vojno lice. Odgovornim licem smatra se odgovorno lice organizatora sportske priredbe.⁸

Što se tiče radnje izvršenja ona se ograničava na nečinjenje, odnosno propuštanje da se preduzmu mere obezbeđenja koje imaju za cilj onemogućavanje ili sprečavanje nereda na sportskoj priredbi.⁹ Što se tiče posledice, ona je obavezni element dela, te ako ona ne nastupi usled propusta službenog ili odgovornog lica pri organizovanju sportske priredbe ili javnog skupa, nema krivične odgovornosti. Kao posledica je propisano ugrožavanje života ili tela većeg broja ljudi ili imovine veće vrednosti. Propisana sankcija za ovaj oblik dela je zatvor od tri meseca do tri godine i novčana kazna kao sporedna.

3. Uporedno pravo u zakonodavstvima država u regionu

Krivični zakonik Crne Gore ("Sl. list RCG", br. 70/2003, 13/2004 - ispr. i 47/2006 i "Sl. list CG", br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 - dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020) u čl. 399a, propisuje krivično delo nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu:

„(1) Ko fizički napadne ili se fizički obračunava sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, izazove ili vrši nasilje, unese u sportski objekat ili baca na sportski teren, među gledaoce ili učesnike javnog skupa predmete, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne,

---

⁸ Đurđević, N. *Krivična odgovornost za nasilje i nedolično ponašanje na sportskim priredbama u Republici Srbiji*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, br. 2/2010, str. 290

⁹ Lazarević, Lj., op. cit., str. 1002

zapaljive ili štetne supstance koje mogu da izazovu tjelesne povrede ili ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili javnog skupa, neovlašćeno uđe na sportski teren ili dio gledališta namijenjen protivničkim navijačima i izazove nasilje, ošteti sportski objekat, njegovu opremu, uređaje i instalacije, svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi ili javnom skupu izaziva nacionalnu, rasnu, vjersku ili drugu mržnju ili netrpeljivost zasnovanu na nekom diskriminatornom osnovu usljed čega dođe do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom.

(2) Kaznom iz stava 1 ovog člana kazniće se i ko fizički napadne ili se fizički obračunava sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, izazove ili vrši nasilje ili ošteti imovinu čija vrijednost prelazi iznos od deset hiljada eura prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe ili javnog skupa.

(3) Kolovođa grupe koja izvrši djelo iz st. 1 i 2 ovog člana, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina.

(4) Ako je izvršenjem djela iz st. 1 i 2 ovog člana došlo do nereda u kome je nekom licu nanijeta teška tjelesna povreda ili je oštećena imovina čija vrijednost prelazi iznos od četrdeset hiljada eura, učinilac će se kazniti zatvorom od dvije do deset godina.

(5) Službeno ili odgovorno lice koje prilikom organizovanja sportske priredbe ili javnog skupa ne preduzme mjere obezbjeđenja kako bi se onemogućio ili spriječio nered, pa usljed toga budu ugroženi život ili tijelo većeg broja ljudi ili imovina čija vrijednost prelazi iznos od dvadeset hiljada eura, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine i novčanom kaznom.”

Krivični zakonik Crne Gore propisuje delo gotovo identično kao Krivični zakonik RS, od naziva dela, propisanih oblika dela, preko radnje izvršenja do propisane krivične sankcije za izvršioce. Postoje samo dve razlike, prva što kod dela iz čl. 344a Krivičnog zakonika RS kao radnja izvršenja je propisana oštećenje imovine veće vrednosti prilikom dolaska i odlaska, dok je kod dela iz čl. 399a Krivičnog zakonika Crne Gore ta radnja izvršenja propisana kao posebni oblik dela, dok je propisana krivična sankcija identična (od šest meseci do pet godina), te se ne može govoriti o nekoj bitnoj razlici. Druga razlika je ta što Krivični zakonik RS koristi pojam imovina veće vrednosti, dok je u Krivičnom zakoniku Crne Gore propisano koliko vrednost uništene imovine treba da iznosi, odnosno kod dela iz stava 2. deset hiljada evra, kod dela iz stava 4. četrdeset hiljada evra, a kod dela iz stava 5. dvadeset hiljada evra.

Krivični zakonik Makedonije („Службен весник на Република Македонија" број 80/99, број 4/2002 година, број 43/2003, број 19/2004, број 81/2005, број 60/06, број 73/06, број 7/08, број 139/08, број 114/09, број 51/11, број 135/11, 185/11, број 142/12, број 166/12, број 55/13, број 82/13, број 14/14, број 27/14, број 28/14, број 115/14 и број 132/14)

propisuje u čl. 386. krivično delo nasilništvo dok u stavovima 4,5,6 i 7, propisuje posebni oblik ovog dela vezan za sportske priredbe.

Kaznom iz stava 2. ovog člana, kazniće se učinilac dela iz stava 1. ovog člana ukoliko je delo izvršeno vezano za sportsko takmičenje, za vreme, pre početka i po završetku sportskog takmičenja.

Ako je delo iz stava 3. imalo za posledicu izazivanje tuče, nereda ili oštećenje imovine veće vrednosti, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do pet godina.

Ako je delo iz stava 1. ovog člana imalo za posledicu teške telesne povrede ili smrt nekog lica, učinilac će se kazniti zatvorom tri do deset godina.

Kaznom iz stava 5. ovog člana kazniće se organizator grupe koja je učinila delo iz stava 3. ovog člana, kao i organizator sportskog takmičenja koji nije preduzeo mere za sprečavanje nasilja.

Za delo iz stava 3. ovog člana novčanom kaznom kazniće se pravno lice koje je organizovalo takmičenje.

Prva razlika krivičnog dela iz čl. 344a sa krivičnim delom iz čl. 386. st. 3,4,5,6 i 7. Krivičnog zakonika Makedonije je ta što je delo iz čl. 386. Krivičnog Zakonika Makedonije propisano kao posebni oblik krivičnog dela nasilništvo sa specifičnim mestom izvršenja dela, kao i vremenu izvršenja, za vreme dolaska, odlaska i trajanja sportskog takmičenja. Dalje, bitna razlika je i ta što se kod dela iz čl. 344a Krivičnog Zakonika Republike Srbije kao radnja izvršenja navode tačno konkretne radnje koje treba da vrši izvršilac dela, prilagođene ponašanju nasilnika na sportskim terenima, dok kod dela iz čl. 386. Krivičnog Zakonika Makedonije kao radnja izvršenja se navodi maltretiranje, grubo vređanje, pretnja da se ugrozi sigurnost, ili vršenje grubog nasilja, što je posledica toga da je nasilničko ponašanje na sportskim priredbama ustvari posebni oblik dela nasilničko ponašanje, a ne samostalno krivično delo. Što se tiče kvalifikovanih oblika dela, delo iz čl. 386. Krivičnog Zakonika Makedonije ima slične kvalifikovane oblike kao i delo iz čl. 344a Krivičnog Zakonika Republike Srbije odnosno kvalifikatorne okolnosti vezane za vođu grupe, za nastajanje teže posledice i kažnjavanje odgovornog lica organizatora sportske priredbe, uz razliku da Krivični Zakonik Makedonije propisuje u čl. 386. st. 7. i odgovornost pravnog lica koje je organizovalo takmičenje, dok ne obuhvata ni kod jednog oblika dela kao mesto izvršenja dela i javni skup već samo mesto održavanja sportskog takmičenja.

U Hrvatskoj Zakon o spriječavanju nereda na športskim natjecanjima Narodne novine br. 117/03, 71/06, 43/09, 34/11, 114/22 propisuje četiri krivična dela nasilja na sporskim

priredbama. U čl. 31a Zakon propisuje delo učestvovanje u tuči ili napadu na gledaoce ili druge osobe:

Ko za vreme odlaska na sportsko takmičenje, trajanja sportskog takmičenja, ili povratka sa sportskog takmičenja, učestvuje u tuči ili napadu na druge gledaoce, redare, službena lica organizatora takmičenja, sportiste ili druge osobe, usled čega je neka osoba teško telesno povređena, kazniće se za samo učestvovanje kaznom zatvora od tri meseca do tri godine.

Ako je krivičnim delo iz stava 1. ovog člana prouzrokovana smrt nekog lica, učinilac će se kazniti za samo učestvovanje kaznom od šest meseci do pet godina.

Organizator ili vođa grupe koja počini krivično delo iz stava 1. ovog člana kazniće se kaznom zatvora od jedne do osam godina.

Organizator ili vođa grupe koja počini krivično delo iz stava 2. ovog člana kazniće se kaznom zatvora od tri do deset godina.

Nema krivičnog dela iz stava 1. i 2. ovog člana ako je osoba koja je učestvovala u tuči u nju uvučena bez svoje krivice, ili se samo zbog toga što se branila, ili razdvajala druge.

Zatim u čl. 39b propisuje krivično delo organizovanje nasilja na sportskim takmičenjima: Ko organizuje ili vodi grupu ljudi koja zajednički prilikom odlaska na sportsko takmičenje, trajanja, ili povratka sa sportskog takmičenja učestvuje u tuči ili napadu na druge gledaoce, redare, službena lica organizatora takmičenja, sportiste ili druge osobe, usled čega je neka osoba teško telesno povređena ili je došlo do uništenja i oštećenja tuđe stvari ili imovine veće vrednosti, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina.

I u čl. 39c Zakon propisuje krivično delo uništavanje stvari ili imovine na sportskom takmičenju:

Ko za vreme odlaska na sportsko takmičenje, trajanja sportskog takmičenja, ili povratka sa sportskog takmičenja ošteti, izobličiti, uništi ili učini neupotrebljivom tuđu stvar ili imovinu veće vrednosti, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.

Prva razlika koja se primećuje sa Hrvatskim zakonodavstvom je ta što što se krivična dela nasilničkog ponašanja na sportskim priredbama nalaze u posebnom zakonu, a ne u Krivičnom zakoniku, međutim do skora je takva situacija bila i u našem zakonodavstvu. Osnovna razlika je ta što Zakon o spriječavanju nasilja na sportskim natjecanjima Hrvatske propisuje četiri krivična dela nasilničkog ponašanja na sportskoj priredbi, a Krivični Zakonik Republike Srbije jedno osnovno i četiri kvalifikovana oblika. Zakon o spriječavanju nereda na sportskim natjecanjima Hrvatske posebno sankcioniše nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi prema ljudima, s tim što pored propisanih radnji izvršenja koje su slične kao kod dela iz čl. 344a Krivičnog Zakonika Republike Srbije propisuje i posledicu, tešku telesnu povredu nekog lica,

u čl. 39a uz kvalifikovane oblike vezane za vođu grupe koja čini delo i isključenje od odgovornosti za osobe koje su bez svoje krivice uvučene u tuču, zatim organizovanje nasilničkog ponašanja na sportskoj priredbi u čl. 39b, u čl. 39c propisuje kao radnju izvršenja nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi koje ima za posledicu uništenje imovine, dok u čl. 39d propisuje delo koje za radnju izvršenja ima nepoštovanje izrečenih zabrana u prekršanom ili ranije sprovedenom krivičnom postupku. Razlika postoji i u krivičnim sankcijama koje su malo blaže za krivična dela iz čl. 39a, 39b, 39c i 39d Zakona o spriječavanju nereda na sportskim natjecanjima Hrvatske nego za krivično delo iz čl. 344a Krivičnog Zakonika Republike Srbije i još jedna razlika se ogleda u tome što krivično zakonodavstvo Makedonije kao ni krivično zakonodavstvo Hrvatske ovim delima obuhvata samo nasilničko ponašanje na sportskim priredbama bez proširivanja dela i na nasilje izvršeno na javnom skupu.

4. Zemlje anglosaksonskog pravnog sistema

Engleska kao kolevka sportskog nasilja i savremenog huliganizma stvorila je razgranatu i sveobuhvatnu mrežu zakona koji regulišu materiju nasilja na sportskim priredbama.

Nakon nesreće na stadionu Highbury, klubovi su bili prinuđeni da podignu standarde bezbednosti.¹⁰ Dok je država donela nove propise i to: Zakon o fudbalskim navijačima iz 1989., Zakon o prekršajima i neredima na fudbalskim utakmicama iz 1998. godine, Zakon o neredima na fudbalskim utakmicama iz 2000. godine. Ovaj poslednji propisuje listu prekršaja i krivičnih učinjenih na sportskim priredbama¹¹, ukupno 17, pa tu navodi upotrebu alkohola, ili pirotehničkih sredstava, prekršaje po zakonu o javnom redu, nasilje protiv lica ili imovine na sportskoj manifestaciji, te na putu ka ili sa iste, upotreba nošenje ili posedovanje oružja ili pirotehničkih sredstava, kao i ostavljanje ili pokušaj ostavljanja predmeta u sportskom objektu, vožnja pod dejstvom alkohola ili opojnih droga na putu ka ili sa sportskog događaja.¹² Kao što se može primetiti iz samih naziva propisa koji regulišu ovu materiju u Engleskoj, oni se odnose samo na nasilje na fudbalskim utakmicama ne i na ostala sportska dešavanja kao i javne skupove. To je rezultat toga, što je povod za donošenje ovih zakona i bilo nasilje na fudbalskim utakmicama.

---

¹⁰ Savković, M., Đorđević, S. i drugi, (2010:13) *Na putu prevencije nasilja na sportskim priredbama*, predlog regionalnog okvira saradnje, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd

¹¹ Milojević, S. i drugi, op. cit., str. 126

¹² Šuput, D. (2010) *Pravni okvir koji uređuje borbu protiv nasilja na sportskim priredbama u evropskim državama*, Institut za uporedno pravo, Beograd

5. Zaključak

Pored promena u zakonodavstvu u vidu proširenja radnje ovog krivičnog dela i pooštavanja sankcija propisanih za izvršioce i dalje prilikom odigravanja utakmica i sportskih takmičenja gledamo akte nasilja na istim. Ti akti nasilja se kreću od najbezazlenijih do onih koje rezultiraju teškim posledicama: telesnim povredama, uništavanjem imovine, pa čak i ubistvima. Iz tog razloga je i izvršena uporedna analiza sa zakonodavstvima zemalja u regionu i Engleske. Kao očigledan odgovor se nameće implementacija. I najbolje rešenje u zakonu je loše ukoliko ostane mrtvo slovo na pariru, pa je potreban trud celog sistema kako bi se rešio ovaj problem, zbog kog ljudi gube veru u pravosudni sistem, a pored toga poprilično šteti reputaciji zemlje u inostranstvu.

Mere primenjene u inostranstvu su proizašle kao rezultat obimnih istraživanja i proučavanja faktora koji utiču na pojavu i držanje u bezbednosno prihvatljivim okvirima. Teorijska angažovanost istraživača sa polja društvenih nauka na našim prostorima vezano za navedenu problematiku bila je relativno slaba, a pristup nasilju treba da je multidisciplinaran. Ono je rezultat udruženih socioloških, psiholoških, ideoloških, kulturoloških i mnogih drugih faktora.

Iako se mogu pronaći neki zajednički elementi na osnovu kojih se mogu izdvojiti opšti uzroci nasilja, na nivou pojedinca se ipak ne može primeniti neko opšte pravilo. Uprkos posebnim propisima koji su doneti u ovoj oblasti, samo u nekim zemljama je ostvarena svrha tih propisa. Samim tim, može se zaključiti da nije dovoljno rešavati problem nasilja samo putem zakonske regulative već je neophodno uključiti više subjekata.

LITERATURA

1. Đorđević, M., Đorđević. Đ. (2014:209) *Krivično pravo sa tekstom Krivičnog zakonika*, Projuris, Beograd.
2. Đorđević, M., Đorđević. Đ. op.cit., str. 209.
3. Đurđević, N. *Krivična odgovornost za nasilje i nedolično ponašanje na sportskim priredbama u Republici Srbiji*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, br. 2/2010, str. 290.
4. Lazarević, Lj., op. cit., str. 1000-1002.
5. Milojević, S. i drugi, op. cit., str. 126.

6. Savković, M., Đorđević, S. i drugi, (2010:13) *Na putu prevencije nasilja na sportskim priredbama*, predlog regionalnog okvira saradnje, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd.
7. Šuput, D. (2010) *Pravni okvir koji uređuje borbu protiv nasilja na sportskim priredbama u evropskim državama*, Institut za uporedno pravo, Beograd.

Aleksandra Stanković

Nikola Đurić

CRIMINAL ACT VIOLENT BEHAVIOR AT A SPORTS EVENT OR PUBLIC GATHERING

Summary

We are witnesses of various forms of violence, both traditional and modern. As human society progressed, so did the forms of violence. Thus, violence can range from inflicting minor physical injuries on an individual to committing genocide against a large number of people. Acts of violence have always attracted the special attention of experts in various fields, but also of ordinary people, partly because of the reporting of these acts, partly because of people's fear, because anyone can be a victim of violence. The response of the individual, the state and society to violence can be diverse, it appears in the form of defense and in the form of prescribing certain behaviors as criminal acts, whereby the perpetrators of these criminal acts are punished for committing acts of violence. With this response of the state, the goals are achieved, the prescription of which is in fact an answer to the problem of hooliganism, that is, violence at or in connection with sports events.

KEY WORDS: Sports event, public meeting, criminal law, crime, violence, sport.

ZDRAVSTVENA NJEGA OBOLJELIH OD ASTME

APSTRAKT:

Prevenција je važan aspekt djelovanja u zdravstvu, pa tako i u pogledu astme, a dijeli se na:

- primarnu,
- sekundarnu i
- tercijarnu.

Primarna prevencija odnosi se na zdravu djecu koji imaju visok rizik s ciljem preveniranja razvoja bolesti izazvanih alergijom, a uključuje mjere sprječavanja senzibilizacije na nutritivne i inhalacijske alergene. Sekundarna prevencija uključuje izbjegavanje alergena koji potiču razvoj simptoma bolesti kod djeteta. Jedna od mjera sekundarne prevencije je i edukacija djeteta oboljelog od astme kao i njegovih roditelja o bolesti, uzrocima pogoršanja stanja, prepoznavanju simptoma i liječenju. Tercijarna prevencija uključuje kronično bolesnu djecu s ciljem sprječavanja pogoršanja bolesti. Kod djece oboljele od astme tercijarna prevencija bi značila sprječavanje propadanja funkcije pluća i sprječavanje smanjenja kvalitete života. Djeca oboljela od bronhalne astme i njihovi roditelji moraju biti upoznati i o mogućim komplikacijama, samopomoći i pomoći pri astmatskim napadima, vježbama disanja, prevenciji napadaja te prilagodbi tjelesne aktivnosti. Medicinska sestra kao dio tima, sudjeluje u svim razinama prevencije, uključujući i edukaciju u svim aspektima. Medicinska sestra podučava dijete o ispravnom mjerenju PEF-a, o izbjegavanju štetnih alergena i iritansa, nadzire proces liječenja, brine o redovitom obavljanju pretraga i kontrolnih pregleda te dijeli pisani materijal (edukativne brošure). Pogoršanje astme može se spriječiti uklanjanjem alergena i iritansa iz bolesnikove okoline, što rezultira i potrebom za manjim dozama lijekova.

Edukacija o pravilnoj inhalacijskoj tehnici Pravilna primjena inhalera ključna je za učinkovitost inhalacijske terapije. Velik postotak pacijenata ne upotrebljava inhalere na adekvatan način što utiče na isporuku lijeka u pluća, a samim tim i na smanjenje bronhodilatatornog učinka kratkoročno te pogoršanje kontrole astme dugoročno. Pogreške mogu biti neovisne ili ovisne o inhaleru. Svaki tip inhalera nalaže drugačiju tehniku, stoga je preporučljivo kod promjene terapije zadržati isti tip inhalera.

KLJUČNE REČI: Astma, dijete, prevencija, medicinska sestra

PRIKAZ SLUČAJA – DIJETE OBOLJELO OD ASTME

Muško dijete, starosti 6 godina, dolazi u pratnji roditelja, majke starosti 26 godina i oca starosti 29 godina. Dijete ide u vrtić od svoje prve godine. Tokom života dijete nije teže bolovalo, ali unazad par mjeseci nešto češće ima upale sluznice nosa i sinusa. Unazad 15 dana dijete ima izraženo crvenilo lica, curenje nosa, suženje oćiju I glavobolju. Roditelji navode da su primijetili pogoršanje simptoma kada borave u prostoru gdje se puše cigarete ili kada se vani igraju. Povremeno se dijete budi noću zbog iskašljavanja sluzavog sekreta, a majka je pri tome

jednom primijetila zvuk poput „zviždanja“. Iz porodične anamneze doznaje se da je majka alergična na pelud, prašinu i jagode te da joj kao i ocu smeta dim cigarete kada su mu izloženi nekoliko sati. Dijagnostičkom obradom (RR, puls, EKG, RTG srca i pluća, spirometrija, bronhoprovokativni test) utvrđena je astma blažeg oblika. Djetetu je propisana antiastmatska terapija. Alergološkom obradom utvrđeno je da je dijete alergično na inhalacijske alergene (dim cigarete, pelud, prašina). Nalaz PEF monitoringa ukazuje na povećanu osjetljivost u proljetnim mjesecima te kada dijete boravi nekoliko sati u zatvorenom prostoru gdje se puše cigarete. Svi navedeni nalazi potvrđuju povezanost respiratornih i alergijskih tegoba te je djetetu dijagnostikovana alergijska astma.

Djetetu je propisana terapija:

- Claritine sirup dvije male kašike (10 ml) jedanput na dan tokom proljetnih mjeseci ili tokom pojave simptoma,
- Ecobec 100 uz pomoć Volumatic-a u dozi od 100 µg jedanput na dan.

Osim navedenog, medicinska sestra je izradila plan zdravstvene njege. Na temelju uočenih problema djeteta i roditelja, ustanovila je sestrinske dijagnoze, odredila ciljeve, poduzela određene intervencije te u konačnici zabilježila evaulaciju postignutog.

SESTRINSKA DIJAGNOZA	Cilj	INTERVENCIJE	EVALUACIJA
Anksioznost otežanim disanjem	Dijete će se pozitivno suočavati s anksioznosti.	- pokazati razumijevanje - stvoriti osjećaj sigurnosti i povjerenja - objasniti sve nedoumice - podučiti o tehnikama opuštanja	Dijete se pozitivno suočava s anksioznosti.
Visok rizik za dehidraciju i ubrzanim disanjem	Dijete će pokazivati želju za uzimanjem tečnosti	- objasniti važnost unosa tečnosti - podučiti o prednostima vode u odnosu na druge tečnosti - roditelje upozoriti da prate boju i miris urina - ponuditi djetetu primjerene čaše koje su njemu zanimljive - objasniti važnost uzimanja tekućine i kada se ne osjeti žeđ	Dijete pokazuje želju za uzimanjem tečnosti

Smanjena prohodnost dišnih puteva prevelikom količinom nakupljenog sekreta	Dijete će imati prohodne disajne puteve.	- pokazati pravilnu tehniku disanja, kašljanja i iskašljavanja, - upozoriti o slušanju piskanja i šumova disanja - praćenje izgleda, količine i mirisa iskašljaja i nosnog sekreta	Dijete ima prohodne dišne puteve
Visok rizik za oštećenje sluznice čestim iskašljavanjem i nakupljanjem sekreta u nosu	Djetetova sluznica bit će bez naslaga.	- uputiti u važnost svakodnevne higijene usne i nosne šupljine - poučiti o provođenju higijene (tehnika pranja zuba, pranje ujutro i navečer te nakon obroka, puhanje nosa)	Djetetova sluznica je bez naslaga.

ULOGA MEDICINSKE SESTRE U ZBRINJAVANJU DJETETA OBOLJELOG OD ASTME

Uloga medicinske sestre podrazumijeva otkrivanje, rješavanje i zadovoljavanje svih pacijentovih potreba, na individualnoj razini s obzirom na dob i mogućnosti djeteta. Proces zdravstvene njege glavna je zadaća visokoobrazovane medicinske sestre, a sastoji se od utvrđivanja potreba, planiranja intervencija, provođenja intervencija te evaluacije učinjenog. Vrlo važan segment djelovanja medicinske sestre je i edukacija (zdravstveni odgoj) djeteta i njegovih roditelja. U navedenom slučaju uloga medicinske sestre je višestruka od samog dolaska djeteta:

- prikupljanje podataka od strane djeteta i roditelja o respiratornom statusu (disanje, zvukovi, izgled prsnog koša, korištenje pomoćne respiratorne muskulature, kašalj, iskašljaj)
- kontrola vitalnih funkcija uključuje praćenje disanja
- utvrđivanje stanja svijesti
- smjestiti bolesnika u odgovarajući položaj - olakšavanje ekspanzije pluća
- uklanjanje bronhalnog sekreta, aspiracijom
- utvrđivanje stupnja samozbrinjavanja, upućenosti djeteta u bolest
- prikupljanje informacija o medicinskim dijagnozama
- utvrđivanje djetetovih svakodnevnih aktivnosti i nošenje s njima
- procjenjivanje djetetove sposobnosti usvajanja znanja i vještina

Osim navedenog, medicinska sestra je izradila plan zdravstvene njege. Na temelju detektiranih problema djeteta i roditelja, ustanovila je sestriinske dijagnoze, odredila ciljeve, poduzela određene intervencije te u konačnici zabilježila evaulaciju postignutog. Intervencije koje su većinom edukacijskog tipa odnose se kako na dijete tako i na roditelje s obzirom da je dijete još u dobi kada ne može samostalno brinuti o sebi.

Literatura:

1. Aleksandar Baljzović, Svetislav Kostić, Nikola Baljzović - Zdravstvena nega 1,
2. Aleksandar Baljzović, Kovina Jojkić, Ružica Hiti, Nikola Baljzović - Zdravstvena nega 2
3. <https://zir.nsk.hr/islandora/object/unin%3A1724/datastream/PDF/view>
4. <https://repo.ozs.unist.hr/islandora/object/ozs%3A78/datastream/PDF/view>

Kristina Ostojić, master stomatologije
Cara Dušana 71A/10, Doboj, Republika Srpska, Bosna I Hercegovina
Email:vasiljeivc.kristina1@gmail.com

Valentina Vasiljević, maksilofacijalni hirurg
Kneza Miloša 40 Doboj, Republika Srpska, Bosna I Hercegovina
E mail: valentinavasiljevic92@gmail.com

Health care of patients suffering from asthma

Introduction. Prevention is an important aspect of health care, including asthma, and is divided into:

- primary,
- secondary i
- tertiary.

Primary prevention refers to healthy children who are at high risk with the aim of preventing the development of diseases caused by allergies, and includes measures to prevent sensitization to nutritional and inhalation allergens. Secondary prevention includes avoiding allergens that promote the development of symptoms of the disease in the child. One of the measures of secondary prevention is the education of children suffering from asthma as well as their parents about the disease, the causes of worsening of the condition, recognition of symptoms and treatment. Tertiary prevention includes chronically ill children with the aim of preventing the worsening of the disease. In children with asthma, tertiary prevention would mean preventing the deterioration of lung function and preventing a decrease in the quality of life. Children suffering from bronchial asthma and their parents must be informed about possible complications, self-help and help with asthma attacks, breathing exercises, prevention of attacks and adjustment of physical activity. The nurse, as part of the team, participates in all levels of prevention, including education in all aspects. The nurse teaches the child about the correct measurement of PEF, about avoiding harmful allergens and irritants, supervises the treatment process, takes care of regular tests and check-ups, and distributes written material (educational brochures). Worsening of asthma can be prevented by removing allergens and irritants from the patient's environment, which results in the need for smaller doses of medication. Education on proper inhalation technique Correct use of the inhaler is key to the effectiveness of inhalation therapy. A large percentage of patients do not use inhalers adequately, which affects the delivery of the drug to the lungs, thereby reducing the bronchodilator effect in the short term and worsening asthma control in the long term. Errors can be independent or dependent on the inhaler. Each type of inhaler requires a different technique, so it is advisable to keep the same type of inhaler when changing therapy.

KEY WORDS: Asthma, diet, prevention, nurse

Доц.др Велемир Зекић
Интернационални Универзитет,
Брчко, Босна и Херцеговина

Доц.др Цвијетин Живановић
Универзитет „Victoria International University“
Мостар, Босна и Херцеговина

Stručan rad
UDK:050(045:314/316>061.1)497.7
<https://doi.org/10.59417/nir.2023.22.65>

ОБАВЕШТАЈНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ МАКЕДОНИЈЕ

Апстракт: Паралелно са процесом међународног признања Македоније, која се 17. септембра 1991. године дефинитивно издвојила из састава СФРЈ, успостављао се и обавештајно-безбедносни систем те земље. Под утицајем процеса транзиције политичког система и државног апарата, тај систем се у протеклих четврт века трансформисао, тако да га у овом тренутку чине: Обавештајна агенција, Војна служба за безбедност и обавештајни рад при Министарству одбране и Управа за безбедност и контраобавештајни рад при Министарству унутрашњих послова. У ширем смислу, у поменути систем сачињавају и полицијске снаге Републике Македоније. Исто важи и за специјалне (атитерористичке) јединице, и то специјалне јединице Армије Републике Македоније, и атитерористичке јединице у саставу Министарства унутрашњих послова.

Кључне речи: Република Македонија, обавештајне институције, службе безбедности, полиција, специјалне јединице

Увод

Македонија је једина република која се од бивше Југославије одвојила без рата. Паралелно са процесом међународног признања Македоније, која се 17. септембра 1991. године дефинитивно издвојила из састава СФРЈ, успостављао се и **безбедносно-обавештајни систем** те земље. Основу тог система су чиниле службе државне и јавне безбедности Министарства унутрашњих послова (Министарство за внатрешни работи - МВР) које су, нарочито у периоду од проглашења независности до пријема у организацију Уједињених нација априла 1993. године, поред осталог, спроводиле и обавештајну делатност према ЈНА и суседним земљама. Формирање новог безбедносно-обавештајног система окончано је 1995. године, доношењем новог Закона о унутрашњим пословима и посебног Закона о Агенцији за обавештајни рад.

Македонским обавештајно-безбедносним системом руководе председник Републике и Савет за безбедност, који се бави питањима од значаја за одбрану и безбедност Републике и на основу тога даје одговарајуће предлоге Скупштини и Влади. Савет има искључиво саветодавну функцију, док је доношење одлука у области безбедности начелно у надлежности Скупштине. Савет за безбедност сачињавају председници Владе и Собрања, министри одбране, унутрашњих и спољних послова, као и три члана које именује председник Републике. Постоје и одговарајући механизми парламентарног надзора над

обавештајно-безбедносним установама, попут *Комисије за надзор рада* Агенције за обавештајни рад и Управа за безбедност и контраобавештајни рад (УБК).¹

У институције које чине актуелни обавештајно-безбедносни систем Републике Македоније у ужем смислу спадају: *Обавештајна агенција* (Агенција за разузнавање), *Војна служба за безбедност и обавештајни рад* при Министарству одбране (Воената служба за безбедност и разузнавање) и *Управа за безбедност и контраобавештајни рад* (Управата за безбедност и контраразузнавање при Министарству унутрашњих послова. У ширем смислу, у поменути систем сачињавају и *полицијске снаге* Републике Македоније. Исто важи и за *специјалне (атитерористичке) јединице*, и то специјалне јединице АРМ, и атитерористичке јединице у саставу полиције.²

Агенција за обавештајни рад

Агенција за обавештајни рад је аутономна обавештајна служба, што значи да се у систему државне управе третира као посебан орган. Основана је у априлу 1995. године, након доношења већ поменутог Закона о обавештајној агенцији (*Закон о агенцијата на разузнавање*). Агенција је непосредно везана за председника Републике, без чијег одобрења ни Влада ни Министарство унутрашњих послова не могу да користе податке до којих та служба долази.

Агенцијом руководи директор, кога на период од четири године именује и разрешава председник Републике, док Влада има могућност да покрене питање његове одговорности. Директор је дужан да омогући надлежној скупштинској комисији увид у извештаје и податке из домена њене надлежности, с тим што је законом одређено који извештаји и подаци разматрани на седници Комисије, представљају државну тајну.

У седишту Агенције у Скопљу успостављене су следеће организационе целине: Дирекција за оперативни рад; Дирекција за контраобавештајну заштиту; Дирекција за аналитичке послове; Дирекција за електронско извиђање; и Дирекција за системска питања.

¹ Детаљније видети: Бакрески Оливер, *Координација на безбедносниот сектор: Искуства и практики*, Филозофски факултет, Скопје, 2006, стр. 225-245.

² Детаљније видети: Трифонов Тодор, *Специјални служби на држави от Европа, Азия и Африка*, ФНМС, Софија 2007, стр. 35-46.

Обавештајна агенција је надлежна за офанзивно прикупљање података и информација од значаја за безбедност и одбрану Републике, као и за политичке, економске и друге интересе државе. У том смислу врши истраживања и израђује анализе и процене у области делокруга свога рада, а дужна је да обавештава председника Републике, председника Владе и друге државне органе о проблемима који су значајни за њихов рад. Са другим државним органима, Агенција сарађује у пословима који су од заједничког интереса, при чему су дужни да међусобно размењују податке, извештаје и информације и да координирају акције које су у надлежности Агенције.

Најзад, Скупштина (Собрание) врши надзор над делатношћу Агенције преко посебне Комисије, која је обавезна да најмање једном годишње подноси Скупштини извештај о свом раду. Закључке који су садржани у извештају Комисије, Скупштина доставља председнику Републике и председнику Владе.

Војна служба за безбедност и обавештајни рад

У оквиру усаглашавања организације Армије Републике Македоније (АРМ) са НАТО стандардима, у саставу реорганизованог Министарства одбране успостављена је Војна служба за безбедност и обавештајни рад (Военота служба за безбедност и разузнавање), која се тежишно бави контраобавештајном и безбедносном заштитом јединица и установа АРМ и прикупљањем обавештајних података о армијама суседних земаља и безбедносној ситуацији у региону, а за потребе Министарства одбране и Генералштаба АРМ.³ *Руководилац Службе* је надређен *Обавештајно-безбедносној служби Генералштаба АРМ - Г2* и *Батаљону војне полиције*.

У саставу Војне службе за безбедност и обавештајни рад су Одељење за обавештајно-оперативни рад, Одељење за контраобавештајни рад, Одељење за безбедност, Одељење за оперативно-техничку подршку, Одељење за планирање, Одељење за сарадњу са НАТО, Одељење за HUMINT, Одељење за аналитику, Одељење за контролу поверљивих докумената, Одељење централне евиденције и картотеке и Одељење за опште послове.

---

³ Војну компоненту обавештајно-безбедносног система Македоније до 2009. године представљао је Сектор за координацију обавештајног и контраобавештајног рада и контролу поверљивих докумената. Та служба је до 2003. године имала назив Обавештајно-безбедносна управа Генералштаба АРМ и обједињавала је рад војнообавештајних (Обавештајно одељење) и ресорних контраобавештајних органа (Безбедносно одељење).

У спровођењу својих законских надлежности, *Војна служба за безбедност и обавештајни рад* врши следеће послове и задатке: остварује сарадњу и размену информација са војним обавештајним и контраобавештајним службама партнерских земаља; реализује координацију са обавештајним системима НАТО; пружа обавештајну подршку контингентима АРМ ангажованим у мировним мисијама; учествује у раду на Здруженог обавештајног комитета и Центра за кризни менаџмент; даје оцене, закључке и предлоге у вези безбедносних проблема из сфере одбране; спроводи мере за процењивање, откривање, идентификовање и пресецање обавештајног, субверзивног и терористичког деловања према оружаним снагама и систему одбране Републике Македоније, и у оквиру својих надлежности учествује у откривању и сузбијању организираног криминала.

У току су организационе промене у Војној служби за безбедност и обавештајни рад, чији је циљ да се ова служба даље реформише у циљу потпунијег усклађивања са обавештајном доктрином НАТО, ефикаснијег одговора на нове безбедносне ризике (неконвенционалне и асиметричне претње) и остваривања тешње сарадње са службама пријатељских држава.

Управа за безбедност и контраобавештајни рад

Од свог оснивања до данас, Управа за безбедност и контраобавештајни рад (УБК) била је ресорска безбедносно-обавештајна служба у саставу *Министарства унутрашњих послова*. Међутим, у оквиру предстојеће реформе МУП-а Републике Македоније, планирано је да се Управа за безбедност и контраобавештајни рад трансформише у *аутономну службу*, која ће за свој рад бити непосредно одговорна Влади Републике Македоније.

УБК извршава задатке који се односе на заштиту од шпијунаже, тероризма и других активности извршених насилним средствима, којима се угрожавају или подривају уставом утврђене демократске институције. Та служба је надлежна и за сузбијање тежих облика организованог криминалитета. На челу УБК је **директор** кога, на предлог министра унутрашњих послова, именује и разрешава Влада. Директор, чији мандат траје четири године, самосталан је у извршавању задатака из надлежности Управе, а за свој рад одговара министру и Влади.

Према поменутом закону, припадници Управе за безбедност и контраобавештајни рад имају право да у склопу извршења задатака из своје надлежности прикупљају податке,

извештаје и информације, а грађани, државни органи и друга правна лица су дужни да им омогуће несметано вршење послова и задатака. УБК обједињава функције територијалне контраобавештајне службе, службе обезбеђења личности и објеката и службе за заштиту уставног поретка, с примарном оријентацијом на сузбијање албанског сепаратизма и унутрашњег екстремизма.

У организационом смислу, УБК сачињавају централа у седишту Министарства унутрашњих послова, центри, одељења, одсеци и детаשמани. Наиме, *регионална одељења* УБК делују у Скопљу, Куманову, Штипу, Прилепу, Струмици, Битољу и Велесу. Ова одељења имају одсеке, односно детаשמане у седиштима општина. С друге стране, Централу УБК у Скопљу чини руководство службе и *седам оперативно инструкторских одељења* (руководећи и управни органи), који се линијски и територијално деле на секторе и одсеке, односно детаשמане.

Прво одељење (координација и подршка) задужено је остваривање потребног нивоа сарадње и координације организационих јединица УБК на националном нивоу, као и за сарадњу са одговарајућим службама старних земаља. *Друго одељење* је надлежно за откривање и онемогућавање деловања страних обавештајних служби на територији Републике Македоније, а те послове реализује преко сектора и одсека за супротстављање обавештајним службама Бугарске, Албаније, Србије, Црне Горе, Косова и Грчке, те осталих западних и источних земаља.⁴

Треће одељење штити уставни поредак Републике Македоније преко територијалних одељења и њихових одсека, с акцентом на албански и српски национализам, политички екстремизам и тероризам. *Четврто одељење* је задужено за супротстављање међународном тероризму и за послове деминирања.

Пето одељење (супротстављање тешким облицима организованог криминала), приоритетно је усмерено на откривање и пресецање кривичних дела из области финансијског криминала и корупције, као и на сузбијање међународне пролиферације оружја и прекограничног кријумчарења наркотика. *Шесто одељење* је централа стратешке и оперативне аналитике УБК, док је *Седмо одељење* (оперативна техника) надлежно за примену специјалних истражних метода.

УБК има и регионална одељења у Скопљу, Куманову, Штипу, Прилепу, Струмици, Битољу и Велесу. Ова одељења имају одсеке, односно детаשמане у седиштима општина.

---

⁴ Милошевић Милан, *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 334-337.

Територијално одељење за Скопље, на пример, има четири одсека (у општинама Чаир, Кисела вода, Карпош и Гази Баба).⁵

Полиција Републике Македоније

Заштита личне и имовинске сигурности, спречавање криминала, откривање починилаца кривичних дела, обезбеђење државне границе, одржавање јавног реда и контрола саобраћаја, врше се у организационим јединицама *Бироа за јавну безбедност* (БЈБ), као органа у саставу Министарства унутрашњих послова. Наведено министарство је, у складу са одредбама Закона о полицији, задужено за спровођење смерница Владе у области јавне безбедности, полицијско школство, међународну сарадњу, надзор над законитошћу рада полиције и за комуникацију са другим државним институцијама.

На челу *Бироа за јавну безбедност* је директор, кога на предлог министра унутрашњих послова именује Влада, на период од четири године. Директор је самосталан у извршавању задатака из надлежности Бироа, а за свој рад одговара министру и влади.

Организациону структуру Бироа за јавну безбедност у седишту Министарства чине: *Сектор за јавни ред, Сектор за безбедност саобраћаја, Сектор за сузбијање криминалитета, Сектор граничне полиције, Сектор за аналитику и истраживање и Оперативни центар.*

Поред тих служби, које у односу на подручне организационе јединице Министарства имају координирајућу улогу, Бироу за јавну безбедност су потчињене и Централне полицијске службе, које су надлежне за непосредно поступање на целој територији Македоније: *Одељење за борбу против организованог криминала; Одељење за криминалистичку технику; Одељење за посебне јединице* (Јединица за брзе интервенције "Лавови" и АТЈ "Тигрови"), и *Одељење за информационе и телекомуникационе системе.*

Територијална организација македонске полиције обухвата осам Сектора унутрашњих послова (Битољ, Велес, Куманово, Охрид, Скопље, Струмица, Тетово и Штип) и 19 Одељења унутрашњих послова. У саставу тих подручних јединица су Полицијске станице опште надлежности и Полицијске станице саобраћајне полиције.

Гранична полиција има аутономан статус у оквиру Бироа за јавну безбедност Министарства унутрашњих послова. Сектор граничне полиције у седишту је преко четири Регионална центра, надређен подручним Станицама граничне полиције, чији су

---

⁵Ibidem.

припадници задужени за обезбеђење и контролу прелажења државне границе на 22 гранична прелаза за друмски и железнички саобраћај и на једном међународном аеродрому.

У циљу превазилажења проблема наглог повећања броја кривичних дела са елементима насиља у урбаним срединама, 2004. године су формиране мобилне јединице, које чине припадници посебних јединица, криминалистичке и локалне полиције. Те јединице делују у цивилу, по принципу тројки, у седам македонских градова.⁶

У оквиру реализације пројекта “Полиција у локалној заједници”, у национално мешовитим подручјима су формиран савети на нивоу општина, који имају одређене ингеренције у поступку избора локалних полицијских руководиоца.

Специјалне јединице Републике Македоније

У оквиру оружаних снага Републике Македоније постоје и специјалне антитерористичке јединице (“Шкорпиони“, “Леопарди“ и “Вукови“) “Шкорпиони“ су као елитна професионална јединица укључени у састав Прве пешадијске бригаде АРМ, која је формирана јуна 2002. године, док су “Леопарди“ јединица за брзе интервенције 2. пешадијске бригаде.

Наиме, још 1. марта 1994 године формирана је јединица за специјалне намене АРМ “Вукови“ (Волци) као њена прва потпуно професионална јединица. У почетку је то била мала јединица од око сто војника, подељена у три вода, задужена за неконвенционално ратовање. Један од важнијих тадашњих задатака “Вукова“ било је спречавање кријумчарења људи, наркотика и оружја преко македонске границе коју је у то време обезбеђивала АРМ. Током 1998 године, Јединица за специјалне намене “Вукови“ је прихватила НАТО стандарде, усвајајући формацију четног састава, са тимовима од по 12 специјалиста.

У то време, у саставу Армије Републике Македоније су постојале још две јединице специјалих намена. Реч је о *501. надобранско-диверзантском одреду “Соколови“* (“Соколи“) који је формиран 1992. године као резервна једница, а 1995. године трансформисан у активну јединицу и постепено професионализован, те

---

⁶ Посебну ефикасност је испољила Македонска полицијска јединица за борбу против уличног криминала (“Алфа“) Задатак те јединице је да преко својих тимова тајно делује у урбаним срединама и да моментално реагује на сваки пријављени проблем или кривично дело које њени припадници примете. Током интервенција тимови “Алфа“ носе јакне на којима пише Полиција ради идентификовања.

извиђачки батаљон "Рисови", такође професионална јединица у оквиру АРМ. Искуства из конфликта у Македонији 2001 године су показала да је организација и структура АРМ сувише гломазна и недовољно ефикасна за државу величине Републике Македоније, на основу чега се дошло до закључка да је нужно извршити преструктурирање, бројчано смањење и потпуну професионализацију македонске војске.

У том контексту, у периоду 2002. – 2003. године Јединица за специјалне намене "Вукови" функционисала је под називом *Команда специјалних јединица АРМ*. У децембру 2003. године, формиран је *Одред за специјалне намене*, у чији састав су ушли *Јединица за специјалне намене "Вукови"* и *батаљон "Ренџери"*, састављен од дела припадника извиђачког батаљона "Рисови", дела 501 падобранско-диверзанског одреда "Соколови", као и од припадника осталих јединица АРМ које су после селекције ушли у састав овог Одред. У новембру 2006. године Одред за специјалне намене је реорганизован у *Пук за специјалне операције* (Полк за специјални операцији) са око 700 припадника.

Пук за специјалне операције АРМ и јединице које су јој претходиле су од јуна 2003. године до јуна 2008. године са својим контингентима учествовале у међународној војној мисији "Слобода за Ирак", а припадници Пука су у оквиру контингента "Феникс" сада присутни у мировној мисији у Авганистану. Активности и мисија ове јединице у Ираку биле су везане за одржавање мира, спречавање конфликта, као и хуманитарне операције. Припадници "Вукова" су заједно са америчким специјалним јединицама учествовали у операцији "Заливски ударац", масовној операцији снага САД за неутралисање отпора присталица режима Садам Хусеина, те у борбеној мисији "Сунитски троугао" која је извођена северно од Багдада. У операцији "Слобода за Ирак", македонски тим за специјална дејства је ухапсио три лица са листе од 55 најтраженијих сарадника Садама Хусеина. "Вукови" су током ангажовања у Ираку посебно били укључени у акције неутралисања претњи по коалиционе трупе коју је представљала све масовнија употреба импровизованих експлозивних направа. На успех ових мисија утицало је и то што су македонске јединице у међувремену обучаване од стране америчких, енглеских, грчких и турских специјалних снага.

У МУП-у Републике Македоније је 7. маја 1992. године, углавном од припадника дотадашње Полицијске станице за извршавање специјалних задатака, формирана *Јединица за специјалне задатке* (Јединица за специјални задаци), од 1999. године позната по називу "Тигрови". Поменута јединица је формирана по узору на Специјалну антитерористичку јединицу (САЈ) МУП-а Републике Србије. Задаци "Тигрова" су везани

за антитерористичка дејства у урбаним срединама, решавање талачких ситуација и ситуација са забарикадираним опасним лицима, хапшење и привођење опасних криминалаца и криминалних група, пружање помоћи у борби против организованог криминала, обезбеђење ВИП личности, спасилачке операције и друго. Јединицу "Тигрови", која у свом саставу има Команду, три Оперативне групе, Тим за праћење и осматрање, Тим за преговоре и Групу за планирање, контролу и подршку, чини укупно око 100 високообучених припадника.

Полемике у македонској и међународној јавности око употребе специјалних јединица МУП-а Републике Македоније биле су присутне током кризе и оружаних сукоба у деловима те земље настањеним албанским живљем 2001. године. На мети критика посебно се налазио тадашњи министар унутрашњих послова Љубе Бошковски, који је оптуживан да је Јединицу за специјалне задатке "Тигрови" претворио у једнонационалну формацију која притом није испољила потребну ефикасност приликом антитерористичких дејстава против герилаца албанске ОНА у руралним подручјима Македоније. Још озбиљније контроверзе пратиле су деловање друге антитерористичке јединице - "Лавова", која је распуштена 2003. године.

Неки проблеми у функционисању обавештајних и безбедносних институција

Процес међународног признања Бивше Југословенске Републике Македоније, био је у дужем времену блокиран од стране Републике Грчке, чија је аргументација била да се коришћењем имена "Македонија" узурпирају грчки историјски називи и симболи. Грчка трговинска блокада нове државе је окончана 1995. године, а две земље су се сложиле да у предстојећем периоду нормализују међусобне односе и поред несагласности око назива БЈР, односно Република Македонија.

Безбедносно стање у тој држави озбиљно је дестабилизовано у јуну 2001. године, када је дошло до оружане побуне у подручјима настањеним албанским живљем.⁷ Сукоби између македонске војске и полиције и албанских сепаратиста, који су се водили на северу и западу државе, окончани су иницијативом НАТО пакта, чије су снаге надгледале успостављање примирја. По одредбама Охридског мировног споразума, потписаног 13.

---

⁷ Детаљније видети: Бабановски Иван, *ОНА – терористичка паравојска во Македонија*, Веда, Скопје, 2002, стр. 201-214.

августа 2001. године, македонске власти су се обавезале да албанској мањини осигурају већи степен културне аутономије и партиципације у државним структурама, док је албанска страна прихватила да се одрекне сепаратистичких захтева и да призна све македонске институције, као и да се разоружа и да целокупно наоружање преда контингенту НАТО.

У међувремену су озбиљне контроверзе пратиле и деловање антитерористичке јединице ”Лавова“. Расположиви подаци указују да су ”Лавови“ основани 2001. године као паравојна ултранационалистичка формација тадашњег вођства ВМРО. Та јединица, формирана у току међуетничког сукоба у земљи, а коју су чинили само етнички Македонци, у почетку борбених дејстава је углавном коришћена за обезбеђивање македонских села. ”Лавови“ су накнадно легализовани подзаконским актом од 2. новембра 2001. године, којим су устројени као антитерористичка јединица Министарства унутрашњих послова.

Наиме, око 1.000 припадника ”Лавова” је 23. и 24. јануара 2003. године блокирало магистрални пут Скопље-Приштина код граничног прелаза Блаце. Њихов протест, који је претио да прерасте у оружани сукоб са македонском полицијом, уследио је после вишемесечне неизвесности у погледу будућности ове јединице, пошто је дотадашња владајућа странка ВРМО-ДПМНЕ изгубила власт на одржаним парламентарним изборима. Нова македонска влада је 29.01.2003. године донела одлуку о распуштању јединице ”Лавови“. Од 1.200 њених припадника, око 600 је задржано у радном односу у МУП-у Републике Македоније, док су остали, с образложењем да не испуњавају услове за рад у полицији, отпуштени.

У Републици Македонији су се, према споразуму са Владом те земље, у својству посматрача и консултанта македонских полицијских снага, налазиле полицијске мисије Европске уније ”*Proxima*“ (од 2003. до краја 2005. године) и Саветодавни тим *EUPAT*, чији је мандат истекао у јуну 2006. године. Наведене мисије су пружале помоћ у реформама безбедносног сектора у Македонији, које су биле у застоју током кризних догађаја 2001. године у деловима земље са већинским албанским становништвом.

У марту 2005. године, Хашки трибунал је подигао оптужницу против бившег министра унутрашњих послова Љубе Бошковског и Јохана Тарчуловског због ратних злочина над Албанцима током 2001. године. На терет им је стављен напад на село Љуботен, у коме је убијено седам лица албанске националности, најмање 14 кућа спаљено, док је више од стотину албанских мештана било заробљено, премлаћивано и изложено психичкој тортури. У оптужници је наведено да је злочине починила полицијска јединица под

командом Тарчуловског, док је Бошковски, као министар унутрашњих послова Републике Македоније контролисао полицијске снаге. Судско веће Трибунала је у јулу 2008. године ослободило Љубета Бошковског оптужби за злочине над албанским цивилима током полицијске акције у селу Љуботен, док је саоптужени Јохан Тарчуловски осуђен на 12 година затвора.

У мају 2015. године извршена је одлучна антитерористичка акција у куманову, којом приликом је погинуло најмање 8 припадника македонске полиције и специјалних јединица и најмање 14 албанских терориста, док је више од 20 терориста ухапшено.

Најзад, у априлу 2016. године наступила је озбиљна политичка криза, чији је повод аболирање једног броја бивших функционера који су осуђени у афери неовлашћеног прислушкивања, која је у јавности ескалирала почетком 2015. године.

Закључак

Македонија је јужноевропска и балканска земља, која се граничи са Србијом и Црном Гором, Бугарском, Грчком и Албанијом. На 25.333 км² територије живи око 2.065.000 становника (66,5% Македонаца, 25,1% Албанаца, 3,5% Турака, 1,9% Рома, 1,2% Срба, 1,8% осталих). Према верском опредељењу православци чине 64,7%, а муслимани 33,3% житеља. Држава је административно подељена на 84 општине.

Према Уставу од 20. новембра 1991. године, Република Македонија је унитарна и парламентарна демократска држава. Уставним амандманима и Законом о децентрализацији из 2001. године ојачани су механизми заштите мањинских права у земљи. Шеф државе је председник Републике који, поред репрезентативних функција, има и надлежности у сфери одбране и безбедности. Вођење спољне и унутрашње политике земље поверено је Влади, чији избор врши парламент из редова најјаче странке, односно коалиције.

Паралелно са процесом међународног признања Македоније, која се 17. септембра 1991. године дефинитивно издвојила из састава СФРЈ, успостављао се и обавештајно-безбедносни систем те земље. У јуну 2001. године, дошло је до оружане побуне у деловима Македоније настањеним албанским живљем. Двомесечни сукоби су, уз ангажовање посредника из ЕУ и НАТО, окончани потписивањем Охридског мировног споразума 13. августа 2001. године. Спроведени ниво економских реформи омогућио је тој земљи закључивање Споразума о стабилизацији и придруживању Европској унији 2004. године. Дуготрајни спор са Републиком Грчком, међутим, и поред активног посредовања САД, до

сада није превазиђен, што је са последицу имало и одлагање пријема Македоније у НАТО на самиту ове организације у Букурешту, априла 2008. године.

Под утицајем процеса транзиције политичког система и државног апарата, обавештајно-безбедносни систем се у протеклих четврт века трансформисао, тако да га у овом тренутку чине: Обавештајна агенција, Војна служба за безбедност и обавештајни рад при Министарству одбране и Управа за безбедност и контраобавештајни рад при Министарству унутрашњих послова. У оквиру оружаних снага Републике Македоније постоје и специјалне антитерористичке јединице ("Шкорпиони", "Леопарди" и "Вукови") "Шкорпиони" су као елитна професионална јединица укључени у састав Прве пешадијске бригаде АРМ, која је формирана јуна 2002. године, док су "Леопарди" јединица за брзе интервенције 2. пешадијске бригаде. "Вукови" су формиран марта 1994. године, с тим што су се 1998. године прилагоди НАТО стандардима.

Литература

- Бабановски Иван, *ОНА – терористичка паравојска во Македонија*, Веда, Скопје, 2002.
- Вајагић Младен, *Ѕријунаџа и XXI веку: Савремени обавештајно-безбедносни системи*, Book&Marso, Београд, 2008.
- Бакрески Оливер, *Координација на безбедносниот сектор: Искуства и практики*, Филозофски факултет, Скопје, 2006.
- Батковски, Томе - *Великоалбанската игра во Македонија: Илегални здруженија – вооружени банди, организации и групи, создадени од позиците на албанскиот национализам во Македонија во периодот 1945–1987 година*, Мугри 21, Скопје, 1993.
- Милошевић Милан, *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд 2001.
- Пург Адам, „Интересни новини во македонскиот безбедносно-разузнавачки систем“, у: *Безбедност: ревија за криминалистика, криминологија и кривично право*, бр. 1–2/9, Скопље 1996, стр. 253–263.
- Савић А.; Бајагић М., *Безбедност света од тајности до јавности*, ВШУП, Београд, 2005.
- Трифонов Тодор, *Специјални служби на држави от Европа, Азия и Африка*, ФНМС, Софија 2007.

Доц.др Велемир Зекић

Интернационални Универзитет,Брчко,Босна и Херцеговина

Доц.др Цвијетин Живановић

Универзитет „Victoria International University „Мостар,Босна и Херцеговина

INTELLIGENCE AND SECURITY INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: In parallel with the process of international recognition of Macedonia, which on September 17, 1991 definitively separated from the SFRY, the country's intelligence and security system was also being established. Under the influence of the process of transition of the political system and the state apparatus, that system has transformed in the past quarter of a century, so that at the moment it consists of: Intelligence Agency, Military Service for Security and Intelligence at the Ministry of Defense and Directorate for Security and Counterintelligence at the Ministry of Internal Affairs. In a broader sense, the mentioned system also includes the police forces of the Republic of Macedonia. The same applies to special (anti-terrorist) units, namely special units of the Army of the Republic of Macedonia, and anti-terrorist units within the Ministry of Internal Affairs.

Keywords: Republic of Macedonia, intelligence institutions, security services, police, special units

RAZVOJ APLIKACIJE ZA EVIDENCIJU STUDENATA

SAŽETAK: Cjelokupan rad je baziran na razvoju C# aplikacije i njenim spajanjem sa bazom podataka, u ovom slučaju sa MySQL bazama. C# predstavlja programski jezik koji služi za izradu aplikacija koje mogu raditi pod .NET okruženjem. Za programiranje u C# korišten je Visual Studio .NET, koji je u mnogome olakšao razvoj same aplikacije. Visual Studio .NET pored toga što sadrži dizajnerske alate za aplikacije, alate za prikazivanje i navigaciju elemenata projekta, omogućava jednostavniju distribuciju i prilagođavanje projekta klijentima i obezbjeđuje napredne tehnike otklanjanja grešaka pri razvoju projekta. C# je potpuno objektno-orijentisani programski jezik, što znači da svi elementi unutar njega predstavljaju objekt. Kreirana je MySQL baza podataka u kojoj ćemo pronaći potrebne podatke, a kojoj će se moći pristupiti preko aplikacije. MySQL je besplatan, open source sustav za upravljanje bazom podataka. Ideja i cilj aplikacije bila je omogućiti učinkovitu i pouzdanu upravljačku bazu podataka za profesionalne potrebe.

KLJUČNE RIJEČI: C#, programski jezik, MySQL, baza podataka, Visual Studio

1. UVOD

U svijetu kakvog danas poznajemo sve se više i više susrećemo s tehnologijama koje nam život čine boljim tako da što god zamislimo ili nam predstavi problem, možemo olakšati korištenjem adekvatnog softvera ili alata. IT industrija od svojih začetaka bilježi kontinuirani rast i razvoj te je postala toliko napredna i uspješna da se danas aplikacije rade za stvari koje prije nismo mogli niti zamisliti. Kako je moguće razvijati aplikacije za različite platforme, za početak razvoja softvera potrebno je odgovoriti na pitanje što od alata i na koji način dobro iskoristiti? Kako u suvremeno doba skoro svaka obitelj posjeduje barem jedno računalo, odgovor na ovo pitanje rezultirao je odlukom o izradi računalne aplikacije (eng. „Desktop application”) u programskom okviru „.NET Framework“. Kako napreduje razvoj aplikacija u ovom području, normalno da je i konkurencija na tržištu velika stoga aplikacije s vremenom postaju sve bolje i iz njih se očekuje više, ali isto tako je i njihov razvoj sve više i više olakšan te prilagođen čovjeku što je postignuto kroz razne programske okvire.

Glavna inspiracija za ovu aplikaciju je popularnost programskog okvira koja daje veliki izbor mogućnosti razvoja aplikacija te samo učenje i napredak karijere u polju razvoja softvera. Osim „Microsoft Visual Studio“ i korespondirajućih alata koji dolaze uz ovo razvojno okruženje, za funkcionalan rad ove aplikacije zaslužan je i „MySQL“ na kojemu je smještena baza podataka. Nešto više o metodama i alatima opisano je u sljedećem poglavlju rada.

Aplikacija kao glavnu namjenu ima evidenciju podataka o studentima. Neke od glavnih funkcionalnosti aplikacije su da se korisnicima omogući spremanje bitnih podataka vezanih za studente i njihov napredak. Aplikacija sadrži i druge osnovne funkcionalnosti koje su neophodne za rad današnjih aplikacija kao što su registracija i autentikacija, izmjena i pregled vlastitih informacija te drugih stvari vezanih uz tematiku što je korisnicima ograničeno s određenim ulogama. Cjelokupna dokumentacija navedena je u praktičnom dijelu rada.

2. C# PROGRAMSKI JEZIK

C# je zreo programski jezik koji omogućava izradu aplikacija za Web sa svom potrebnom funkcionalnošću. Osim što pruža programski okvir za razvoj softvera, omogućava i podršku za pristupanje brojnim bazama podataka. On predstavlja jedan od jezika koji služe za izradu aplikacija koje mogu raditi pod .NET okruženjem. Kako predstavlja evoluciju jezika C i C++, kao takav je kreiran uz korištenje svih prednosti ostalih jezika i otklanjanje njihovih mana. Sam razvoj aplikacije je jednostavniji u C# jeziku, a sam jezik je izuzetno modan. S vremena na vrijeme njegov kod je mnogo razumljiviji u odnosu na druge jezike, ali je nešto robusniji i jednostavnije je otkloniti greške u njemu.

Sam jezik nema ograničenja u pogledu toga kakve se aplikacije mogu napraviti u njemu, on koristi okruženje i samim tim nema ograničenja u vezi sa mogućim aplikacijama. Za programiranje u C# korišten je Visual Studio .NET, koji je u mnogome olakšao razvoj same aplikacije. Visual Studio .NET pored toga što sadrži dizajnerske alatke za aplikacije, alatke za prikazivanje i navigaciju elemenata projekta, omogućava jednostavniju distribuciju i prilagođavanje projekta klijentima i obezbeđuje napredne tehnike otklanjanja grešaka pri razvoju projekta.

Programski jezik C# je proizvod kompanije Microsoft i nastao je kao odgovor na nedostatke postojećih jezika kao što su C, C++ i Visual Basic, u isto vrijeme kombinujući njihove dobre strane. C# je potpuno objektno-orientisani programski jezik, što znači da svi

elementi unutar njega predstavljaju objekt. Objekt predstavlja strukturu koja sadrži podatkovne elemente, kao i metode i njihove međusobne interakcije.

2.1. KLASSE I OBJEKTI U C#

Do klasa dolazimo polazeći od pojedinačnih objekata. Posmatranjem objekata uočavamo njihova zajednička svojstva koja zovemo atributima. Takođe, objektima možemo pridružiti iste „akcije“ koje u okviru klase nazivamo metodima klase. Njima opisujemo funkcionalnosti objekata klase. Klasu definišemo navođenjem rezervisane riječi `class` iza koje slijedi identifikator klase (ime klase). Poslije imena, ako formiramo klasu koja nasljeđuje neku, prethodno definisanu klasu, navodimo `:` a zatim slijedi ime klase iz koje je izvedena. Zatim u vitičastim zagradama `{}` definišemo članove klase (atributi i metodi).

Atributima opisujemo određenu osobinu objekta (ime, prezime, datumRodjenja, razred, odjeljenje). Najčešće, različiti objekti iste klase imaju različite vrijednosti atributa. Često kažemo da vrijednosti atributa definišu stanje objekta. Pri opisu atributa moramo navesti tip kome taj atribut pripada (celobrojni, realni, znakovni, Form, Button) i ime atributa. Pri tome, navedeni tip je prethodno definisan (ugrađen u sistem ili definisan od strane programera).

U programskom jeziku C#, po navođenju `/**`, pišemo komentare napisanog koda. Počev od `/**` pa do kraja linije napisani komentar se pri prevođenju programa ignoriše. Ukoliko pišemo opširniji komentar, koji obuhvata više redova, od ostalog dela koda odvajamo ga na početku sa `/**` a na kraju sa `*/`.

Jedan od osnovnih koncepata objektno-orijentisanog programiranja jeste kontrolisanje pristupa članovima objekta (atributima i metodima). Za svaki član klase (attribute i metode) moramo definisati nivo pristupa (vidljivosti, dostupnosti, zaštite). Na taj način definišemo koliko je taj član klase otvoren prema „spoljašnjem“ svetu. U programskom jeziku C# postoje više nivoa pristupa a mi ćemo, u početku, koristiti privatni (`private`) i javni (`public`) pristup. Privatnim članovima klase mogu pristupati samo metode i te klase i to je najviši nivo zaštite. Pri opisu javnih članova klase navodimo rezervisanu riječ `public`. Takvi članovi klase su dostupni svijetu van klase i pristup tim članovima je potpuno slobodan.

3. INTEGRIRANO RAZVOJNO OKRUŽENJE

Svaki programski jezik ima svoje integrirano razvojno okruženje koje omogućava lakše pisanje koda. Integrirano razvojno okruženje je softverska aplikacija koja pruža sveobuhvatne mogućnosti programerima za razvoj softverskih rješenja.

Razvojno okruženje se obično sastoji od uređivača izvornog koda, alata za automatizaciju gradnje i programa za ispravljanja grešaka. Mnoga moderna razvojna okruženja imaju i preglednik klasa, objekata i hijerarhijski dijagram klasa za upotrebu u objektno-orijentiranom razvoju programskih okruženja. Integrirana razvojna okruženja su osmišljena tako da maksimiziraju produktivnost programera pružajući čvrsto povezane komponente sa sličnim korisničkim sučeljima.

Rani sistemi nisu mogli podržati integrirana razvojna okruženja jer su se programi pripremali koristeći dijagrame toka. Prvi programski jezik koji je stvoren s integriranim razvojnim okruženjem je "Dartmouth BASIC". Njegovo razvojno okruženje se temeljilo na naredbama is toga nisu previše izgledali poput današnjih. "Maestro I" je proizvod tvrtke "Softlab Munich" i prvi program sa integriranim razvojnim okruženjem koje je imalo grafičko korisničko sučelje, mogućnost uređivanja, upravljanja datotekama, ispravljanje grešaka u skladu sa modernim razvojnim okruženjima. Danas imamo razvojna okruženja poput "Microsoft Visual Studio", "NetBeans" i "Eclipse".

3.1. MICROSOFT VISUAL STUDIO

Nakon upoznavanja sa tim šta je u stvari jezik C# i kako se uklapa u .NET okruženje, došao je trenutak da započnemo sa pisanjem koda. U tom poslu koristimo Visual Studio .NET (VS), pa treba da naučimo osnovne stvari o tom razvojnom okruženju. VS je ogroman i komplikovan proizvod, tako da u prvo vrijeme korisniku može djelovati zastrašujuće, ali uz njegovu pomoć pravljenje jednostavnih aplikacija može biti iznenađujuće prosto. Čim počnemo sa korištenjem VS-a uviđate da nije potrebno mnogo znati o njemu da bismo se poigrali sa C# kodom. Kasnije ćemo videti neke mnogo komplikovanije operacije koje je moguće izvesti u VS-u, ali za sada su dovoljna osnovna znanja.

Microsoft Visual Studio je integrirano razvojno okruženje tvrtke Microsoft. Koristi se za razvoj računalnih programa, web usluga, web stranica, web aplikacija i mobilnih aplikacija. Visual Studio koristi platforme koje je razvila tvrtka Microsoft, a to su Microsoft Silverlight,

Windows Presentation Foundation, Windows Store, Windows API i Windows Form aplikacija. Uređivač koda, kojeg uključuje Visual Studio, podržava “IntelliSense” komponentu za dovršetak i refaktoriranje koda. Ostatak ugrađenih alata su dizajner za izgradnju grafičkog korisničkog sučelja, profiler koda, dizajn web usluga, dizajner baze podataka i dizajner klasa. Visual Studio prihvata dodatke na svakoj razini, odnosno mogu se uključiti dodaci za širok spektar platformi. Visual Studio razvojno okruženje podržava čak 36 programskih jezika. Najosnovnija verzija Visual Studio razvojnog okruženja je “Community” izdanje, koje je besplatno. Za razvoj ovog programa je korišten Microsoft Visual Studio Professional 2019.

3.2. .NET FRAMEWORK

.NET Framework je softverski okvir koji je razvio Microsoft, a koji prvenstveno radi na Microsoft Windows sistemu. To je najbitnija komponenta programa i programskog jezika koji smo koristili kako bismo preko Visual Studio programa povezali svoje baze na aplikaciju. Većinom sadrži uobičajene programske jezike koji nam pružaju lakše upravljanje memorijom i ostalim servisima našeg sistema.

NET Framework je revolucionarna platforma koju je kreirao Microsoft za razvoj aplikacija. To je takva platforma na kojoj mogu raditi različite vrste aplikacija (Windows aplikacije, Web aplikacije, Web servisi...). NET Framework je dizajniran tako da može koristiti bilo koji programski jezik kao što su C++, Visual Basic, Jscript, čak i ranije verzije Cobol. Takođe je moguće da se kombinuju pojedini dijelovi koda iz različitih programskih jezika. Npr. kod napisan u C# se može kombinovati sa kodom iz Visual Basica.

Uključuje veliku biblioteku koja se naziva “Framework Class Library” (FCL) i pruža mogućnost da se može koristiti na više programskih jezika. FLC pruža mrežne komunikacije, pristup podacima, povezivanje sa bazom podataka, korisničko sučelje i razvoj web aplikacija. “Common Language Runtime” (CLR) je softversko okruženje u kojem se izvršavaju program napisani za .NET Framework. To je zapravo virtualni stroj koji korisnicima pruža usluge rukovanja iznimkama, sigurnosti i upravljanja memorijom. Kada spojimo FCL i CLR dobijemo .NET Framework.

Postoje dvije vrste upotrebe .NET Framework-a, a to su: .NET Framework za korisnike i .NET Framework za developere. Ako ne programiramo neke aplikacije, ali koristimo aplikacije koje ga zahtijevaju, potrebno ga je samo instalirati na računalo. S druge strane ako

ste programer i želite koristiti ovaj framework za razvoj aplikacija, izaberite bilo koji jezik koji podržava .NET Framework za kreiranje aplikacije.

3.2.1. WINDOWS FORMS

Pod zajedničkim nazivom Windows Forms podrazumijevamo skup klasa u .NET Framework-u koje omogućavaju brzi razvoj programa s grafičkim korisničkim sučeljem. Pruža mogućnost pisanja bogatih aplikacija za tablete, prijenosna i stolna računala.

Windows Forme su besplatna biblioteka s grafičkim korisničkim sučeljem kao dio Microsoft .NET Frameworka.

Proces programiranja Windows formi je dodatno olakšan dizajnerskom podrškom razvojnog alata Visual Studio. Aplikacija većinom čeka da korisnik nešto napravi, popuni tekstualni okvir ili da pritiskom gumba aktivira određenu radnju nad podacima.

Razlikujemo dvije faze u razvoju programa:

1. vrijeme dizajniranja – vizuelno oblikovanje korisničkog sučelja pomoću Windows Forms Designer alata
2. vrijeme izvršavanja – pisanje programskog koda koji se izvršava nakon pokretanja aplikacije.

3.3. ADO.NET

U novije doba, većina aplikacija upotrebljava neki oblik pohrane podataka. Neke od renomiranih relacijskih baza podataka su danas, najčešće korišteni, tip skladišta podataka. Njihova je glavna funkcija trajna pohrana podataka koje je unio korisnik aplikacije ili podataka uvezenih iz nekog vanjskog sustava. U kontekstu web aplikacija, baze podataka služe za pohranu podataka o anketama, proizvodima, korisnicima sustava, kupcima itd. drugim riječima, bez skladišta podataka nemoguće je napraviti ozbiljnu poslovnu aplikaciju.

ADO.NET je tehnologija koja omogućuje korisnicima pristup podacima iz Microsoft .NET Framework-a i omogućuje komunikaciju između relacijskih i nerelacijskih sistema. To je određena grupa komponenti koje programeri mogu iskoristiti za pristup podacima i podatkovnim uslugama iz baze podataka. Dio je osnovne biblioteke koja je uobičajeno uključena u Microsoft .NET Framework. Najčešće se koristi za izmjenu, dodavanje i brisanje podataka u relacijskim sistemima baza podataka.

Osnovni objekti ADO.NET arhitekture odgovaraju tim operacijama i skladno tome tako su i dobili naziv Connection, Command, i DataAdapter, a DataSet i DataReader oboje pohranjuju rezultate. Postoje dvije mogućnosti kada se želimo povezati na bazu, a to su korištenje namespacea System.Data.SqlClient ili namespacea System.Data.OleDb, ovisno s kakvom bazom se želimo povezati. Ako ćemo koristiti bazu koja je napravljena preko SQL servera, onda ćemo koristiti namespace System.Data.SqlClient zbog toga što su njegovi objekti optimizirani za SQL baze, a ako ćemo koristiti baze koje su napravljene u MS Access ili Oracle programima onda ćemo koristiti namespace System.Data.OleDb. ADO.NET connection object predstavlja konekciju na bazu podataka. Sljedeće što ćemo spomenuti je Command object. Ovaj objekt služi nam kako bismo izvršavali neke radnje i naredbe nad bazom na koju smo se prethodno povezali.

4. BAZA PODATAKA - MYSQL DATABASE

Baza podataka je organizirana kolekcija podataka koji se pohranjuju i se može pristupiti preko računalnog sistema. Kada su baze podataka kompleksnije, često se izrađuju uz pomoć tehnika modeliranja i formalnog dizajna. Postoje tzv. SQL (relacijske) i NoSQL (nerelacijske) baze podataka. Relacijske baze podataka upravljaju i sadrže relacijski strukturirane podatke i imaju mogućnost manipuliranja tim podacima. Podaci se spremaju u tablice koje se sastoje od redova i stupaca. Nerelacijske baze nemaju tačnu definiciju. To je baza koja je dizajnirana za distribuciju, pristup i pohranu podataka što čini pomoću metoda, za razliku od relacijskih baza.

MySQL je open source relacijski sustav za upravljanje bazama podataka. Trenutno je instaliran na više od šest milijuna sustava i ima prosječnu stopu preuzimanje od 40.000 na dan. MySQL radi kao poslužitelj koji pruža više-korisnički pristup brojnim bazama podataka

Pored podrške za programske jezike, MySQL također ima podršku za ODBC. Ovo daje programeru mogućnost da kreira aplikacije koristeći Open Database Connectivity (ODBC) standard. Podrška za ODBC pruža mogućnost korištenja MySQL-a sa drugim menadžerima baza podataka koji imaju ODBC. Neke od tih aplikacija su Microsoft Excel, Crystal Reports, Microsoft Access i mnogi drugi. Zahvaljujući ODBC-u MySQL može se koristiti u kombinaciji sa ColdFusion-om, BorlandBuilder-om, Visual Basic-om, Delphi-em i mnogim drugim razvojnim alatima i okruženjima.

Kreiranje baze podataka **MySQL** i upravljanje sredstvima važan je dio pri kreiranju internetskih stranica pomoću posebnih platformi (CMS), kao i pri samoprogramiranju web stranice za pohranu određenih podataka: korisničkih vjerodajnica, lozinki, slika itd. **MySQL** je

besplatan sustav za upravljanje bazom podataka otvorenog koda. Uz PostgreSQL, MySQL je čest izbor baze za projekte otvorenog koda, poput Linuxovih servera, no postoje inačice i za ostale operacijske sustave poput macOS-a, Windowsa i dr.

MySQL baze su relacijskog tipa, koji se pokazao kao najbolji način skladištenja i pretraživanja velikih količina podataka i u suštini predstavljaju osnovu svakog informacijskog sustava, tj. temelj svakog poslovnog subjekta koji svoje poslovanje bazira na dostupnosti kvalitetnih i brzih informacija.

MySQL i PHP osvojili su veliki dio tržišta jer su otvorenog pristupa i besplatni za korištenje. MySQL je jedan od sistema za upravljanje relacionim bazama podataka. Ovaj program se ponaša kao server, sa multi-user funkcijom, odnosno dozvoljava pristup više korisnika. Svaka MySQL baza može imati nekoliko korisnika koji joj mogu pristupiti, a svaki korisnik ima predefinisane mogućnosti za rad, odnosno ovlašćenja. Ovakav pristup uz dobra podešenja, znatno umanjuje mogućnost greške. MySQL kao sistem može raditi na mnogo različitih operativnih sistema, a najčešće se koristi na Apache webserverima u kombinaciji sa PHP.

PhpMyAdmin je besplatan alat pisan u PHP-u, a služi za upravljanje i administraciju MySQL-a preko World Wide Web-a. Uz pomoć njega možete izvršavati mnoge MySQL operacije putem korisničkog sučelja izravno u Internet pregledniku. Možete upravljati bazama podataka, tablicama, poljima, indeksima, korisnicima, dozvolama pristupa samim bazama izvršavati vlastite upite na bazu i još mnogo drugih stvari, no ovo su najčešće korištene. Ono čime ću se pozabaviti u ovom tutorijalu je kreiranje same baze podataka uz pomoć phpMyAdmin web aplikacije.

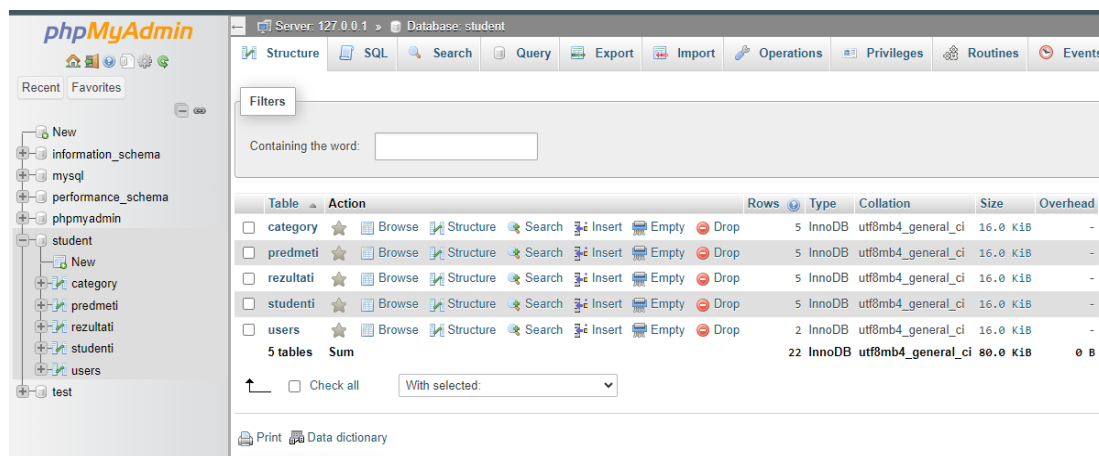
Za početak morate imati pristup nekom MySQL serveru zajedno sa phpMyAdmin aplikacijom. Pod pretpostavkom da ste u ovome početnik najbolje rješenje je instalacija servera na vaše lokalno računalo, sve to možete dobiti instalacijom XAMPP Apache web servera zajedno sa MySQL i PHP-om.

Slika 1 - Izgled XAMPP aplikacije

Nakon pokretanja XAMPP Control Panela pristupamo serveru php MyAdmin upisivanjem adrese <http://localhost/phpmyadmin>, znači domena (koja je u ovom slučaju localhost ili 127.0.0.1 i /phpmyadmin. Kako bi povezali tablicu iz baze podataka koristimo neke važne metode kao što su Open() i Close(). Open() metoda omogućava nam otvaranje konekcije sa izvorom podataka koji je određen sa postavkama svojstava u connection class. Najčešće se ova metoda koristi unutar petlje „Try...Catch“ kako bismo bili sigurni da smo se povezali na bazu i da je konekcija bila uspješna. Close() metoda je usko povezana sa Open() metodom i ona se koristi kada želimo zatvoriti konekciju koju smo prije otvorili. Ona se koristi kada napravimo sve željene radnje sa podacima unutar baze i ta konekcija se mora zatvoriti inače bismo mogli dobiti neke pogreške u daljnjem radu naše aplikacije ako bismo htjeli raditi neke nove konekcije.

Slika 2 - Izgled baze podataka u phpMyAdmin

Tablica „users“ sadrži attribute: id, username, password.

Tablica “studenti” sadrži atribute: StudentId, StudentdFirstName, StudentdLastName, StudentPhone, StudentAddress.

Tablica “predmeti” sadrži atribute: CourseId, CourseName, CourseHour, CourseStatus.

Tablica “rezultati” sadrži atribute: PredmetID, StudentID, NazivPredmeta, DatumIspita, Bodovi, Ocjena.

Tablica “category” sadrži atribute: CategoryId, Label, Hours, Bodovi, Ocjena.

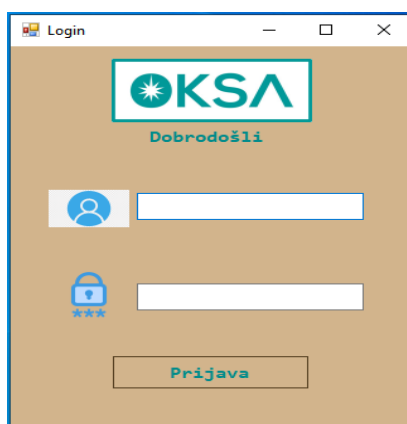
5. FUNKCIONALNOST APLIKACIJE I PRIPADAJUĆI KOD

Izgled aplikacije je zamišljen tako da se na početku otvaranja aplikacije prikazuje “SplashScreen”, koji pokazuje naziv aplikacije.

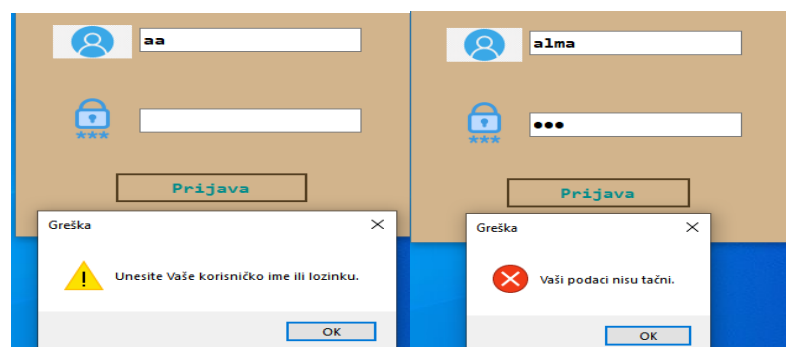

Slika 3 - SplashScreen

Nakon “SplashScreen” učitava nam se prozor “Login” koji služi za pristup aplikaciji. On sadrži Korisničko ime i Lozinku. Obzirom da je prozor povezan sa bazom podataka, aplikaciji se može pristupiti samo ako su uneseni tačni podaci. U suprotnom aplikacija će javljati greške. U nastavku su priložene slike kako to izgleda.

Slika 4 - Prijava za pristup aplikaciji

Slika 5 - Prozori obavještenja prilikom pristupa aplikaciji

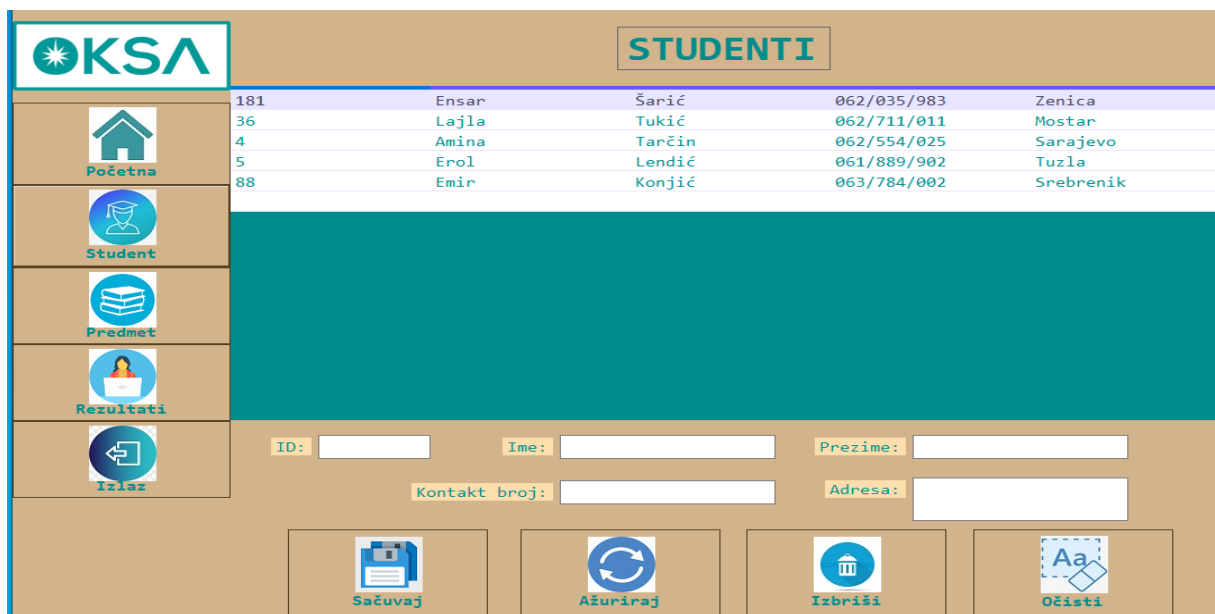
Nakon uspješne prijave, učitava nam se početni prozor koji je prilično jednostavan za korištenje, uz to dodan je i gumb za izlaz iz aplikacije. Odabir na neku od opcija otvaraju se novi prozori uz pomoć “Show()” metode.

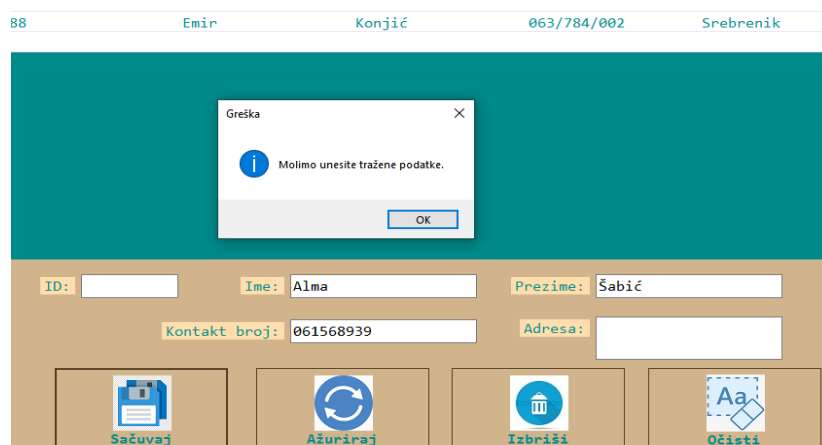
Slika 6 - Početna stranica (meni) aplikacije

Odabirom “Student” iskače nam forma koja sadrži podatke o studentima. U ovom prozoru imamo opcije poput dodavanja novog studenta u bazu podataka; uređivanje podataka o trenutnim studentima; kao i potpuno brisanje studenata iz baze podataka. Nakon što se popune svi tekstualni okviri, pritisne se gumb „Sačuvaj“/”Ažuriraj” i podaci se spremaju u bazu podataka, tačnije u tablicu „studenti“. Nakon unešenih podataka i pritiskom na gumb “Sačuvaj“, podaci se ispisuju u DataGridView, na osnovu toga student je uspješno sačuvan.

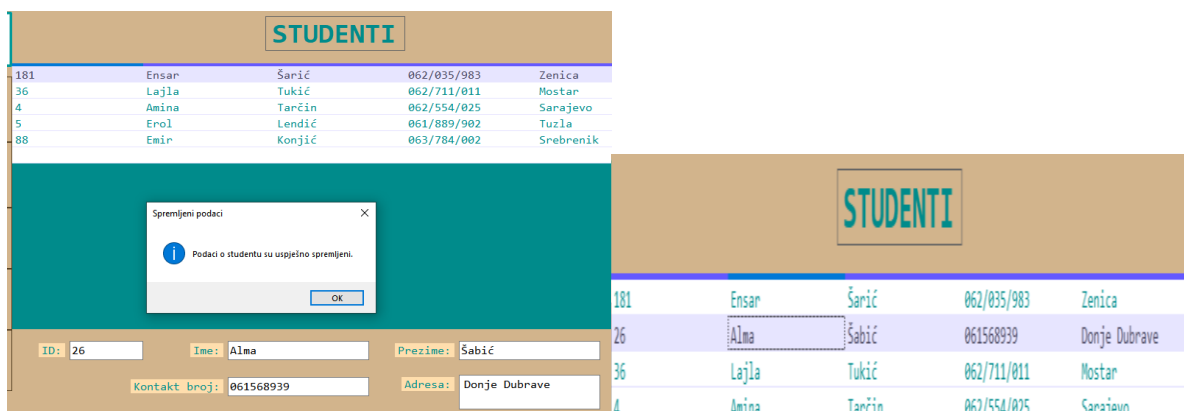
Potrebno je naglasiti da su svi podaci potrebni za izradu baze podataka studenata imaginarnog tipa, i služili su samo za razvoj aplikacije.

Slika 7 - Izgled izbornika "Student"

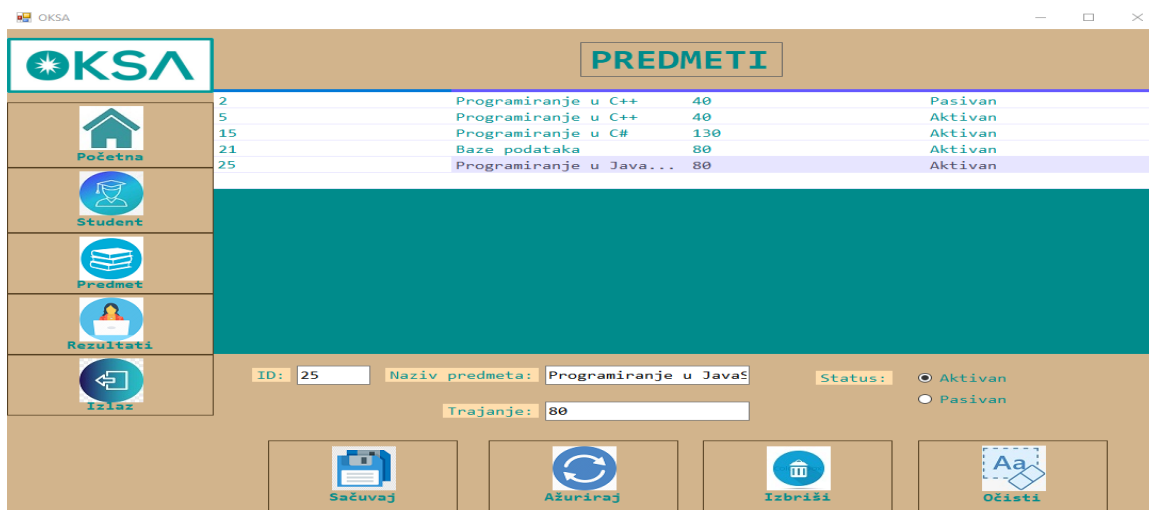

Slika 8 - Prilikom unosa podataka za evidenciju studenta, obavezno je unijeti sve potrebne podatke. U protivnom student neće biti sačuvan.

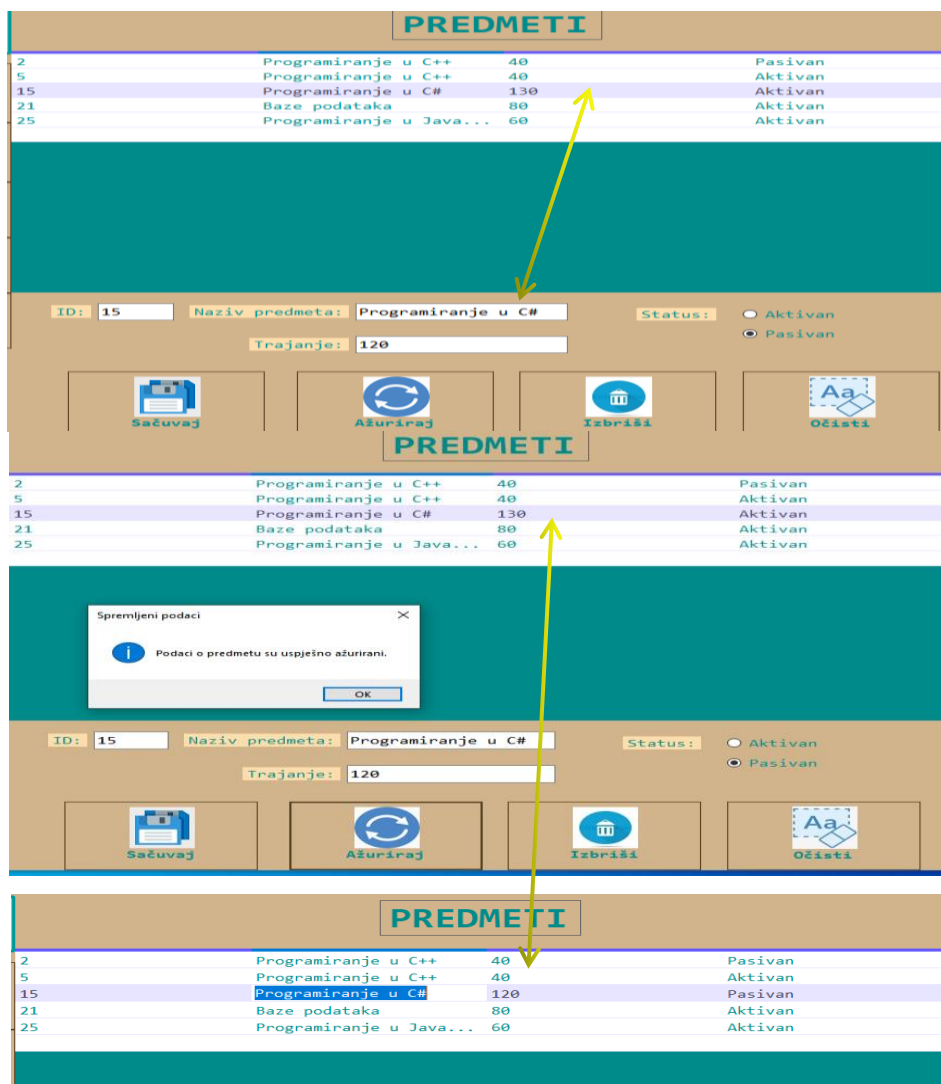

Slika 9 - Uspješno evidentiran novi student.

Odabirom “Predmet” iskače nam forma koja sadrži podatke o predmetima. U ovom prozoru imamo opcije poput dodavanja novog predmeta u bazu podataka; uređivanje podataka o trenutnim predmetima; kao i potpuno brisanje predmeta iz baze podataka.

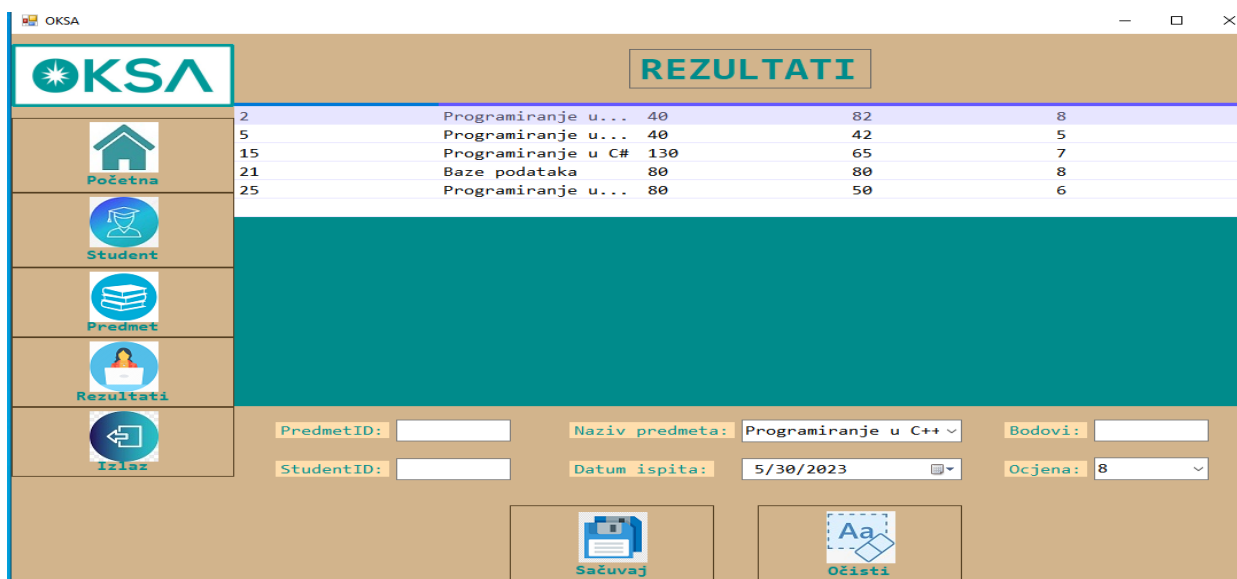

Slika 10 - Prikaz izbornika “Predmeti”

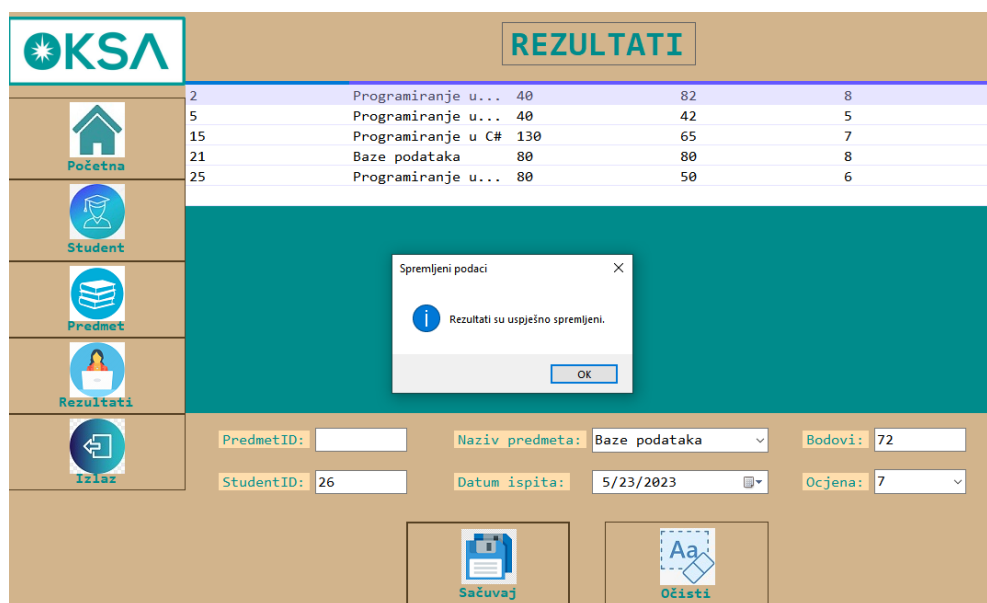

Slika 11 - Ažuriranje podataka o predmetu

Odabirom "Rezultati" iskače nam forma koja sadrži podatke o postignućima studenata iz predmeta. U ovom prozoru imamo opcije poput dodavanja novog termina rađenog ispita u bazu podataka; unos bodova kao i ocjene po predmetima.

Slika 12 - Prikaz izbornika "Rezultati"

Slika 13 - Spremanje novih rezultata

6. ZAKLJUČAK

Aplikacija sadrži različite mogućnosti. Iz aspekta profesora, funkcionalnost je jednostavna za korištenje koja korisniku omogućuje uvid u stanje o studentu. Aplikacija je osmišljena na taj način da se na jednom mjestu nalaze svi podaci o studentima. Tako možemo pronaći na aplikaciji osnovne podatke o studentu, predmete koje on pohađa kao i ocjene iz tih predmeta.

Kako u suvremeno doba manje više svi koriste računala ideja za aplikaciju proizašla je iz istog razloga kao i želje za napretkom u ovom području IT industrije. Odabir korištene tehnologije proizašao je iz dosadašnjeg iskustva na kolegijima na fakultetu te samom popularnošću jezika uz cilj unaprijeđenja znanja iz tog područja. Osim što sam unaprijedila dosadašnja znanja, korištenjem navedenih alata i metoda susrela sam se sa novim tehnologijama i iskustvima koje će mi pomoći u daljnjem razvoju. Nakon izrade praktičnog rješenja puno toga je sjelo na svoje mjesto te smatram da bi svaki idući proizvod bio za nijansu bolji od prethodnoga. Kroz ovaj rad naučeni su osnovni koncepti i pokriveni su neki elementi koje bi, manje više, svaka aplikacija trebala imati. Iako je dosta pokriveno unutar rada, okruženje „Microsoft Visual Studio“ nam pruža puno drugih mogućnosti te se uvijek može otkriti nešto novo.

Što se tiče svrhe aplikacije, njen cilj je olakšati život njenim korisnicima. Mislim da se u tom cilju uspjelo. Kao i svaka druga aplikacija, i ova se može nadograđivati, uređivati u skladu sa potrebama korisnika. Za potrebe nadogradnje aplikacije, potrebno je da se još više uđe u dodir sa programskim jezikom C#, kao i sa svim mogućnostima koje pruža Visual Studio.

Za daljnje istraživanje savjetujem da se poradi na proučavanju svih mogućnosti koje nam pružaju programski jezik C# i integrirano razvojno okruženje Visual Studio.

7. LITERATURA

- Ćirović, Z. i Dunderški, I. (2006). *Tehnike vizuelnog programiranja u C#*. Beograd: Viša elektrotehnička škola.
- Davila, S. i Kaštelan, T. (2010). *Osnove SQL-a*. Zagreb: Algebra.
- Janssen, D. *Relational model*, Technopedia: <https://www.techopedia.com/definition/24559/relational-model-database> [Pristup 05.06.2023.]
- Vodanović, A. i Pavić, I. (2017). *MVC razvoj aplikacija: Povezivanje s bazama podataka*. Zagreb: Algebra.
- Köhler, M. i Lukić, I. (2011). *Osnove Internet programiranja*. Osijek: Elektrotehnički fakultet Osijek, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku.
- Kaštelan, T. i Mesić, I. (2009). *Uvod u baze podataka*. Zagreb: Algebra.
- Matić, D. (1996). *Objektno - orjentisano programiranje u jeziku C#*. Beograd.
- Millet, S. (2010). *Professional ASP.NET Design Patterns*. Indianapolis: Wiley Publishing.

Alma Okić Šabić, M. Sc.

DEVELOPMENT OF THE APPLICATION FOR STUDENT RECORDS

SUMMARY: The entire work is based on the development of a C# application and its connection with a database, in this case with MySQL databases. C# is a programming language used to create applications that can run under the .NET environment. Visual Studio .NET was used for programming in C#, which greatly facilitated the development of the application itself. In addition to containing application design tools, tools for displaying and navigating project elements, Visual Studio .NET enables easier project distribution and customization to clients, and provides advanced project development debugging techniques. C# is a fully object-oriented programming language, which means that all elements within it represent an object. A MySQL database has been created in which we will find the necessary data, and which will be accessible through the application. MySQL is a free, open source database management system. The idea and goal of the application was to provide an efficient and reliable management database for professional needs.

KEYWORDS: C#, programming language, MySQL, database, Visual Studio

ИКТ у образовању између Србије и Словеније

Сажетак: Данас постоји сарадња на глобалном нивоу и свако је добродошао као сарадник. Овај глобални стандард се у образовању рефлектује тако да ИКТ постаје окосница образовне инфраструктуре и инкорпорира се у образовну парадигму. Европа налаже да је мобилност ученика и наставника готово обавезна. Наша намера је била да анализирамо и идентификујемо сличности и разлике између две земље које би истовремено требало да уведу модерне ИКТ у своје образовне програме. Са историјским прегледом, савременим истраживањима која пореде студијске програме и мишљењем студената, у овом раду износимо компаративни преглед који идентификује потенцијал за сарадњу и мобилности између Србије и Словеније. Данашњи ученици су „дигитални домороци“ у обе земље, и у раду представљамо разлике кроз њихове ставове и мишљења. Истраживање ограничавамо на студенте образовних студијских програма на три универзитета у Словенији и један у Србији.

Кључне речи: ИКТ, образовање, универзитетски студијски програми, специјална дидактика, анкета студената.

I. УВОД

ИКТ у образовању је покретачка снага за промену наставних планова и програма на свим нивоима образовања. Нове генерације одрастају уз савремене технологије и користе их свакодневно. Ове генерације, дефинисане као „дигитални домороци“, сада се пре могу описати као генерације које су „увек на мрежи“. Ко год предаје ученицима, зна да су ученици који би требали да слушају наставу, заправо увек више присутни на својим друштвеним мрежама. Њихова способност да провере истинитост знања коју добијају је тренутна.

Нова генерација студената захтева боље материјале за учење. Књиге су добре, али одузимају превише времена. Промене су константне и свеprisутне. Иако су претходном веку уведене ИКТ у образовању наставника [1], и даље је очигледно да није учињено довољно. Из прошлих пројектних извештаја "Стање и трендови примене ИКТ у словеначким школама" евидентно је да раст информационо-комуникационих технологија није приметан и захтева додатно финансирање [2] [3] [4]. Али у последњој деценији постоји огроман развој у производњи материјала за е-учење где је универзитетски ниво образовања био искључен. [5]

Очигледно је да морамо припремити наставнике на ову нову стварност и дати им упутства како да користе и припреме своје дидактички прилагођене и естетски задовољавајуће материјале за учење [6] [7] [8] [9], прилагођене њиховој специфичној студијској дисциплини [10].

II. ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД

Већина земаља у развоју, а међу њима и земље чланице бивше Југославије, започеле су примену рачунара у образовном систему релативно касно и неконтролисано. Процес имплементације започео је тек у ери микрорачунара. Обично је то био централизовани систем опремања углавном увезеним компјутерима, услед чињенице да у овим земљама није било рачунарске индустрије у раним осамдесетим годинама. У Југославији, укључујући и Словенију, програмирани курсеви су почели да се уводе током седамдесетих година. [11] До 1970. године рачунари су били сувише скупи, док су наставници морали да праве сопствене наставне материјале, на жалост, без жељеног ефекта и резултата. Као последица тога, употреба рачунара у школама је била незнатна. [12] У образовним институцијама СФРЈ, било је тек неколико квалификованих наставника, способних да подучавају ИКТ и рачунарску технологију, и само неколико оних који су користили рачунаре за свој рад. [13] [11]

У следећем хронолошком прегледу, навешћемо догађаје који су кључни за развој информатике и технологије у појединим областима:

Табела 1: Историјски преглед догађаја

1968	Први састанак Иницијативне групе за коришћење кибернетике у педагогији у Загребу.
1970	Заједнички састанак представника Института образовања СФРЈ у Чатежу.
1970	СЛО: Увођење компјутерске технологије као предмета у наставу 3. и 4. године средње школе.
1971	Савезни споразум (документ) под називом Предлог дугорочне модернизације образовних активности у СФРЈ, међународна конференција о иновацијама у образовној технологији у Суботици, годишња школа андрагогије са семинаром на тему ПУК-а и учење уз помоћ рачунара у Поречу.
1971	Први међународни истраживачки центар за програмиране курсеве и имплементацију рачунара - Мултимедијални центар референтног центра Универзитета у Загребу.
1972	Почетак компјутеризације школа у Словенији и другим републикама.
1972	Оснивање и рад рачунарског центра за програмирано учење (РЦПУ) на челу са Александром Корнхаусер.
1974	И. Братка и В. Рајковић пишу први уџбеник под називом Увод у рачунарску технологију и збирку задатака од стране групе аутора.
1976 – 1979	РЦПУ води и координира пројекат Курсеви рачунарских технологија у вођеном образовању.
1979	СЛО: Рачунарска технологија постаје редован предмет на 4. години техничких школа.

У периоду од десет година догодио се велики број догађаја који су допринели развоју рачунарске технологије, иако морамо нагласити да, с обзиром на рано увођење рачунарске технологије као наставног програма у средњим школама, јо увек постоје школе без курсева ИКТ и рачунарске технологије.

Табела 2: Историјски преглед догађаја

1983 -1984	СЛО: Увођење факултативних курсева, ваннаставних активности и додатног образовања за наставнике из области рачунарске технологије.
1985	СЛО: Успостављање радне групе, односно комисије за рачунарске технологије коју је водио В. Рајковић. Иван Герлич је био задужен за едукацију наставника. Циљ је био развити курс компјутерске технологије и промовисати његову примену у Словенији.
1985	СЛО: Оснивање Центра за рачунарску технологију у образовању на Педагошком факултету у Марибору, где је циљ био повећање употребе рачунара са дидактичким курсевима.
1986	Организована и масовна имплементација компјутера у образовању почиње у другим републикама и земљама
1986	СЛО: КОМПЈУТЕР У ШКОЛИ - дизајн политике опремања словеначких школа. Први додаток „Рачунари у школи“ објављен је у часопису „Васпитање и образовање“ који се бави проблемима који се јављају при употреби рачунара и збирком књига Рачунарски хоризонти.
1987	СЛО: Предмету Компјутерске технологије у средњим школама је додато поглавље информатике и стога се појављује нови предмет, Информатика и рачунарска технологија - ИКТ.
1987	Југословенска конференција под називом „Рачунар у образовању“, чији су закључци и запажања били основа развоја даље политике и стратегије примене компјутера и савремених информатичких технологија у образовању. Такође је одржана дебата о политици модернизације образовне технологије.
1987	СЛО: Пројекат Дан рачунара - намењен свим наставницима основних школа и водитељима савета Институције РС за образовање.
1987	СЛО: Имплементација следећих пројеката: КРУГОВИ КОЈИ КРУЖЕ, ЛОГО у основним школама, и МЕРНИ РАЧУНАР у средњим школама, РОБОТИКА у основним и средњим школама.
1989	СЛО: У оквиру пројекта ДУЦК-89 (РАЧЕК-89) извршена је акција организованог откупа рачунара и издавања колекције књига ДУЦК мала књига (која садржи углавном приручнике за едукацију наставника).
1989	СЛО: Објављена је нови НИТ публикација – Нове информатичке технологије, која мења обустављени додаток Рачунари у школи, магазина Васпитање и образовање.
1990	СЛО: Пројекат ДУЦК-90 - рачунаре и лиценцирани софтвер купује велики број основних и средњих школа.

Почетком деведесетих започела је прва имплементација пројеката јединственог опремања средњих и виших школаперсоналним рачунарима. У то време је већ било познато да акција опремања школа рачунарима није једнократна акција, већ дугорочни процес који се требао развијати континуирано.

Развој компјутерске индустрије је повећао брзину и још увек не показује опадање док хардвер постаје још ефикаснији, јачи и, што је најважније, финансијски приступачнији широј популацији. [13]

Након распада Југославије, Словенија, као независна земља, била је предводник на новом путу развоја рачунарства и компјутеризације школа. Крајем деведесетих, Словенија се одвојила од других ранијих, мање-више изједначених југословенских република и наставила да се развија за себе, тиме стекавши предност у односу на друге.

Табела 3: Словеначки ИКТ пројекти у образовању

1992	Са пројектом ПЕТРА имплементиран је процес компјутеризације петог разреда основне школе. Курсеви као што су словеначки, ликовно и техничко се изучавају помоћу рачунара. Осим тога, пројекат је донео новине попут тимске наставе и учења, учења у тиму за наставнике и развоја дидактике ИКТ-а.
1994 – 2000	Реализација шестогодишњег програма Рачунарско описмењавање - РО - ствара могућности компјутеризације школа на образовном и организационом нивоу. Укључивало је све фазе школовања у Словенији од предшколског до универзитетског.
1994	ПРОЈЕКАТ ШКОЛСКИ ТОЛАР (ШОЛСКИ ТОЛАР) - омогућава креирање и имплементацију РО програма.
1999-2000	Институција РС за образовање израђује пројекат компјутеризације предмета. Састоји се од три пројекта. ПИКА - компјутеризација образовних активности у вртићима и нижим разредима основне школе. ТИМКО - учење и тимско учење са информатичком технологијом од 5. до 9. разреда основне школе, у гимназији и четворогодишњем средње техничком образовању. ВЕСНА - трагање за новим идејама и новим подстицајима компјутеризације у вртићима, основним и средњим школама, уз њихово образовање у оквиру пројекта.
2001-2003	Стратегија ИКТ у словеначком образовном систему заснована је на резултатима РО програма - Рачунарско описмењавање. (Чампељ, 2001)

У време Југославије развој компјутеризације је био на другачијем путу, јер је у Србији било спорији него у Словенији, која има неких предности у овој области. Распад Југославије дошао је као велики ударац за Србију, јер је у то изазвало *status quo* у увођењу ИКТ. Након распада, дошло је до других фактора који су ометали развој информатике.

Узрок касног развоја ИКТ технологија у Србији, који је кренуо тек почетком 21. века, јесте дуг период економске и политичке изолације на крају 20. века.

Табела 4: Српски ИКТ пројекти у образовању

1992-1999	Највећи пад развоја ИКТ.
2000 -	Интензивни и брзи развој ИКТ.
2004	Министарство образовања обезбеђује ИКТ опрему за више од 2000 наставника основних и средњих школа.

Табела 5: Брзина интернет протока.

	SI		SRB	
	F	f(%)	f	f(%)
од 1 Mbit/s	12	7.74	16	16.67
од 1 Mbit/s до 5 Mbit/s	40	25.81	10	10.42
од 5 Mbit/s до 15 Mbit/s	47	30.32	28	29.17
од 15 Mbit/s до 50 Mbit/s	30	19.35	38	39.58
од 50 Mbit/s до 100 Mbit/s	22	14.19	3	3.13
Више од 100 Mbit/s	4	2.58	1	1.04

Из табеле је јасно видљиво да је просечна стопа преноса података са Интернета међу словеначким студентима у врху од 5 Mbit/s до 15 Mbit/s (30%), док је просечна стопа преноса података међу српским студентима 15 Mbit/s до 50 Mbit/s (39%), што показује да у просеку српски ученици имају већу брзину преноса података. Више словеначких студената се нашло у опсегу од 50 Mbit/s до 100 Mbit/s (14%), док је на том нивоу само три српска студента. Резултати нису очекивани и показују да инфраструктура није

препрека употреби ИКТ у образовању. Према резултатима, може се рећи да се Србија, посебно подручје Војводине, у посљедњих неколико година брзо развија у области рачунарства.

Табела 6: Примена ИКТ у образовању унутар дидактичке наставе.

			Country		Total
			SI	SRB	
Application of ICT	YES	Count	88	42	130
		% within country	45.8%	31.3%	39.9%
	NO	Count	104	92	196
		% within country	54.2%	68.7%	60.1%
Total	Count	192	134	326	
	% within country	100.0%	100.0%	100.0%	

Што се тиче испитивања Пирсон чи-квадрат теста, евидентно је да постоје значајне разлике између земаља ($\chi^2 = 6.911$, $p = 0.009$). Подаци такође показују да 54% студената словеначких универзитета сматра да ИКТ није довољно присутан у оквиру дидактичких курсева. Због тога не можемо закључити да словеначки студенти имају јединствено мишљење о присуству ИКТ-а. У Србији је разлика донекле очигледнија, 68% ученика сматра да у њиховим предметима нема довољно ИКТ-а. Може се закључити да је ИКТ присутнији у словеначким студијским програмима, али очигледно није довољан. Сматрамо да је овакав резултат био очекиван, јер често постоји недостатак интересовања предавача за унапређивање сопствених наставних стратегија које би захтевале ИКТ.

Табела 7: Познавање ИКТ по наставним програмима

			Country		Total
			SI	SRB	
ICT knowledge	YES	Count	76	116	192
		% within country	39.6%	85.3%	58.5%
	NO	Count	116	20	136
		% within country	60.4%	14.7%	41.5%
Total	Count	192	136	328	
	% within country	100.0%	100.0%	100.0%	

Табела приказује резултате које нисмо очекивали. У Србији 85% ученика тврди да добијају довољно информација о ИКТ на својим студијским програмима, док словеначки студенти чак нису ни близу тог броја (39,6%). Статистичке разлике су значајне ($\chi^2 = 73.743$, $p = 0.000$). Резултат свакако није био очекиван, али смо задовољни што смо упркос каснијем развоју рачунарства и увођењу ИКТ проширили њихову примену међу студијским програмима. Словенија мора побољшати одређене области, те унапредити и осавременисти студијске програме са више ИКТ у наставне плановима и програмима.

Табела 8: Употреба ИКТ опреме

	SI		SRB	
	F	f(%)	f	f(%)
Рачунари	188	98.43	129	94.85
Таблет рачунари	59	30.89	20	14.71
Смарт телефони	168	87.96	77	56.62
Интернет	184	96.34	86	63.24
Видео запис	62	32.46	17	12.50
Аудио запис	35	18.32	8	5.88
Друга опрема	2	1.05	0	0.00

Ученици су могли одабрати више опција у овом истраживачком питању. Ученици из Словеније и Србије углавном користе рачунаре (више од 90%). Интернет је на високом другом месту, док су паметни телефони у трећем, мада резултати упућују да их словеначки студенти више користе. Табела показује да су словенски студенти више распоређени у употреби различите врсте ИКТ опреме (или услуга) од српских студената. На ове елементе утиче фактор доступности различитих уређаја или услуга.

Табела 9: Употреба ИКТ опреме код наставног особља на настави/вежбама специјалне дидактике

			Country		Total
			SI	SRB	
Use_of ICT lectures	mostly no	Count	14	1	15
		% within country	7.4%	0.7%	4.6%
	rarely	Count	79	122	201
		% within country	42.0%	89.1%	61.8%
	often, not always	Count	83	13	96
		% within country	44.1%	9.5%	29.5%
always	Count	12	1	13	
	% within country	6.4%	0.7%	4.0%	
Total	Count	188	137	325	
	% within country	100.0%	100.0%	100.0%	

Студенти у Србији су имали оштре критике према својим предавачима, јер њих 89% мисли да њихови предавачи не користе довољно ИКТ опреме, док се у Словенији мишљења деле на две фракције, што узрокује значајну статистичку разлику ($\chi^2 = 82.597$, $p = 0.000$). У Словенији 42% ученика сматра да се ИКТ не користи довољно често, док је 43% супротног мишљења. Одавде се може закључити да српски студенти захтевају већу употребу ИКТ опреме од својих предавача, док словеначки предавачи имају пред собом још дуг пут пре него што достигну задовољавајући ниво свакодневне употребе ИКТ опреме. Предавачи су ти који могу научити ученике како да користе одређене стратегије учења у настави, јер их ученици неће сами учити, а то не би било систематично и изискивало превише времена.

Табела 10: Употреба ИКТ за унапређење исхода наставе.

	SI		SRB	
	F	f (%)	F	f (%)
Интернет учионице	88	46.81	22	16.06
Е-материјали	147	78.19	80	58.39
Интернет енциклопедије	108	57.45	50	36.50
Специјализоване базе података	100	53.19	38	27.74
Текстови других образовних установа	98	52.13	89	64.96
Мултимедијални садржаји	138	73.40	26	18.98

Студенти користе ИКТ за израду материјала потребних за студије. Словеначки студенти углавном користе мултимедијалне садржаје (73%) и е-материјале (78%), интересантно на последњем месту је употреба интернет учионица (46%) упркос томе што се Мудл (Moodle) користи у свакој образовној институцији у Словенији. У Србији најчешће коришћени елементи представљају текстове из других образовних институција и е-материјале, а на последњем месту су интернет учионице. Према овим резултатима можемо закључити да би ученике вероватно требало боље упознати са употребом тих елемената и увести их као врло практичан и занимљив алат за израду различитих радова.

Табела 11: Поштовање материјала заштићених ауторским правима

			Country		Total
			SI	SRB	
Respect of copyright materials	DA	Count	147	21	168
		% within country	78.6%	15.3%	51.9%
	NE	Count	40	116	156
		% within country	21.4%	84.7%	48.1%
Total	Count	187	137	324	
	% within country	100.0%	100.0%	100.0%	

Због чињенице да студенти у току студијских година пишу велик број семинарских радова, морали би да поштују права ауторских дела и власништво интелектуалне својине. Овде су примећене највеће разлике међу словеначким и српским студентима, јер 78% ученика сматра да факултети у Словенији поштују та права, док 84% студената у Србији сматра да њихови факултети немају адекватан систем за то питање. Ово је узроковало значајну статистичку разлику ($\chi^2 = 137.206$, $p = 0.000$). Сваки факултет треба да поштује заштићена ауторска права, без изузетка, и због тога је потребно много труда како би се ово питање решило.

Табела 12: усклађеност система цитирања

			Country		Total
			SI	SRB	
Uniformity of citation	1	Count	169	124	293
		% within country	90.9%	90.5%	90.7%
	2	Count	17	13	30
		% within country	9.1%	9.5%	9.3%
Total	Count	186	137	323	
	% within country	100.0%	100.0%	100.0%	

Различити студијски програми користе различите системе цитирања и навођења друге изворне литературе и академских дела у својим радовима (семинарски радови, дипломске, мастер и докторске тезе). Висок проценат студената из Србије и Словеније, чак 90% сматра да би требало да постоји униформни систем цитирања, без статистички значајне разлике ($\chi^2 = 0,011$, $p = 0,915$) између земаља. Ово показује да ће усклађени систем цитирања решити многе проблеме и избећи неугодности када ученици користе различите системе цитирања за сваку дисциплину или чак код сваког појединачног предавача. Резултат је био очекиван, јер различити системи цитирања фрустрирају студенте. Ако бисмо покушали да предвидимо неко решење, ми не бисмо желели само један систем цитирања. Али би било лепо видети да се уведу такви стандарди (нпр. АРА, IEEE) који су подржани у савременој Мајкрософт Ворд процесору, чиме би се заувек решили ти проблеми и неугодности.

III. ЗАКЉУЧАК

На основу историјског прегледа догађаја и истраживања, спроведеног у Словенији и Србији, добили смо изненађујуће и неочекиване резултате. Према подацима из деведесетих година, када је разлика између две земље била највећа, сада је разлика у константном опадању. Очигледно је да се употреба ИКТ у образовању у Словенији смањује, јер се земља налази у сталној економској кризи. С друге стране, Србија, чија економска ситуација није боља, бележи умерен али стабилан пораст употребе ИКТ. Професори и ученици морају бити свесни важности примене ИКТ, чија је сврха и употреба многострука. С друге стране, сама технологија није довољна и обе земље морају образовати наставно особље да користи ова средства. Такође је погрешно схватање да ће млађе генерације знати како да ефикасно користите ИКТ у настави без икакве помоћи и инструкција. „Дигитални домороци“ ће све више користити ИКТ уређаје, ма шта ми чинили, стога морамо бити спремни да их усмеримо како да технику користе да унапреде квалитет учења и решавања проблема који се обрађују њиховим наставним и студијским програмима.

IV. ЛИТЕРАТУРА

- [1] M. B. T. Krašna, „Trends of e-learning in the education of teachers,“ v The fifth International Conference on Informatics, Education Technology, and New Media in Education, Sombor, 2008.
- [2] I. Gerlič, T. Bratina, N. Veček in T. Pungartnik, „tanje in trendi uporabe informacijsko komunikacijske tehnologije (IKT) v slovenskih osnovnih šolah,“ Faculty of Natural Science and Mathematics, Maribor, 2011.
- [3] I. Gerlič, T. Bratina, M. Zver in R. Pučko, „tanje in trendi uporabe informacijsko komunikacijske tehnologije (IKT) v slovenskih osnovnih šolah,“ Faculty of Natural Sciences and Mathematics, Maribor, 2010.

- [4] I. Gerlič, N. Jaušovec, T. Bratina in T. Jarc, „tanje in trendi uporabe informacijsko komunikacijske tehnologije (IKT) v slovenskih osnovnih šolah,“ Faculty of Education, Maribor, 2005.
- [5] M. Krašna, Multimedia in education, Nova Gorica: Educa, 2010.
- [6] M. Krašna, M. Duh in T. Bratina, „E-learning next step - learning materials for students,“ v MIPRO 2014, Opatija, Croatia, 2014.
- [7] M. Krašna in B. Bedrač, „ICT didactics: the new study discipline is needed,“ v MIPRO 2013, Opatija, Croatia, 2013.
- [8] T. Bratina, M. Duh in M. Krašna, „E-learning controversy in practical application,“ v MIPRO 2013, Opatija, Croatia, 2013.
- [9] M. Duh, B. Bedrač in M. Krašna, „Assessment of e-learning materials aesthetic design,“ v MIPRO 2012, Opatija, Croatia, 2012.
- [10] M. Krašna in T. Bratina, „E-learning materials for social science students,“ Philosophy of mind and cognitive modelling in education - 2014, Izv. 61, pp. 77-87, 2014.
- [11] I. Gerlič, Sodobna informacijska tehnologija v izobraževanju, Ljubljana: DZS - Državna založba Slovenije, 2000.
- [12] V. Rebolj, E-izobraževanje skozi očala pedagogike in didaktike, Radovljica: Didakta, 2008.
- [13] I. Gerlič, Računalništvo v interesnih dejavnostih osnovne šole, Ljubljana: Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije, 1987.

Урош Тадић
Нови Сад
generalurosh@gmail.com

Драган Цветковић
Универзитет у Новом Сад
Педагошки факултет у Сомбору
dcveles@gmail.com

ICT in education between Serbia and Slovenia

Summary: Today there is cooperation on a global level and everyone is welcome as a collaborator. This global standard is reflected in education so that ICT becomes the backbone of the educational infrastructure and is incorporated into the educational paradigm. Europe mandates that student and teacher mobility is almost mandatory. Our intention was to analyze and identify similarities and differences between two countries that should simultaneously introduce modern ICT in their educational programs. With a historical overview, contemporary research comparing study programs and the opinion of students, in this paper we present a comparative overview that identifies the potential for cooperation and mobility between Serbia and Slovenia. Today's students are "digital natives" in both countries, and in the paper we present the differences through their attitudes and opinions. We limit the research to students of educational study programs at three universities in Slovenia and one in Serbia.

Keywords: ICT, education, university study programs, special didactics, student survey.

INFLACIJA I MONETARNA POLITIKA

SAŽETAK: U ovom radu obrađena su kategorije inflacije i monetarne politike. Istina, **inflaciju** ne generiraju samo monetarni, već i troškovni faktori, ali se njeni efekti u krajnjoj instanci izražavaju u monetarnom smislu. Da bi doveli u vezu inflaciju i monetarnu politiku potrebno je obe kategorije pobliže analizirati. Tako je inflacija obrađena preko njenog definisanja, istorijskog razvoja od prvih početaka do danas. Svim definicijama zajedničko je to da one tvrde da inflacija obezvrjeđuje novac i imovinu. Iako postoji više teorija inflacije, sintetički posmatrano, najvažnije su dvije teorije: inflacija izazvana povećanjem tražnje (inflacija tražnje) i inflacija troškova. Istina, svaka od ovih teorija ima određene podvarijante, dok na primjer psihološka teorija smatra da vrijednost novca, pa i cijene roba, zavise o ljudskom ponašanju i očekivanjima. **Monetarna politika** predstavlja skup mjera koje poduzima društvo u sferi monetarnih faktora stvaranja, poništavanja i raspodjele kupovne snage, odnosno u sferi monetarnih finansija, kojima se reguliše novčani opticaj u cilju održavanja dinamičke ravnoteže. U ovom radu predmet analize su njeno definisanje, zadaci i karakter monetarne politike. Nakon toga, predmet razmatranja je kako monetarna politika utiče na inflaciju i obrnuto.

KLJUČNE RIJEČI: Inflacija, kvantitativna teorija novca, Monetarna politika, odnos između inflacije i Monetarne politike

1. Definisanje inflacije

Svi monetarni teoretičari slažu se da je inflacija vrlo složena ekonomska kategorija i problem koji danas opterećuje većinu zemalja svijeta i istovremeno predstavlja problem koji u ekonomskoj literaturi nema jedinstveno shatanje. Monetarni teoretičari slažu se u stavu da inflacija predstavlja opšti porast cijena. Nakon toga, različiti autori različito definišu inflaciju, preferiraju određene teorije inflacije, tipove inflacije, generatore inflacije, posljedice inflacije i ključne faktore antiinflatorne politike. Dakle, fenomen inflacije ima svoju genezu i vremenom je postao predmet vrlo važnih rasprava i studija, čak i pri njenom definisanju. Tako nobelovac Pael A. Samuelson pod inflacijom podrazumijeva period opšteg rasta cijena roba i faktora proizvodnje; V.Majhsner, da je to povećanje novčanog opticaja preko one količine pri kojoj se opšti nivo cijena održava na dosadašnjoj visini; Bernard Šmit, da inflacija predstavlja smanjenje vrijednosti novčane jedinice;

I. Perišin, da ona predstavlja opći i samoodrživi rast cijena; T. Jovanovski, da je inflacija monetarni izraz privredne neravnoteže; S. Jović, da inflacija predstavlja opšti porast cijena uzrokovan monetarnim i nemonetarnim faktorima.

2. Kvantitativna teorija novca

Kvantitativna teorija novca predstavlja najstariju teoriju o inflaciji koja je 1930-tih godina bila opšteprihvaćena. Iako se osnove ove teorije nalaze još u 16. vijeku, svoj ugled ova teorija dobija američkim teoretičarem Irwingom Fisherom, koji joj je dao egzaktno oblik, u djelu „Kupovna snaga novca“, 1911. godine. Pri tome on je polazio od stava da su cijene funkcija novca $P=f(N)$, odnosno funkcija novca i količine robe $P=f(N; R)$, Fišer ovu teoriju dalje razrađuje, dajući joj matematički oblik: $MV = PT$, gdje P označava prosječni nivo cijena, V brzinu opticaja gotovog novca, M količinu gotovog novca u opticaju i T količinu prodate robe i usluga u posmatranom periodu). Uvođenjem u formulu depozitnog novca, njegova kvantitativna jednačina dobija oblik:

$$MV + M_1V_1 = PT,$$

pa Fišer izračunava da je: $P = M \times V + M_1 \times V_1 / T$

Navedena formula pokazuje da će cijene biti više kada se poveća količina novca u opticaju ili što je veća brzina opticaja novca, ako se robni promet ne mijenja i obratno, pri pretpostavci stabilnosti količine novca i brzine opticaja, cijene će biti niže što se više povećava volumen roba i usluga. Prema tome, **suština kvantitativne teorije novca je u tome da su cijene zavisna varijabla i da su direktno proporcionalne količini novca u opticaju**, pri čemu kvantitativci vide robne rezerve kao date, a sav novac kao kupovni fond. Ovakvo shvatanje teorije novca zastupaju i svi njeni kasniji predstavnici. Stoga određeni monetarni teoretičari tvrde da je porast monetarne cirkulacije taj faktor koji izaziva porast nivoa cijena.

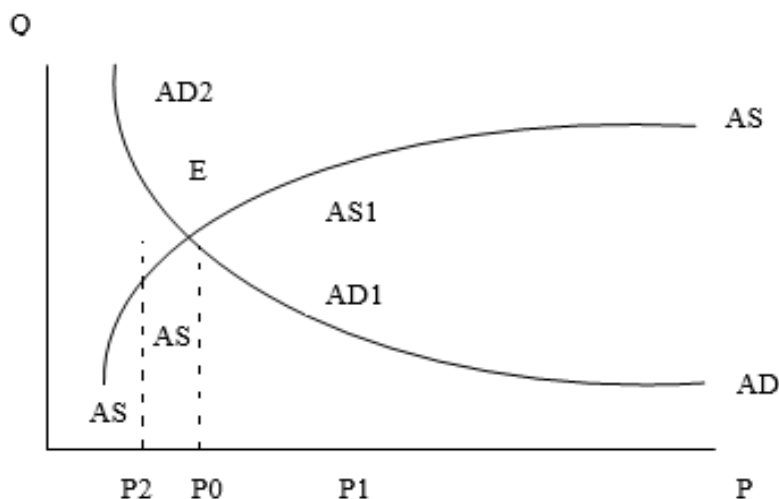
Iako je kvantitativna teorija novca dala veliki doprinos koji se ogleda u mogućnosti formiranja tražnje putem ekspazije novca (novčana iflacija), ona ipak ima i **niz nedostataka**, pa je stoga bila predmetom kritike mnogih ekonomista iz kapitalističkih i socijalističkih zemalja. Kritiku ove teorije dao je i K. Marks, ističući niz njenih grešaka, među kojima su bile dvije glavne: **prva**, da u prometni proces robe ulaze bez cijena, a novac bez vrijednosti i **druga**, da sav novac funkcioniše kao prometno sredstvo, što jednostavno nije tačno, jer pored transakcionog, postoji i spekulativni novac, koji se ne sučeljava sa robama na tržištu i ne utiče na njihove cijene. Dalja greška kvantitativne teorije novca je što pretpostavlja da nema tzv. neaktivnog novca, odnosno novca koji se može držati u rezervi za različita plaćanja. Nadalje, porast količine novca ili njeno smanjenje ne mora biti praćeno srazmjernim porastom ili smanjenjem tražnje jer se uključuje i promjena iznosa neaktivnog novca.

3. Teorija inflatornog jaza (raspona)

Teorija inflatornog jaza (raspona) umjesto novca kao određujućeg faktora inflacije, **uvodi ponudu i tražnju**. Cijene na taj način prestaju biti određene količinom novca, a kao njihova determinanta pojavljuje se tražnja, uz pretpostavke neizmjenjene ponude, odnosno ponuda. Tako neravnoteža između ponude i tražnje otvara jaz koji se dopunjava rastom cijena, pa otuda i naziv inflatorni i deflatorni jaz. Po ovom shvatanju, porast cijena proizlazi iz nesklada između količine robe na tržištu i dohotka raspoloživog za kupovinu robe, tj. do skoka cijena dolazi tek ako postoji takva količina tražnje koja ne može biti podmirena ponudom, te umjesto jednačine:

$$P = f M / C, \quad \text{pa slijedi} \quad P = f AD / AS,$$

gdje su: AD= agregatna tražnja; AS= agregatna ponuda. Oblik elementarnog inflatornog jaza prikazan je na narednoj slici

Na prekazanoj slici, ravnotežna cijena je u tački P₀, odnosno ona tačka u kojoj se sijeku krivulje ponude i tražnje, odnosno to je ona cijena koja izražava jednakost ponude i tražnje. Kod cijene P₁ postoji inflatorni jaz. Ponuda je veća od tražnje što vodi padu cijena: AS₁ > AD₁. I obrnuto, kod cijene P₂ postoji inflatorni jaz koji dovodi do porasta cijena: AD₂ > AS₂. Inflatorni jaz se, dakle, pojavljuje kao posljedica takvog porasta globalne tražnje koji nije praćen odgovarajućim porastom globalne ponude.

Temelje teoriji inflatornog jaza postavio je John Keynes u svom poznatom djelu „Kako platiti rat“, gdje on tvrdi da je uslov za otpočinjanje procesa inflacije deficitno finansiranje u tački pune zaposlenosti proizvodnih faktora. Naime, rat traži određene izdatke koji u normalnim uslovima ne postoje, a budući da se dohoci povećavaju, tražnja premašuje

ponudu, pa sljedstveno tome, ako se ne nađu rješenja oporezivanja suvišnog dohotka, doći će do porasta cijena, tj. inflatornih procesa.

4. Monetaristička teorija

Teorija monetarista (monetaristička teorija), koju je diskreditirala kejnzijanska teorija, ponovo je aktuelizovana u radovima monetarnih teoretičara, gdje se posebno isticao Milton Fridman, koji je transformisao Fišerovu jednačinu u slijedeći oblik:

$$M \times V_y = PY$$

gdje simboli znače:

M-količina novca u opticaju

V_y -dohodovna brzina optičaja novca Y-nacionalni dohodak

Vidljivo je da je Fridman u svojoj teorijskoj analizi umjesto ukupnog obima transakcija (PT), uveo nacionalni dohodak (Y), koji je zahvaljujući razvoju statistike nacionalnog dohotka mnogo prikladnija kategorija. Istina, Fridman postavlja i posebnu koncepciju dohotka, koju definiše kao prinos od imovine u koju uključuje novac (M) koji se posmatra kao oblik potraživanja ili kao jedinica robe koja je od društva prihvaćena za izmirivanje obaveza: obveznice (B=bonds) definisane kao oblik potraživanja određenog iznosa prihoda u jedinici vremena; dionice (E=equities), kao prava na određeno učešće u dobiti preduzeća; fizička dobra (G=non human goods) i ljudski kapital (H-human capital).

Svakoj vrsti imovine odgovara i adekvatan tok dohotka. Tako dohodak od novca može biti kamata na depozite, pri čemu je značajna realna vrijednost dohotka izraženog u kamati, tj. realni dohodak od novca koji zavisi od opšteg nivoa cijena. Dohodak od obveznica predstavlja kamatu i dohodak čija visina ovisi o stopi promjene cijena. Analogno obveznicama, tretira se i dohodak koji sadrži tri komponente: dohodak koji odgovara kamatnoj stopi, dohodak koji predstavlja korekciju kamatne stope za promjenu opšteg nivoa cijena i dohodak od promjene cijena dionica na tržištu.

Dohodak fizičkih lica ima dva toka prinosa: očekivani tok prinosa od posjedovanja jedinice fizičkog dobra i prinos koji je rezultat promjene cijena ovih dobara. Dohodak ljudskog kapitala predstavlja prihod od rada, radne sposobnosti, stepena obrazovanja, itd.

Fridman stoji na stanovištu da postoji skladan, mada ne i precizno definisan odnos između stope rasta količine novca i stope rasta nominalnog dohotka. Istina, ovaj odnos odmah se ne zapaža jer je potrebno da prođe izvjestan period dok promjena u

monetarnom rastu počne djelovati na dohodak, što po njemu iznosi 6-9 mjeseci, dakle, da monetarne mjere utiču na ekonomske uslove sa izvjesnim zakašnjenjem. Rast, odnosno pad nominalnog dohotka u pravilu najprije se odražava u proizvodnji, a zatim se iskazuje i na opštem kretanju cijena. Ukupno vremensko zaostajanje između promjene u monetarnom porastu i promjene u stopi inflacije u prosjeku iznosi 12-18 mjeseci. Stoga je tako teško zaustaviti inflaciju kada je dozvoljeno da se razvije, budući da se ona ne može preko noći zaustaviti. U periodu pet do deset godina, monetarne promjene prvenstveno djeluju na proizvodnju, a u periodu od 10-tak godina monetarne promjene utiču prvenstveno na rast cijena. Šta će se dešavati s proizvodnjom zavisi od realnih faktora: poduzetnosti i umještosti ljudi, obima štednje, strukture industrije, karaktera vlade i dr. Dakle, u dugoročnim periodima promjene u količini novca presudno utiču na promjene u cijenama, dok u kratkoročnom periodu monetarne promjene djeluju prvenstveno na proizvodnju. Međutim, velike promjene u monetarnoj masi, ostvarene tokom kratkog vremenskog perioda, neminovno će uslovljavati da se stvori promjena u istom pravcu u dohotku i cijenama. Obrnuto, krajnje je nevjerovatno da će doći do velike promjene u dohotku i u cijenama u kratkoročnom periodu, tj. do kratkoročne inflacije ili deflacije (bez velikih promjena u novčanoj masi).

5. Posljedice inflacije

Posljedice inflacije odražavaju se na proizvodnju, privredni razvoj i zaposlenost. U proizvodnji to su **nesigurne kalkulacije**, jer ih je teško uraditi u uslovima stalnih promjena cijena inputa. Nadalje, inflacija **negativno utiče na ekonomičnost poslovanja i produktivnost rada**. Zbog prividno visoke rentabilnosti (usljed povećanja cijena autputa), smanjuju se napori za uštede (ekonomičnost). Kako ovakvo stanje, po pravilu, ne traje dugo, povećavaju se troškovi života, pa radnici usmjeravaju borbu za veće plate, nezavisno od rezultata rada, što se negativno odražava na ekonomično poslovanje, što rezultira padom realnih dohodaka (plata), a što opet utiče na volju radnika na poslu. Stoga radnici traže prekovremeni rad da bi ostvarili dopunske zarade. Preduzeća sa niskim platama nastoje dostići one u preduzećima koja imaju povoljniji tržišni položaj, iako im to ostvareni rezultati objektivno ne omogućavaju. U takvim okolnostima troškovi se nastoje pokriti putem porasta cijena na tržištu, a ne isključivo povećanjem produktivnosti i snižavanjem troškova sopstvene proizvodnje.

Inflacija stvara višak tražnje i **smanjuje međusobnu konkurenciju preduzeća** što se veoma negativno odražava na rentabilnost i efikasnost korištenja sredstava. Iskrivljene

(nerealne) cijene **ne dozvoljavaju da se izvrši optimalna alokacija investicija**, pa se izvode i takve koje će se u normalnim okolnostima pokazati potpuno promašenim i nerentabilnim. Ekonomski kriteriji pri donošenju investicionih odluka se deformiraju, što doprinosi pretjeranom zaduživanju preduzeća kod banaka. Stalan porast međusobnog zaduživanja izaziva hroničnu nelikvidnost. U **situaciji hronične nelikvidnosti otežana je zamjena stalnog kapitala**, jer amortizacija, koja se izdvaja na nabavnu vrijednost stalnih sredstava, koja su kupljena po starim (nižim) cijenama, nisu dovoljna da se izvrši zamjena za nova sredstva, za koja, zbog porasta cijena, sada treba više novca od onoga koji je izdvojen ranije. Ovaj problem obično se nastoji riješiti revalorizacijom osnovnih sredstava. Nadalje, inflacija smanjuje kupovnu snagu novca, što **destimulira štednju**. U uslovima značajne inflacije novac i tržište doživljavaju postepenu degradaciju ranijih funkcija koje im pripadaju u sistemu slobodne ekonomije. Kao posljedica navedenog, dolazi do **špekulativnih trgovina**.

Iako jedna grupa zapadnih ekonomista zastupa stav da **blaga inflacija pogoduje privrednoj aktivnosti**, druga grupa zauzima suprotno stajalište. Naime, monetaristi M. Fridmana ističu da je **inflacija kao uživanje u alkoholu**. U početku je ugodno, ali kasnije boli glava, jer radnici dobivaju veće plate, ali nominalno, a njihova kupovna moć biva neutralisana povećanim cijenama roba i usluga i njihove realne nadnice opadaju. **Od inflacije koristi imaju dužnici** jer obaveze vraćaju manje vrijednim novcem. **Inflacija ide na štetu povjerilaca i primalaca fiksnih primanja**. I kada dođe do porasta nominalnih plata, one ipak ne mogu kompenzirati porast troškova života. Preraspodjela nacionalnog dohotka putem inflacije vrši se iz džepa radnika, štediša, penzionera i drugih primalaca fiksnog dohotka i predstavlja njen najnepovoljniji društveni efekat i čini ju uzrokom socijalnih nepravdi, jer pogađa one koji moraju živjeti od niskih stalnih primanja. Postojeća i očekivana inflacija utiče na veće kupovine roba (anticipacija). Inflatorni procesi utiču na vanjske odnose jedne zemlje. Porast cijena čini **platni bilans deficitarnim** i izaziva postupno **iscrpljivanje nacionalnih deviznih rezervi**.

6. Monetarna politika

Monetarna politika zajedno sa fiskalnom i industrijskom politikom najvažniji je segment makroekonomske politike svake zemlje. **Njome se svjesno reguliše ponuda novca i kredita u zemlji u skladu s kretanjem materijalne proizvodnje**. Ovu politiku kreira i reguliše Centralna banka zemlje. U zavisnosti od modela organizacije, funkcionisanja i samostalnosti Centralne banke, biće i efikasnost njenog djelovanja. **Po stepenu nezavisnosti, najviše nezavisna je Centralna banka Švajcarske**, koja predstavlja model funkcionisanja

nacionalne banke, iako je Švajcarska uređena kao konfederalna država. Ova Banka samostalna je u pogledu institucionalne nezavisnosti, izbora targeta, upliva zakonodavne i izvršne vlasti i primjene instrumenata monetarne regulacije. Istina, ona polugodišnje podnosi izvještaje javnosti o svom radu. Pri funkcionisanju, ona u prioritetu ima monetarnu stabilnost, ne učestvuje u monetizaciji duga Države, ali vodi računa da podstiče privredni rast i zaposlenost u okviru zacrtanih i prihvaćenih gabarita.

Po osnivačkim aktima (Mastriški ugovor) **Evropska centralna banka (ECB)** je **institucionalno nezavisna** (nacionalne centralne banke u Upravnom vijeću ECB i same moraju imati visok stepen nezavosti), **operativno je nezavisna** (ECB potpuno je slobodna u odabiru i provedbi monetarnih instrumenata), **ličnoj nezavisnosti** (članovi Upravnog vijeća imaju duge i neopozive mandate) i **finansijski je nezavisna** (ima vlastitet prihode). Međutim, nakon velike finansijsko-bankarske krize 2008. godine Evropska centralna banka **izgubila je navedene attribute nezavisnosti** i postala ne samo kreditor javnog, već indirektno i korporativnog sektora, odnosno postala je agent za prodaju obveznica zemalja dužnika iz eurozone. Dakle, nakon potpune nezavisnosti, koja je data u osnivačkim aktima i u prvih 15-tak godina funkcionisanja, Evropska centralna banka izgubila je nezavisnost, što potvrđuju činjenice da je ona u makrosistem eurozone u periodu posljednjih 12 godina upumpala po različitim osnovama i instrumentima hiljade milijardi eura, pa nije čudo da je **dolar po vrijednosti premašio euro i što je ogromna količina plasiranih eura rezultirala dvocifrenom stopom inflacije u eurozoni**. S obzirom da **Centralna banka BiH** funkcioniše po modelu **Valutnog odbora** (Currency board), koji se zasniva na **dvije ključne pretpostavke** (fiksnom kursu KM u odnosu na euro kao valutno sidro i mogućnosti emitovanja KM uz 100% pokriće u eurima, te da **nema instrumente monetarne regulacije** (osim obavezne rezerve), nije ni čudo što BiH praktično nema monetarnu politiku koja bi bila u funkciji čak ni monetarne stabilnosti (osim fiksnosti kursa KM u odnosu na nestabilni euro), budući da ne utiče na kretanje cijena, koje u velikoj mjeri **determiniše uvozna inflacija preko obezvrijeđenog eura**. O uticaju na privredni rast, zaposlenost i spoljnotrgovinsku razmjenu, kao sekundarne ciljeve, da se i ne govori. Dakle, ovako koncipirana monetarna politika Centralne banke BiH prividno je stabilna, budući da je **KM stabilan samo u odnosu na nestabilni euro, što je svojevrsni paradoks**. Usto, Centralna banka BiH ne učestvuje u stabilizovanju ekonomskih prilika u Zemlji **čak ni sa sekundarnim rezervama** u iznosu od 960 miliona KM, koje već dvije godine drži na računu i tako stvara oportunitetne trškove, umjesto da ih je pravovremeno upotrebila za nabavku energenata i strateških prehrambenih proizvoda već u martu mjesecu ove godine. **To da jedna mala i nerazvijena BiH učestvuje u pomoći**

privrednog rasta i zaposlenosti Njemačke i Švajcarske u iznosu od 13,5 milijardi KM, uz kamatnu stopu na godišnjem nivou od 0,164%, da i ne govorimo. Usljed pada vrijednosti eura BiH je zaključno sa 30. septembrom ove godine već **izgubila kapitala u iznosu od 264 miliona KM**, što dodatno dovodi u pitanje opravdanost fiksnog vezivanja KM za nestabilni euro kao valutno sidro.

Kod **Sistema federalnih rezervi SAD (FED-a)** monetarna politika kreira se i provodi dogovorom **Odbora guvernera, Trezora i predsjednikovih savjetnika za monetarnu politiku.** U suštini, monetarna politike FED-a svodi se na **balansiranje između inflacije i recesije.** FED u određenim okolnostima kupuje aktive velikih razmjera (kao što je slučaj ove godine), odnosno „štampa novac“ da bi podstaknuo porast autputa i zaposlenosti. Budući da u praksi nije jednostavno provodivo koliko doštampati novca da bi se spustile (ili zadržale) kamatne stope, i posljedično, uticalo na podsticanje porasta autputa i zaposlenosti, stoga Federalne rezerve **moraju procijeniti koliko „monetarnog lijeka“ dati i kada prekinuti davanje,** u okruženju gdje se monetarne veličine neprestano mijenjaju i kada se mora sačekati da se vidi učinak poduzetih mjera monetarne politike.

7. Definisanje, zadaci i karakter monetarne politike

Monetarna politika **definiše** se na više načina. U suštini ona je politika koja predstavlja skup mjera koje poduzima društvo u sferi monetarnih faktora stvaranja, poništavanja i raspodjele kupovne snage, odnosno u sferi monetarnih finansija, kojima se reguliše novčani opticaj u cilju održavanja dinamičke ravnoteže. Monetarna politika predstavlja segment opšte ekonomske politike kojom se svjesno reguliše ponuda novca i kredita u zemlji u skladu s kretanjem materijalne proizvodnje. Ova (monetarna) politika ima primarne i sekundarne **zadatke.** Osnovni zadatak joj je da reguliše potrebnu količinu novca u opticaju ili novčanu masu, označenu sa M_1 , kao najvažniji monetarni agregat i koja, dakle, ima cilj monetarnu stabilnost. Pored navedenog primarnog cilja, monetarna politika treba da podstiče privredni rast i razvoj, zaposlenost, uravnoteženje bilansa spoljotrgovinske razmjene i povećanje dohotka, kao sekundarnih ciljeva, uz očuvanje stabilnosti cijena i očuvanje kursa domaće valute. Monetarna politika je uz fiskalnu i industrijsku politiku, najvažniji segment makroekonomske politike svake zemlje.

Uže posmatrano, osnovni zadatak monetarne politike je ostvarivanje dva makroekonomska cilja: 1. ekonomske stabilnosti i 2. privrednog rasta (razvoja). S obzirom da su dva navedena cilja istovremeno konfliktni, monetarna politika ne može simultano i

uspješno djelovati na oba cilja, već se usmjerava ka jednom cilju, a ostali ciljevi ostvaruju se korištenjem drugih segmenata makroekonomske politike. U takvim slučajevima najčešće se vrši **kombinacija** („koktel“) mjera monetarne i fiskalne politike. Po svom **karakteru** monetarna politika može biti ekspanzivna, restriktivna i neutralna. **Ekspanzivna** monetarna politika postoji onda kada Centralna banka putem instrumenata monetarne regulacije povećava količinu novčane mase. Pokazatelj vođenja ovakve monetarne politike je brži porast novčane mase od porasta nominalnog društvenog proizvoda. Kod **restriktivne** monetarne politike situacija je obrnuta, a **neutralnu** monetarnu politiku karakterišu ujednačeni rast novčane mase i realnog društvenog proizvoda. Uticaj ekspanzivne, restriktivne i neutralne monetarne politike može se prikazati na slijedeći način:

$M \uparrow \rightarrow i \downarrow \rightarrow I \uparrow \rightarrow Y \uparrow$ Ekspanzivna monetarna politika

$M \downarrow \rightarrow i \uparrow \rightarrow I \downarrow \rightarrow Y \downarrow$ Restriktivna monetarna politika

$M \uparrow \approx Y \uparrow$ Neutralna monetarna politika

Vidljivo je da ekspanzivna i restriktivna monetarna politika imaju različite uticaje na kretanje kamatnih stopa, investicija i dohotka. Istina, ovi prikazi odražavaju tendencijska kretanja navedenih veličina u teorijskom smislu, dok u praksi dolazi do različitih multiplikativnih uticaja.

Osnovni instrumenti monetarne politike dijele se na: kvantitativne i kvalitativne.

Pri tome se pod instrumentima monetarne politike podrazumijevaju sredstva i metode koje Centralna banka primjenjuje da bi održala masu i strukturu novca i kredita na potrebnom nivou. Kvantitativnim instrumentima monetarna politika djeluje globalno i linearno, a kvalitativnim selektivno. U **kvantitativne** instrumente monetarne politike spadaju: politika obaveznih rezervi, politika kamatnih stopa (eskontne ili diskontne stope), politika otvorenog tržišta, politika zlata i deviza. U **kvalitativne** instrumente spadaju: regulacija kredita centralne banke komercijalnim bankama, regulacija uslova za davanje, tj. korištenje kredita od strane banaka, selektivna kreditna politika, politika potrošačkih kredita stanovništvu i sl.

Instrumente monetarne politike Centralna banka koristi za:

1. Uticaj na raspoloživost kreditnog potencijala i likvidnost komercijalnih (poslovnih) banaka i u tu svrhu primjenjuje:
  - a) eskontnu politiku,

- b) politiku otvorenog tržišta,
  - c) promjenu stopa obaveznih rezervi banaka,
  - d) kupoprodaju deviza centralne banke komercijalnim bankama,
2. uticaj na tražnju bankarskih kredita putem djelovanja kamatnih stopa,
  3. direktno ograničavanje bankarskih sredstava i kredita.

Centralna banka U svakoj državi, da napomenemo Centralna banka predstavlja **najvišu monetarnu vlast**. Ona je **emisiona** banka sa određenim funkcijama.

8. Odnos inflacije i monetarne politike

U ovom radu ukazano je na svu kompleksnost inflacije kao sveprisutne kategorije i na njen karakter, uzroke, vrste, teorije i neophodnost da se ona drži pod kontrolom. Poseban problem pri kvantifikovanju inflacije i njenih efekata je u činjenici da ona u sebe sublimira monetarne i troškovne elemente i da ih je teško preciznije definisati, a još teže precizno kvantifikovati. Stav Milтона Fridmana da je inflacija isključivo kategorija monetarnog karaktera i da je najbolja antiinflatorna politika koja se zasniva na približno ujednačenom rastu kvantuma novčane mase i nominalnog društvenog proizvoda, te da pri tome ne postoje značajnije oscilacije, pokazala se kao nedovoljna. Inflacija troškova, koja je sve prisutnija, pokazala je neodrživost monetarističke teorije i njeno svođenje isključivo na monetarne kategorije.

Dodatni problem pri definisanju antiinflatornih mjera je u činjenici da je teško ustanoviti kada, koliko i dokle doseže uticaj monetarnih faktora, posebno stoga što ove (monetarne mjere) imaju odloženo dejstvo, a troškovi često puta nisu odraz tržišnih kretanja. Naime, usljed pritiska dobro organizovanih sindikata **plate radnika ponekad rastu brže od rasta produktivnosti**. **Socijalne kategorije** žive na račun onih koji privređuju i time vrše pritisak na troškove koji su socijalnog karaktera. **Monopolističke cijene** značajno utiču na troškovnu inflaciju, budući da se određuju mimo uobičajenih tržišnih zakonitosti. U određenim oblastima dominiraju **velike korporacije**. U takvim okolnostima one formiraju cijene iznad ravnotežnog nivoa, odnosno njihov učinak prebacuje se na druge proizvode i time generira porast cijena iznad nivoa koji bi bio u situaciji normalne tržišne konkurencije. Nadalje, na unutrašnju inflaciju utiče i **prevelika neproduktivna javna potrošnja**, koja se alimentira **preko povišenih poreza**, koji povisuju cijene realnog sektora i tako generiraju inflaciju.

Kod **malih zemalja**, koje imaju visoko učešće **uvoznih inputa** u bruto društvenom proizvodu, posebno onih strateškog karaktera (koji su nesupstitabilni), direktno generira

inflaciju. Sukobi u Ukrajini nedvosmisleno su pokazali koliki je uticaj cijena strateških proizvoda (energenata) na opšte privredna kretanja zemalja koje su zavisne od ruskih energenata. Slično je i sa drugim strateškim proizvodima koji nedostaju nekoj zemlji i koje mora uvoziti. U takvim okolnostima povećane cijene ovih, uvoznih inputa, direktno generiraju inflaciju. Antiinflatorne mjere države uvoznice svode se isključivo na smanjenje fiskaliteta i/ili subvencionisanje, što je determinisano budžetskim mogućnostima zemlje. Na iflaciju utiče i **stanje spoljotrgovinskog bilansa**.

9. Zaključak

Nakon obrade rada „**Inflacija i monetarna politika**“, zaključujemo:

- da je inflacija izuzetno kompleksna društveno-ekonomska kategorija i da ju generiraju različiti domaći i inostrani ekonomski i politički faktori;
- da se efekti inflaciju iskazuju u novcu;
- da inflacija obezvrjeđuje novac i imovinu;
- da postoji više vrsta inflacije;
- da su uzroci inflacije različitog intenziteta i karaktera;
- da postoji više teorija inflacije, ali da se sve one mogu sintetizovati u dvije kategorije, odnosno u teorije inflacije tražnje i teorije troškovne inflacije;
- da svaka od dvije teorije ima svoje podvrste, koje su često puta međusobom sukobljene;
- da različiti autori različito definišu inflaciju i karakter njenih efekata;
- nakon sublimiranja shvatanja inflacije najvažnijih monetarnih teoretičara, smatramo da je najsveobuhvatnija definicija autora koji tvrde „da je inflacija složena društveno-ekonomska kategorija izazvana novčanim, materijalnim (realnim) ili pak političkim poremećajima ravnoteže i kretanja u privredi, a kao njena posljedica nastaje samoodrživo i teško kontrolisano povišenje cijena, opadanje životnog standarda, povećanje brzine novčanog opticaja, smanjenje vrijednosti domaće valute i iscrpljivanje domaćih deviznih rezervi;
- da početkom 1950-tih godina inflacija dobiva globalni karkter, budući da se javlja u svim zemljama, bile one razvijene ili nerazvijene, kapitalističke ili socijalističke, pojavljuje se prije, tokom i nakon rata;

- tvrdnja kvantitativne teorije novca da su cijene zavisna varijabla i da su direktno proporcionalne količini novca u opticaju, pri čemu su robne rezerve date, a sav novac kao kupovni fond i da je porast monetarne cirkulacije faktor koji izaziva porast cijena, ima niz nedostataka, a prvi je da robe u promet ulaze bez cijena, a druga da sav novac funkcioniše kao prometno sredstvo, što jednostavno nije tačno, jer pored transakcionog, postoji i špekulativni novac koji se ne sučeljava sa robama na tržištu i ne utiče na cijene (Karl Marks);
- kejnzijanci negiraju polazišta kvantitativne teorije novca o stabilnosti transakcija (T) i brzine optičaja novca (V) i zaključak o uticajnoj liniji: novac-cijene, kao jedino mogućoj dinamičkoj liniji ekonomskog života. Po njima, količina novca kreće se u skladu s kretanjem transakcija na koje presudno utiču realni faktori privredne aktivnosti, čemu se prilagođava variranje mase novca u makrosistemu, ali i ističu i mogućnost samostalnog djelovanja novca preko kamate na nivoe privredne aktivnosti i cijena;
- temelje teoriji inflatornog jaza postavio je John Keynes, tvrdeći da je uslov za otpočinjanje procesa inflacije deficitno finansiranje u tački pune zaposlenosti proizvodnih faktora, što dijelom može biti prihvatljivo u normalnim okolnostima;
- psihološka teorija, samostalno tretirana, ne može teorijski biti održiva, budući da psihološki faktori inflacije nisu primarni, već samo posljedica i reakcije realnih monetarnih kretanja, te u najboljem slučaju mogu poslužiti tek kao dopunski faktor u objašnjenju inflatornih procesa;
- monetaristička teorija stoji na stanovištu da inflaciju izaziva brži rast novčane mase u opticaju od rasta nominalnog društvenog proizvoda, odnosno da postoji skladan, mada ne i precizno definisan odnos između ove dvije veličine. U suštini, ova teorija zalaže se za konstantan rast novčane mase, koja se treba kretati maksimalno do 5% godišnje;
- teorije inflacije tražnje svode se na tvrdnju da ona nastaje kao posljedica veće tražnje od ponude bilo da je ponuda nedovoljna ili nametnuta;
- teorija inflacije troškova u suštini se svodi na tvrdnju da ona ima korijen u pritisku troškova, a u težnji da se povećaju nadnice i/ili drugi troškovi proizvodnje i prebace na cijene gotovih proizvoda i usluga. Pritisak na povećane troškove imaju monopolske cijene, dominacija velikih korporacija, administrativno određivanje cijena, uvozna inflacija, deficit spoljnotrgovinskog bilansa, kretanje kapitala i politički faktori koji presudno utiču na porast cijena ključnih inputa, kao na primjer cijena energenata;
- oko posljedica inflacije mnogi teoretičari se ne slažu. Jedna grupa zapadnih ekonomista

zastupa stav da blaga inflacija pogoduje privrednoj aktivnosti, druga grupa zauzima suprotno stajalište. Tako Fridman ističe da je inflacija kao uživanje u alkoholu. U početku je ugodno, ali kasnije boli glava, jer radnici dobivaju veće plate, ali nominalno, a njihova kupovna moć biva neutralisana povećanim cijenama roba i usluga i njihove realne nadnice opadaju. Nadalje, inflacija nepovoljno utiče na poslovne kalkulacije, na alokaciju resursa, na ekonomičnost, na konkurenciju, na ekonomske kriterije pri donošenju investicionih odluka, na obezvrjeđuje stalna sredstva i dr.;

- s obzirom da je inflacija kompleksna društveno-ekonomska kategorija i da je uzrokuju različiti faktori sa različitim intenzivitetom i rokom djelovanja, ne postoji ni jedinstveno shvatanje kada, dokle i koje antiinflatorne mjere primjeniti da se ona svede u normalne okvire, što je sasvim razumljivo. Koje će antiinflatorne mjere primijeniti neka zemlja zavisi od uzroka koji su je primarno usloveli. Tako će obuzdavanje inflacije biti vršeno drugim mjerama makroekonomske politike u razvijenoj u odnosu na nerazvijenu zemlju, te u zavisnosti u koju mjeri je domicilna nacionalna ekonomija zavisna od uvoza ključnih proizvodnih i drugih inputa, posebno energenata i poljoprivrednih proizvoda. Nadalje, stanje spoljotrgovinske razmjene, javnog duga i visina deviznih rezervi, uticaće na vrstu antiinflatornih mjera koje će data zemlja poduzeti;
- budući da je monetarna, uz fiskalnu i industrijsku politiku, najvažniji segment opšte makroekonomske politike, važno je kako se ona kreira i implementira, odnosno koliko je u funkciji monetarne stabilizacije i/ili privrednog rasta i zaposlenosti;
- osnovni postulat monetarne politike je da se njome svjesno reguliše ponuda novca i kredita u skladu sa kretanjem materijalne proizvodnje u zemlji. Međutim, praksa je pokazala da postoje velika odstupanja između kvantuma rasta novčane mase i materijalne proizvodnje, odnosno autputa;
- nakon velike finansijsko-bankarske krize 2008. godine pa naovamo, pokazalo se, naročito u eurozoni, da se uopšte ne poštuje stav monetarista da proporcionalno rastu obim novca u opticaju i nominalni društveni proizvod. Jer, dok je u finansijski, odnosno makroekonomski sistem ubacivano na hiljade milijardi eura/dolara, društveni proizvod rastao je svega oko 3% na godišnjem nivou u većini razvijenih zemalja;
- do nesrazmjera između rasta novčane mase u opticaju i autputa ekstremno dolazi u vrijeme pandemije Covid-19 i tokom sukoba u Ukrajini;
- poslovno-politička praksa pokazala je da postulati monetarističke teorije gube na značaju (srazmjeran rast novčane mase u opticaju i autputa), da se ponovo aktuelizuje psihološka

teorija inflacije, posebno u sferi energenata i ključnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda;

- u zatvaranju novčanog debalansa monetaristi ističu mehanizme kamate, dohotka i cijena u različitim vremenskim horizontima;
- kejnzijanci vide monetarnu ravnotežu kao ravnotežu ponude i tražnje novca, u vezi s realnom ekonomskom ravnotežom koja označava jednakost investicija i štednje. Po njima, pad kamatne stope inducira rast investicija, a one rast dohotka i potrošnje koja raste sporije nego dohodak (jer je sklonost potrošnji manja od jedan), da bi se na kraju izjednačile investicije i štednja pri višem nivou dohotka i nižem nivou kamatne stope. Oni tvrde da isto važi i za jednakost ponude i tražnje novca, jer porasloj količini novca odgovara rast potreba za novcem iz transakcionih i špekulativnih razloga;
- budući da je okvir kejnzijanske analize kratki vremenski okvir, oni isključuju inflaciju iz domena efekata monetarne ekspanzije, a cijenama uopšteno pripisuju pasivnu ulogu u ekonomskom životu. Po njima, u slučaju monetarne kontrakcije, došlo bi do rasta kamatne stope, zatim pad investicija, dohotka i potrošnje, te bi se konačno uspostavila ravnoteža na novčanom i robnom tržištu pri nižem dohotku i višoj kamatnoj stopi;
- kejnzijanci monetarnoj politici pridaju značajno propulzivno oruđe, tvrdeći da monetarne vlasti trebaju obezbijediti onaj nivo novca koji minimizira kamatnu stopu i na taj način maksimizuje razliku između očekivane profitne stope i kamatne stope, što maksimalno stimulise investicije, proizvodnju, realni dohodak i zaposlenost;
- u uslovima velike depresije kejnzijanci naglašavaju neefikasnost monetarne politike i nužnost upotrebe fiskalne politike. Nesposobnost monetarne politike kejnzijanci vide u tome što se kamatna stopa nalazi na minimalnom nivou, pa je ni takva monetarna ekspanzija ne može sniziti, a time ni uticati na investicije i proizvodnju;
- kejnzijanci pored razvojnih potencijala monetarne politike naglašavaju i njene stabilizacione mogućnosti u smislu diskrecionog reagovanja na akutne privredne poremećaje, čime razvijaju koncepciju kratkoročne monetarne politike, koja je inače karakteristična za većinu razvijenih zemalja svijeta;

Na kraju, da bi dali odgovor na pitanje: kako kreirati i implementirati monetarnu politiku na globalnom nivou u sadašnjim, turbulentnim globalnim odnosima, da ona bude u funkciji monetarne stabilnosti, ali i u funkciji zadovoljavajućeg privrednog rasta i zaposlenosti, čini nam se da sama ekonomska nauka, bez obzira na ekonomski model koji bi se primjenio, ne može dati odgovor bez direktnog uključivanja politike u makroekonomske

odnose. Dakle, ekonomska nauka odgovor na postavljeno pitanje može dati isključivo u kombinaciji sa izmijenjenom globalnom makroekonomskom politikom, koja će se zasnivati na normalizaciji političkih prilika, gdje neće biti uslovljavanja i blokada interesnih blokova, posebno ne u domenu ključnih proizvodnih inputa i korištenja novca u špekulativne svrhe.

Literatura:

1. Bićanić, I. i Deskar-Škrbić, K.: Kolika je stvarna moć monetarne politike i endogena teorija nova, TACK TO BASICS, Zagreb, 2018.
2. Dimitrijević, D.: Monetarna analiza, Skoplje, 1982.
3. Frederic S. Mishkin: Ekonomija novca, bankarstva i finansijskih tržišta, osmo izdanje,
4. Đukić, Đ.: Centralna banka i finansijski sistem, drugo dopunjeno i prošireno izdanje LITOPAPIR, Čačak, 2006.
5. Ivanov, M.: Izbor strategije i ograničenja monetarne politike u malim i otvorenim gospodarstvima, Ekonomski fakultet Sveučilišta Zagreb, 2021.
6. Jovanovski, T.: Teorija mon. ravnoteže u socijal.privredi, Ekonomski institut, Skopje, 1971
7. Jović, S.: Analiza inflacije u Jugoslaviji, Tanjug, 1976. (doktorska disertacija na Ekonomskom fakultetu Beograd)
8. K. Marks: Kapital I, Kultura, Beograd, 1979.
9. Krugman, P.: Okončajte ovu depresiju, odmah, Helix, Smederevo-Beograd, 2012.
10. Majhsner, V.: Osnove nauke o novcu, Skoplje, 1958.
11. Muratović, H.: Monetarna i fiskalna politika Evropske unije, Primus, Gradiška, 2011.
12. Muratović, H.: Centralno bankarstvo, „Primus“, Gradiška, 2017.
13. Pael A. Samuelson: „Ekonomija“, Savremena administracija, Beograd, 1969.
14. Perišin, I., Šokman, A.: Monetarno-kreditna politika, Informator, Zagreb, 1979.
15. Pollatschhek, S., Roman o rađanju banknote, Nolit, Beograd, 2008.
16. Stranjak, A.: Teorija i politika monetarnih finansija, V. Masleša, Sarajevo, 1982.
17. Šanje, V.: Inflacija: polazna, trajna odlazna, Ekonomski LAB, Zagreb, 2022.
19. Zaklan, D.: Teorija i politika novca, Ekonomski fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“, Mostar, 1998.

Ibrahim Kajtazović, M. Sc
Esad Čović, Ph.D.

INFLATION AND MONETARY POLICY

Summary

In this paper, the categories of inflation and monetary policy are discussed. True, inflation is generated not only by monetary factors, but also by cost factors, but its effects are ultimately expressed in monetary terms. In order to link inflation and monetary policy, it is necessary to analyze both categories in more detail. Thus, inflation is treated through its definition, historical development from the first beginnings to the present day. What all definitions have in common is that they claim that inflation devalues money and property. Although there are several theories of inflation, from a synthetic point of view, two theories are the most important: inflation caused by an increase in demand (demand inflation) and cost inflation. True, each of these theories has certain subvariants, while for example the psychological theory believes that the value of money, and even the prices of goods, depend on human behavior and expectations. Monetary policy represents a set of measures undertaken by society in the sphere of monetary factors of creation, cancellation and distribution of purchasing power, that is, in the sphere of monetary finance, which regulate money circulation in order to maintain a dynamic balance. In this paper, the subject of analysis is its definition, tasks and character of monetary policy. After that, the subject of discussion is how monetary policy affects inflation and vice versa.

Key words: Inflation, quantitative theory of money, Monetary Policy, relationship between inflation and Monetary Policy

PRIZNANJE DRŽAVE KAO POLITIČKI ČIN U MEĐUNARODNOJ ZAJEDNICI

SAŽETAK: Priznanje države je akt jedne ili više država koje prihvataju određenu tvorevinu u međunarodnoj zajednici kao državu. Osnovno je pravilo da bi država nastala neophodno je da posjeduje teritoriju, stanovništvo i suverenu vlast nad tom teritorijom i stanovništvom. Postoji mišljenje da je priznanje neophodno za nastanak države kao četvrti element. U radu će se dokazati da je priznanje države deklaratorni akt, političke prirode koji nema konstitutivni efekat u nastanku države. Takođe ukazaće se na veliki značaj samog priznanja države, kao i moguće zloupotrebe ovog instituta. Analiziraće se i drugi aspekti priznanja države sa ciljem da se dokaže njegov isključivo deklaratorni politički karakter.

KLJUČNE RIJEČI: Država, međunarodna zajednica, vlada, politika, međunarodne organizacije.

1. Uvod

Priznanje države je nesumnjivo jako bitno u samom nastanku države, ali ono nije neophodan element za njeno postojanje. Država ukoliko posjeduje tri elementa teritoriju, stanovništvo i suverenu vlast, je prava država bez obzira da li ima priznanje drugih država ili ne. Takođe određena tvorevina može da ima priznanje drugih država, ali da ne ispunjava uslove u pogledu tri elementa, te bi u tom slučaju mogli da govorimo o prividu države. Razlozi za priznanje su različiti ali oni su najčešće političke prirode, tako da možemo reći da je priznanje države nesumnjivo politički akt koji ima samo deklarativno dejstvo. Posebno u savremenoj međunarodnoj zajednici poslednjih decenija priznanje države dobilo je na svojoj aktuelnosti. Često je ono imalo sasvim druge ciljeve i predstavljalo je sredstvo za ostvarivanje interesa drugih država, ali i miješanje u poslove drugih država. Preuranjeno priznanje može da proizvede niz problema, pa čak i da vodi rasplamsavanju oružanih sukoba, kao što je bio slučaj prilikom raspada SFRJ. Razlozi zbog kojih jedna država daje drugoj priznanje mogu biti različiti, tako da za to može postojati ekonomski interes, jednaka ideološka orijentacija, jednak politički pravac, humanitarni razlozi. Međutim priznanje države prvenstvo služi političkim interesima određene države odnosno više država. U svakom slučaju države treba da vode računa da prilikom priznanja data tvorevina u međunarodnoj zajednici ispunjava uslove koje mora da ima svaka prava država. Danas je priznanje ponovo aktuelizovano u vremenu postojanja niza secesionističkih pokreta, ali i secesionističkih tvorevina. Dolazi do izvjesne polarizacije odnosa, blokova, interesa u međunarodnoj zajednici, onih koji daju priznanje određenoj tvorevini i onih koji ne daju. U svemu tome jedni zauzimaju stav da poštuju međunarodno pravo, dok drugi tvrde isto, a međusobno negiraju jedni druge. U takvim okolnostima neophodno je jako biti oprezan prilikom davanja priznanja jer ono proizvodi dalekosežne posljedice ne samo po subjekt kojem se daje priznanje nego cjelokupnu međunarodnu zajednicu.

2. Priznanja države

Priznanje države predstavlja jednostrani politički čin jedne ili više država ili drugih subjektata međunarodnog prava, kojima se izričito ili na konkuldentan način prihvata određena tvorevina političkog karaktera kao država i koje ima deklaratorni karakter u procesu nastanka države.

Postavlja se pitanje da li samim aktom priznanja može se smatrati da je država nastala. U tom pogledu u međunarodnom pravu postoji deklarativna i konstitutivna teorija priznanja države. Konstitutivna teorija smatra da aktom priznanja države nastaje država kao subjekt međunarodnog prava odnosno da automatski postaje nosilac prava i obaveza u međunarodno zajednici. Prema ovoj teoriji bez priznanja nema ni države, jer se samim priznanjem konstituiše država i država može nastati samo voljom država, gdje činjenično stanje postaje pravno. Konstitutivna teorija je neprihvatljiva jer država da bi postojala odnosno nastala mora ispunjavati određene uslove određene međunarodnim pravom, a to su da posjeduje teritoriju, stanovništvo i efektivnu vlast i ukoliko nisu ispunjeni ovi uslovi priznanje nema dejstva. Ova teorija je u suprotnosti sa načelom samoopredjeljenja i ima prije svega za cilj da vladajuće sile u međunarodnoj zajednici kontrolišu nastanak novih država. Konstitutivna teorija daje primat činjeničnom stanju nasuprot pravnog stanja, tako da se ne može prihvatiti. Deklarativna teorija smatra da je priznanje politički akt kojim se samo konstatuje da je država nastala, te da bi ona nasupala u međunarodnoj zajednici, bila subjekt međunarodnog prava mora imati nadležnost da postupa i na unutrašnjem planu. Ova teorija ima veću podršku, ali priznanje države ne treba posmatrati čisto kao formalni akt jer priznanjem se izjašnjavaju druge država o statusu novonastale države te na taj način uspostavljaju se diplomatski odnosi (Avramov, Kreća, 1996: 84).

Vladajuće je stanovište po kome priznanje države ima deklarativno dejstvo i po kome država je nastala čim postoje tri elementa koja su neophodna za njeno postojanje. Međutim da bi država stupila u međunarodne odnose sa drugim državama, zaključivala međunarodne ugovore i uključivala se u međunarodne organizacije mora postojati njeno priznanje kao subjekta međunarodnog prava od strane drugih država. Ukoliko se traži kao uslov za nastanak države priznanje, mogu se javiti problemi kada jedan dio država daje priznanje, a drugi ne, što se često dešava u praksi. Država koja ne daje priznanje drugoj državi ne čini povredu međunarodnog prava, jer ona na to nije obavezna i to je njena diskreciona odluka. Država ima pravo da slobodno odlučuje sa kojim državama će uspostavljati saradnju, stupati u diplomatske odnose, tako ima i punu slobodu da li će priznati novu državu. Države koje nisu dobile priznanje od svih država u međunarodnoj zajednici mogu stupati u međunarodne organizacije, zaključivati međunarodne sporazume i imaju sva osnovna prava i obaveze koja im pripadaju po njihovom nastanku. One mogu biti članice međunarodnih organizacija zajedno sa državama koje ih nisu priznale. Priznanje države, odnosno ne priznanje više predstavlja politički, a manje pravni akt.

Postoje teoretičari koji smatraju da postojeće države su dužne da priznaju novonastalu državu jer ona ima pravo na postojanje. Međutim kako države u odnosu na osnovno pravo države na međunarodni saobraćaj, odnosno međunarodnu saradnju, nemaju obavezu da

sarađuju sa drugim državama, tako nisu ni obavezne da daju priznanje. Praksa pokazuje da politički faktori su odlučujući u postupku priznanja te da države imaju punu slobodu da li će jednu državu priznati ili ne.

Dražava bi trebala da prizna novu državu prije svega kada ispunjava određene uslove u pogledu vlasti, državnosti, teritorije i stanovništva kako bi mogla da bude punopravan član međunarodne zajednice u kojoj će moći normalno da funkcioniše kao subjekt međunarodnog prava, odnosno nosilac određenih prava i obaveza u međunarodnoj zajednici. Međutim i pored tih činjenica odlučujući faktor kod priznanja države jeste političke prirode. Međutim prerana priznanja država bez ispunjena određenih uslova često dovode do problema u diplomatskim odnosima država, posebno kada dolazi do nastanka nove države putem sile i otcjepljenjem od jedne države. Države mogu da ne priznaju jednu državu koja inače ispunjava sve uslove za priznanje i to je obično akt kojim se ispoljava neslaganje oko nastanka nove države i obično ima političke motive (Avramov, Kreća, 1996: 87).

Tako je priznanje Kosova i Metohije podjelo međunarodnu zajednicu. Generalna skupština Ujedinjenih nacija 8. oktobra 2008. godine usvojila je Rezoluciju 63/3 kojom je Međunarodnom sudu pravde posavljeno pitanje, "Da li je unilateralna deklaracija Privremenih institucija samouprave na Kosovu o nezavisnosti od 17. februara 2008. godine u saglasnosti s međunarodnim pravom?". Prerano priznanje Kosova od strane nekih država narušilo je diplomatske odnose Srbije i njih, a i podjelo države u međunarodnoj zajednici na dva tabora. Treba napomenuti da problem Kosova odrazio se i na niz sličnih situacija, jer u svijetu postoje države koje su proglasile nezavisnost ili faktički funkcionišu kao državne tvorevine uz djelimično priznanje odnosno nepriznanje. Takođe u nizu drugih država postoje separatistički pokreti koji će rješenje pitanja Kosova prenijeti na svoj teren (Milošević, 2010: 8).

Priznanje država ne bi smjelo da se zasniva isključivo na političkim faktorima i trebalo bi da bude zasnovano na međunarodnom pravu, jer u suprotnom može da dovede do nepopravljivih štetnih posljedica, pa i do primjene sile i oružanih sukoba. Priznanju država mora se oprezno pristupati jer priznanjem jedne države mogu da budu povređeni interesi drugih država što može da izazove probleme u međunarodnoj zajednici, što ne bi trebao da bude krajnji cilj takvog postupanja u međunarodnoj politici. Priznanje država često može da bude u interesu države koja daje priznanje i put za miješanje u unutrašnje poslove druge države. Priznanje države može da bude izvor sukoba i podjela u međunarodnoj zajednici te bi ga trebalo podvesti pod jasno postavljene okvire zasnovane na međunarodnom pravu.

Priznanje države predstavlja diskreciono pravo države odnosno država ima punu slobodu da li će novu državu priznati ili ne. Međutim ta sloboda ne bi smjela da se zloupotrebi te da država na taj način ostvaruje sopstvene ciljeve koji su često na tuđu štetu. Na taj način politika dobija apsolutnu prevagu nad pravom i dovodi se u pitanje kredibilitet međunarodne zajednice.

Država može da postoji i funkcioniše i kada nije priznata od međunarodne zajednice, pod uslovom da ima sve potrebne elemente koji je čine državom. U ovom pogledu država mora da bude suverena i pravno i faktički, s tim da je faktička suverenost važnija od pravne. Ko je faktički suveren prije može da postane i pravno, nego obratno, jer pravne činjenice se na kraju priklanjaju životnim činjenicama, a tako i pravna suverenost faktičkoj.

Od priznavanja države treba razlikovati priznavanje nacije u cilju priznanja države. Tako su Prvom svjetskom ratu savezničke snage priznale poljsku i češku naciju iz razloga da bi se formirale poljske i češke vojne oružane snage koje bi ratovale na njihovoj strani. Ovakvo priznanje predstavlja samo unaprijed dato priznanje države i može se prihvatiti u ratu kao vid borbe protiv neprijatelja dok bi u miru predstavljalo vid miješanja u unutrašnje poslove druge države što je neprihvatljivo.

Nije isti međunarodni položaj država koje su priznate i koje nisu. Države koje nemaju međunarodno priznanje po pravilu su otuđeni dijelovi međunarodne zajednice koji su odbačeni od drugih država, te nerijetko prema takvim državama mogu da se primjenjuju različiti vidovi sankcija od strane Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija. Država koja nema međunarodno priznanje ne može uspostaviti diplomatske odnose sa drugim državama dok je one ne priznaju, niti može biti članica međunarodnih organizacija. Iz navedenih razloga nove države nastoje što prije da dobiju priznanje od drugih država, te postanu članica Ujedinjenih nacija, ali i drugih međunarodnih organizacija.

Država koja nema međunarodne priznanje ukoliko se održi duži vremenski period, vremenom može da normalizuje odnose sa drugim državama i dobije priznanje. Nepriznavanjem države proizilaze znatne anomalije u dvostranim odnosima i tek priznavanjem normalizuju se ti odnosi.

Nepriznate države ne mogu se ignorisati u međunarodnoj zajednici, naročito ukoliko se radi o susjednim državama. Država i pored toga štiti nije međunarodno priznata ima određena prava i obaveze u međunarodnoj zajednici. Tako njena teritorija ne može se smatrati ničijom teritorijom, te ne može putem okupacije da se stiče od strane druge države.

Kina koja nije priznala Tajvan i smatra ga sastavnim dijelom svoje teritorije i pored činjenice da je on priznat od niza država. Međutim Kina održava izuzetno dobre odnose sa Tajvanom (Rančić, 2008). Ekonomska saradnja je na visokom nivou i upravo preko te komponente uspostavljaju se veze i svaka izolacija i međusobno negiranje odrazilo bi se negativno po interese obje države.

2.2. Vrste i oblici priznanja države

Priznanje može biti privremeno ili ograničeno na samo određene odnose. Ukoliko se ne naglasi da je priznanje privremeno, ono je uvijek konačno, neopozivo i djeluje retroaktivno od stvarnog nastanka države. Priznanje države se obično vrši izričitom izjavom vlade jedne države o priznanju druge države *de iure*, a često se postupak izričitog priznanja odvija u svečanoj formi. Priznanje države može da bude i prećutno *de facto*, kada države stupaju sa novom državom u diplomatske odnose, zaključuju međunarodne ugovore, uspostavljaju ekonomsku saradnju, a da je prethodno nisu izričito priznale. Prećutnom priznanju obično slijedi izričito priznanje. Država se može priznati uslovno kada se od nje traži da ispuni određene uslove, te joj se time nameću određene obaveze da bi dobila priznanje i bezuslovno kada se priznanje daje momentalno bez potrebe ispunjenja određenih uslova. Bezuslovno priznanje je konačno i ne može se opozvati. Država se može priznati invidulano, tako što će pojedinačno države davati

priznanje ili kolektivno, kada državu priznaje više država u okviru jedne međunarodne organizacije ili na nekoj međunarodnoj konferenciji. Individualno priznanje države daje se putem jednostranog akta, diplomatske note, deklaracije od strane jedne države. Kolektivno priznanje države daje se putem višestranog akta od strane više država, obično na međunarodnim konferencijama i kongresima. Takođe postoji mišljenje da kolektivno priznanje države postoji kada se nova država prizna u okviru međunarodne organizacije ili kada pristupa jednom višestranom ugovoru, odnosno da ulaskom države u određenu međunarodnu organizaciju država je priznata od svih ostalih država članica. Postoje i mišljenja da prijemoj jedne države u međunarodnu organizaciju ona ne dobija priznanje, te da su odnosi između država koje su članice organizacije ograničeni samo na odnose unutar organizacije. Tako o prijemu u Ujedinjene nacije odlučuje Generalna skupština Ujedinjenih nacija po prethodno pribavljenom mišljenju Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija. Povelja Ujedinjenih nacija nigdje ne govori da prijemom u članstvo Ujedinjenih nacija priznaje se nova članica, međutim ne može se prihvatiti takav stav da država van okvira organizacije nije priznata. Država koja pristupa međunarodnoj organizaciji prihvata jedan višestrani ugovor kojim se u odnosu na sve članice utvrđuju određena prava i obaveze. Može se smatrati da su prijemom u međunarodnu organizaciju sve države članice priznale novu državu i riječ je o *de facto* priznanju, odnosno priznanju koje nastaje stupanjem u međusobne odnose država bez postojanja nekog izričitog formalnog akta. Država članica međunarodne organizacije koja nije za priznanje države koja stupa u međunarodnu organizaciju, može samo da stavi rezervu u pogledu toga i time da iznese svoj stav neslaganja u pogledu priznanja nove države (Avramov, Kreća, 1996: 85-86). Terminologija *de jure* i *de facto* priznanja nije najispravnija, jer nema *de facto* država. Država ili postoji ili ne postoji, tako da izrazi *de jure* i *de facto* više odgovaraju za priznanje vlade.

Priznanje države može biti preuranjeno. Preuranjeno je ukoliko se dalo priznanje dok je postupak nastanka države u toku ili dok se nije potpuno raspala država prethodnica. Ono pravno nema nekih efekata, ali faktički može da komplikuje dvostrane odnose između država. Ukoliko država prethodnica nastavi da postoji, ona obično poslednja daje priznanje novoj državi koja je nastala odvajanjem od nje.

Sa druge strane postoji mišljenje koje je prihvatljivije, kada država stupi u jednu međunarodnu organizaciju koja je regionalnog karaktera i manja po broju članica, ako je odluka o prijemu jednoglasna, takav akt znači i priznanje države. Kada su u pitanju velike međunarodne organizacije, kao što su Ujedinjene nacije, ne mora značiti aposlutno priznanje države i pored činjenice da je nova članica prihvatila kao i ostale države obaveze iz Povelje Ujedinjenih nacija. Dešava se da države decenijama budu članice iste međunarodne organizacije, a da nisu dale jedna drugoj priznanje. Arpaskе države decenijama nisu priznale Izrael, NR Kina Tajvan, mada su sve članice Ujedinjenih nacija. Takođe ako država zaključi višestarni međunarodni ugovor ne znači da ostale države potpisnice daju joj priznanje. Postoje slučajevi da kod potpisivanja ili ratifikacije nekog međunarodnog sporazuma dodaje se izjava kojom države potpisnice ne priznaju neku državu potpisnicu, kako ne bi došlo do tumačenja takvog postupka kao prećutnog vida priznanja (Dimitrijević, Račić, 2007: 81-82).

Prema jednom manjinskom mišljenju pored tri konstitutivna elementa koji su neophodni za postojanje države, neophodno je i međunarodno priznanje koje predstavlja četvrti element.

Da bi država nastala neophodno je da bude priznata od strane drugih država i tek tim činom dobija svojstvo subjekta međunarodnog prava. Prema ovom mišljenju priznanje države ima konstitutivni učinak i sve dok do njega ne dođe država ne postoji.

Prema većinskom mišljenju ukoliko postoje tri konstitutivna elementa teritorija, stanovništvo i vlast država postoji i bez međunarodnog priznanja. Takođe ukoliko je i dato međunarodno priznanje, a nedostaje neki od tri konstitutivna elementa smatraće se da država nije nastala. Prema ovom mišljenju međunarodno priznanje ima samo deklaratorni karakter i nema smetnje da nastane nova država ukoliko je nisu priznale jedna ili više država.

Međutim nije isti međunarodni položaj država koje su priznate i koje nisu. Države koje nemaju međunarodno priznanje po pravilu su otuđeni dijelovi međunarodne zajednice. Država koja nema međunarodno priznanje ne može uspostaviti diplomatske odnose sa drugim državama dok je one ne priznaju. Iz navedenih razloga nove države nastoje što prije da dobiju priznanje od drugih država, te postanu članice Ujedinjenih nacija, ali i drugih međunarodnih organizacija.

Država koja nema međunarodno priznanje ukoliko se održi duži vremenski period, vremenom može da normalizuje odnose sa drugim državama i dobije priznanje. Nepriznavanjem države proizilaze znatne anomalije u dvostranim odnosima i tek priznavanjem normalizuju se ti odnosi.

Nepriznate države se ne mogu ignorisati u međunarodnoj zajednici, naročito ukoliko se radi o susjednim državama. Tako vazduhoplovi drugi država ne smiju bez njenog odobrenja preletati njenu teritoriju.

Srbija je bila zauzela stav da neće prisustvovati svim međunarodnim konferencijama i sastancima na kojima prisustvuju zvaničnici Kosova. Međutim kriterijumi za neprisustvovanje Srbije su se vremenom mijenjali i nisu bili ujednačeni. Zvaničnici Srbije se isticali potrebu "asimetričnog" predstavljanja Kosova u vidu prisustva UNMIK, a nekada su naglašavali činjenicu da je na konkretan skup pozvan predsjednik Kosova ili premijer te su odbijali da prisustvuju. Praksa Srbije da ne prisustvuje na međunarodnim konferencijama i skupovima na kojima se pojavljuju predstavnici Kosova, šteti samo njenim interesima, jer zajedničko prisustvo ne podržumijeva i priznanje Kosova. Predstavnicii Srbije mogu na svakom međunarodnom skupu da se pri prvom obraćanju izjasne da nisu mijenjali svoj stav u pogledu Kosova. Bojkotom Srbije na ovaj način ništa se ne postiže i samo se propušta prilika da se zalaže za svoje interese (Papić, 2011).

Mnogi pokreti u svijetu pozivajući se na primjer Kosova nastoje da ostvare svoje separatističke težnje, što dodatno otežava situaciju u međunarodnoj zajednici. Zvanični procesi govore da u svijetu postoji trenutno 96 separatističkih pokreta, a ako se u obzir uzmu sve partije i pokreti koji traže odvajanje nekog dijela teritorije, broj je znatno veći. Španija više nije mogla da tvrdi da međunarodno pravo ne dozvoljava podjelu države i stvaranje nazavisne države na taj način, tako da se aktuelizovalo pitanje Katalonije i Baskije. Upravo iz tih razloga Španija nije dala priznanje Kosovu. U Velikoj Britaniji pored problema sa Sjevernom Irskom, aktuelizuje se i pitanje sticanja samostalnosti Škotske, a slične težnje ima i Vels. Takođe i u

srcu Evropske unije, Belgiji, postoji podjela između Flamanaca i Valonaca. Ukazuje se na nejednake standarde koji se primjenjuju u priznanju država, te se poredi Palestina sa Kosovom, navodeći da ni poslije 40 godina Palestina nema međunarodno priznanje (Janković, 2007: 16). Prerano priznanje Kosova izazvalo je niz problema u samoj Evropskoj uniji, a li i čitavoj međunarodnoj zajednici.

2.3. Priznanje vlade

Od priznanja države treba razlikovati priznanje vlade. Kod priznanja nove države obično se daje i priznanje novoj vladi što se podrazumijeva. Postoje situacije kada dođe do prekida ustavnog kontinuiteta u jednoj državi uslijed revolucionarnih promjena što predstavlja drastičnu promjenu državnog uređenja. U tim slučajevima obično države daju priznanje novoj vladi čime se izjašnjavaju o svom odnosu prema novoj vlasti (Avramov, Kreća, 1996: 88-89). Svaka vlada postupa kao živi organizam tako da ima nagon za opstankom, kao da će da se održi cijelu viječnost, ali po pravilu posle kraćeg ili dužeg vremena one se mijenjaju, na zakonom ustanovljen način, ali i uslijed revolucionarnih promjena (Tarde, 2012: 49).

Pod revolucionarnim promjenama podrazumijevaju se promjene sistema sa masovnim učešćem ljudi u tom procesu i sa čestom upotrebom nasilnih sredstava. Revolucija predstavlja masovni socijalni pokret koji se koristi kombinacijom sile i političkog pritiska kako bi se jedan poredak ili sistem vlasti i vlada zamjenili drugim. Ukoliko nije organizovana promjena, ona se često vodi društvenom haosu i raspadu jednog sistema koji se teško iznova konsolidira. Revolucija je u suštini preuzimanje političke vlasti, uz čestu upotrebu nasilja, od strane vođa jednog masovnog pokreta, s tim da se vlast kasnije koristi za preduzimanje velikih reformi u društvu. Tako su 19. i 20. vijek obilježeni su značajnim revolucionarnim zbivanjima i događajima.

Ukoliko je došlo do promjene vlade na način predviđen ustavom, ne postoji potreba da se daje priznanje novoj vladi i države nemaju pravo da se miješaju u takve promjene. U takvim slučajevima države obično čestitaju novoj vladi na formiranju i ukažu namjeru za nastavak dotadašnje saradnje. Ukoliko dođe do formiranja vlade na način protivan ustavu, revolucijom, državnim udarom itd., onda države najčešće privremeno prekidaju diplomatske odnose, kako se ne bi neki njihov postupak shvatio kao vid prećutnog priznanja nove vlade. U slučaju promjene vlade na neustavan način država i dalje postoji kao subjekt međunarodnog prava, ali države odlučuju da li će nastaviti saradnju sa novom vladom, te se očekuje davanje njihovog priznanja. Revolucionarne promjene u državi i uspostavljanje na taj način nove vlade, mogu da dovedu do radikalnih promjena u ekonomskom i političkom uređenju države, ali i pored te činjenice ne postoji potreba za ponovnim priznanjem niti se prekida kontinuitet države kao punopravne članice međunarodne zajednice (Gidens, 1998: 306)

Kao i u slučaju priznanja države i priznanje vlade zavisi od slobodne ocjene države i ona nema na to obavezu. Ukoliko država ne da takvoj vladi priznanje neće doći do povrede međunarodnog prava i to je više stvar političke odluke države koja daje priznanje. Međutim

susjednim državama je teže ignorisati promjene koje nastaju, nego udaljenim državama te im je od interesa pitanje priznanja nove vlade.

Prema Henaru Estradi ministru spoljnih poslova Meksika, kada se uspostavi nova vlada druge države ne moraju priznavati tu vladu bez obzira na promjenu dotadašnjeg režima jer bi to predstavljalo miješanje u unutrašnje stvari druge države i može se samo postaviti pitanje da li će se sa državom koja ima novu vladu održavati diplomatski odnosi ili ne. Sa ovim stavom on je istupio 1930. godine te je ovakvo mišljenje poznato kao Estradova doktrina. Prema Estradovoj doktrini države neće postavljati pitanje legitimnosti nove vlade jer bi to značilo kršenje suvereniteta druge države. Ovakva doktrina u praksi nije prihvaćena i pored toga što ima legitiman cilj koji se zasniva na zabrani miješanja u unutrašnje stvari drugih država. Sa druge strane davao bi se legitimitet vladama koje na vlast dolaze putem sile i narušavanjem ustavnog i pravnog poredka države koja je već priznata, tako da je u suštini riječ o državi sa potpuno novim uređenjem.

Karlos Tobar ministar spoljnih poslova Ekvadora 1907. godine istupio je sa stavom da ne treba priznati vlade koje su došle na vlast revolucionarnim svrgavanjem demokratskih izabranih režima. Takav stav poznat je kao Tobarova doktrina i on je kasnije proširen na nepriznavanje nelegitimnih vlada i njihovog prava da učestvuju u diplomatskim odnosima. Tobarovu doktrinu prihvatile su i SAD te nisu priznale niz revolucionarnih vlada u Južnoj Americi. Međutim i ova doktrina predstavlja način za miješanje u unutrašnje stvari drugih država i imala je za cilj zaustavljanje revolucionarnih promjena do kojih je dolazilo.

Ministar spoljnih poslova Savezne Republike Njemačke Valter Halštajn zalagao se za prekidanje diplomatskih odnosa sa svim državama koje budu priznale vladu sovjetske zone. On je smatrao da vlada Savezne Republike Njemačke jedina je ovlašćena da zastupa interese 18 miliona Nijemaca koji žive u sovjetskoj zoni. Deklaracijom vlade SAD, Velike Britanije i Francuske 1955. godine potvrđena je ovakva doktrina, odnosno stav da Savezna Republika Njemačka jedino može da zastupa interese njemačkog naroda u međunarodnim odnosima. Ova doktrina nekad poznata po nazivu Halštajnova doktrina nikad nije u praksi potpuno primjenjena, ali je u novije vrijeme ponovo aktuelizovana povodom najava koje su postojale da će Srbija prekinuti diplomatske odnose sa svim državama koje priznaju nezavisnost južne srpske pokrajine. Cilj vlade Savezne Republike Njemačke je bio da se spriječi priznavanje Istočne Njemačke, međutim imajući u vidu koje posljedice ima prekid diplomatskih odnosa sa svim državama koje bi dale priznanje, iznesen je stav da se neće prekidati diplomatski odnosi sa svim državama koje daju priznanje, već da će se o tome odlučivati od slučaja do slučaja. Tako u zavisnosti od procjene mogle su se primjeniti blaže mjere kao što su povlačenje ambasadora, spuštanje diplomatskih odnosa na niži nivo, pa do strožijih mjera koje bi predstavljale potpuni prekid diplomatskih odnosa. Savezna Republika Njemačka je samo u dva slučaja potpuno prekinula diplomatske odnose i to sa Jugoslavijom 1957. godine i sa Kubom 1963. godine. Cilj je bio stvaranje jedinstvene Njemačke te je takva doktrina bila okosnica spoljne politike Savezne Republike Njemačke. Ovakva doktrina je odbačena šezdesetih godina iz razloga što se smatralo da doprinosi samo udaljavanju njemačkog naroda i da takvim postupcima stvaraju sami sebi neprijatelje i dovode se u izolaciju od strane međunarodne zajednice. Uslijed takvih shvatanja njemački kancelar Vili Brant 1969. godine izjasnio se da je riječ o dvije države sa

jednom nacijom čime je de facto priznao Istočnu Njemačku. Zapadna i Istočna Njemačka su se međusobno priznale 1972. godine formalnim zaključenjem sporazuma u kojem prihvataju da nijedna drugu ne mogu da predstavljaju u inostranstvu niti da djeluju u ime druge. Naredne godine dobile su i puno međunarodno priznanje kada su postale punopravne članice Ujedinjenih nacija i nastavile su da unapređuju svoje međusobne odnose što je na kraju dovelo i do ujedinjenja Njemačke. Činjenica je da Halštajnova doktrina nema osnova i da se preduzimanjem određenih diplomatskih mjera prema državama koje daju priznanje neće postići odgovarajući rezultati, već suprotno samo nanjeti šteta samoj državi koja bi ovakve postupke koristila.

Danas je vladajuća doktrina efektivnosti, prema kojoj je postojanje vlade u drugoj državi faktičko pitanje, gdje nove činjenice stvaraju pravo. Države slobodno odlučuju o priznanju nove države i priznanju nove vlade, te nemaju pravne obaveze niti mogu biti prinuđene da je priznaju.

Obično su i za priznanje vlada odlučujući politički momenti. Međutim za objektivno priznanje vlade treba utvrditi da li vlada ima efektivnu vlast na određenoj teritoriji, kao i da li je spremna da ispunjava međunarodne obaveze. Takođe kod priznavanja vlada od značaja je na koji način je vlada preuzela vlast. U slučaju da je vlada izabrana demokratskim putem od strane naroda, tu nema smetnje za njeno priznanje i nepriznanje vlade u tom slučaju bio bi oblik pritiska na slobodnu volju naroda. Međutim ukoliko je ona nametnuta od strane druge države ili je uspostavljena silom protivno volji naroda, u tom slučaju može takva vlada da se ne prizna.

Imajući u vidu da već postoji država koja je priznata i da postoji kao subjekt međunarodnog prava, priznanje vlada ima samo deklarativni karakter, ali takvo priznanje predstavlja za novu vladu čin političke podrške u funkciji njenog stabilizovanja i učvršćivanja. Priznanje nove vlade znači da država priznaje vladu kao legitimnu i nastavlja saradnju sa njom. Ukoliko je došlo do povlačenja diplomatskih predstavnika, priznanjem vlade vraćaju se diplomatski predstavnici. U svakom slučaju ne dolazi do prekida diplomatskih odnosa, tako da se oni formalno ne trebaju ponovo ni uspostavljati.

Postoje slučajevi kada jedna država ima dvije vlade i obično je jedna unutar države, a druga u inostranstvu. U Jugoslaviji su tokom Drugog svjetskog rata postojale dvije vlade. Jedna je bila u Jugoslaviji na čelu sa Josipom Brozom Titom, a druga jugoslovenska izbjeglička vlada u inostranstvu. Saveznici su održavali odnose sa obje vlade tokom rata. Zaključenjem sporazuma Tito-Šubašić, prestale su da postoje dvije vlade, poslije koga je vlada poslijeratne Jugoslavije priznata, na međunarodnoj konferenciji na Jalti od strane saveznika (Đorđević, 1963).

Priznanje vlade kao i priznanje države može biti izričito u vidu svečanog formalnog akta, ali i prećutno stupanjem u kontakte i saradnju sa novom vladom. Priznanje vlade može biti bez postavljanja bilo kakvog uslova pred novu vladu ili postavljanjem uslova koji mogu biti političke ili ekonomske prirode. Postoji mišljenje da uslovno priznanje vlade nije dozvoljeno jer predstavlja vid miješanja u unutrašnje stvari druge države. Često to može biti međusobno uslovljavanje odnosno da vlade jedna drugoj na bazi reciprociteta priznaju određena prava, istovremeno dajući priznanje vlade. SAD su 1933. godine priznale vladu SSSR-a kao sukcesora

ruske carske vlade, dok je SSSR priznao vjerske slobode i dao izjavu da će zaštititi ekonomske interese američkim državljanima nastanjenim na prostoru SSSR-a (Avramov, Kreća, 1996: 89).

Uslovno priznanje obično se daje kad ne postoji uvjerenje da li će nova vlada moći da ispunjava svoje međunarodne obaveze i da li će uopšte opstati, imati efektivnu vlast. Bezuslovno priznanje vlade je konačno i ne može se povući i djeluje ne od dana priznanja, već retroaktivno od dana formiranja nove vlade.

Kako država tako i njeni državni organi potrebno je da kao cjelina budu suvereni kako pravno (*de jure*) tako i faktički (*de facto*). Država može da postoji i funkcioniše i kada nije priznata od međunarodne zajednice, pod uslovom da ima sve potrebne elemente koji je čine državom (Mitrović, 2008: 24). Priznanje *de jure* je potpuno, konačno i djeluje od dana stvarnog preuzimanja vlasti od nove vlade. Priznanje *de facto* može se uzeti kao privremeno, kada nova vlada nije uspostavila punu kontrolu na čitavoj državnoj teritoriji.

2.4. Priznanje i oružani sukobi

U slučaju ratnog sukoba unutar jedne države odnosno građanskog rata postavlja se pitanje priznanja ustanika kao ratujuće strane. Da bi se ustanicima priznalo svojstvo ratujuće strane moraju ispunjavati sljedeće uslove:

1. Kontrolišu jedan dio teritorije države;
2. Imaju lokalnu vladu koja vrši suverena prava na određenoj teritoriji;
3. Borbu vode organizovani odredi koji su potčinjeni vojnoj disciplini i koji poštuju zakone i običaje ratnog prava.

Kada se priznaju ustanici, treće države moraju da ostanu neutralne u odnosu na sukob i svako miješanje je nedopušteno. Zakonita vlada od momenta priznanja ustanika ne može tretirati ustanike kao pobunjenike niti na njih primjeniti odredbe krivičnog zakonodavstva već ih tretira kao ratne zarobljenike za koje se primjenjuju odgovarajuća pravila međunarodnog prava, a istovremeno ustanici nisu dužni da poštuju važeća pravna pravila unutar države već su dužni da se pridržavaju zakona i običaja ratnog prava. Cilj priznanja ustanika od strane zakonite vlade jeste da se uvedu određena pravila u pogledu odnosa sukobljenih strana.

Države koje nisu umiješane u sukob mogu da daju priznanje ustaničkoj vladi. Razlozi za priznanje ustaničke vlade su pretežno politički, ali mogu biti ekonomski u slučaju da država koja daje priznanje želi da zaštititi ekonomske interese svojih državljana na teritoriji koju kontroliše ustanička vlada. Problem nastaje kada se uspostave diplomatski odnosi i sa ustaničkom vladom u jednoj državi, a već postoje uspostavljeni diplomatski odnosi sa zakonitom vladom. Prema Povelji Ujedinjenih nacija države imaju i obavezu da pomognu narode u borbi za punu slobodu, posebno u procesu dekolonizacije, te priznanje ustaničkih vlada u ovim slučajevima je u potpunosti opravdano (Avramov, Kreća, 1996: 91).

Ustaničke vlasti i oslobodilački pokreti su cjeline prelaznog karaktera, jer se bore za sticanje države na teritoriji već postojeće države ili za preuzimanje vlasti na čitavoj njenoj teritoriji. Ukoliko ostvare svoj cilj, oni stvaraju novu državu ili novu vladu u već postojećoj državi, u suprotnom oni prestaju da postoje.

U slučaju građanskog rata ukoliko ustanici u dužem vremenskom intervalu ustanove efektivnu vlast na dijelu teritorije države, treće države ne mogu ignorisati takvo stanje jer često postoji potreba da se zaštite njihovi državljani i njihova imovina na toj teritoriji. Tako su neke države početkom 19. vijeka priznale pobunjene kolonije protiv španske vlasti u Južnoj Americi, kao zaraćene strane, prije nego što je došlo do njihovog priznanja kao novih država. Uslov za priznanje bilo je da su ustanici uspostavili efektivnu kontrolu na velikom dijelu teritorije i da tako djeluju kao de facto vlast. Takođe obaveza ustanika bila je da se nalaze pod organizovanom komandom i da zaraćene strane poštuju pravila međunarodnog ratnog prava. Države koje su priznavale zaraćenost morale su da budu neutralne u odnosu na sve strane u ratnom sukobu.

Do prvih priznanja ustanika takođe je došlo u Americi i efekti priznanja su bili ograničeni u odnosu na priznanje zaraćenosti. Ustanici najčešće nisu imali efektivne vlasti na većem dijelu teritorije, te se nisu priznavali kao zaraćena strana u ratnom sukobu. One su priznavale ustanike iz humanitarnih razloga, da se ne bi smatrali prostim prekršiocima prava. Često su države radi zaštite svojih interesa uspostavljale sa ustanicima određene vrste odnosa.

Pitanje priznanja narodnooslobodilačkih pokreta javilo se poslije Drugog svjetskog rata u procesu dekolonizacije. Narodnooslobodilački pokreti borili su se za nezavisnost od kolonijalne vlasti. Obično su dolazili iz inostranstva i postajalo je više pokreta koji su se borili za nezavisnost na jednoj teritoriji. Dolazilo je do sukoba između samih narodnooslobodilačkih pokreta koji će dobiti međunarodno priznanje. Države su u zavisnosti od svojih interesa, priznavale različite narodnooslobodilačke pokrete. Neki od tih pokreta dobijali su status punopravih članova pojedinih međunarodnih organizacija. Države koje priznaju ovakve pokrete dozvoljavaju im da na njihovoj teritoriji osnuju informativne kancelarije, a neke države su im priznavale i pune diplomatske povlastice i imunitete.

3. Zaključna razmatranja

Priznanje države je jednostrani pravni posao koji proizilazi iz poslovne sposobnosti određenog subjekta međunarodnog prava, koji ima nesumnjivo veliki značaj u međunarodnoj zajednici. Međutim to je deklaratorni politički čin koji nema konstitutivni učinak kod nastanka države. Priznanje države je jedan vid političke podrške određenom subjektu u međunarodnoj zajednici. To je politički čin jedne ili više država, odnosno po pravilu njihovih vlada koje priznaju određeni subjekt državom. Ono po pravilu proizvodi niz posljedica kako za subjekt koji se priznaje državom tako i za druge subjekte u međunarodnoj zajednici. Kako je priznanje države politički akt, tako nepriznavanje države, može da bude sredstvo političkog pritiska.

Priznanje države bez obzira na sve tvrdnje je deklaratorni akt, međutim njegova politička pozadina često ovom institutu daje konstitutivni karakter. Tako da često države priznaju određene tvorevine državom koje ne ispunjavaju uslove, dok sa druge strane ne priznaju države

koje posjeduju sve elemente potrebne za nastanak države. Države često svoje političke interese ostvaruju putem akta priznanja države, te dolazi do nadvladavanja politike nad pravom. Problem međunarodne zajednice jeste da ne posjeduje neki nezavistan organ koji bi mogao objektivno da utvrdi da li određeni subjekt ispunjava uslove da bi se mogao priznati za državu.

LITERATURA

- Avramov, S., Kreća, M. (1996). Međunarodno javno pravo. Beograd: Savremena administracija.
- Dimitrijević, V., Račić, O. (2007). Osnovi međunarodnog javnog prava. Bograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Đorđević, S., O. (1963). Kontinuitetu država s posebnim osvrtom na međunarodnopravni kontinuitet Kraljevine Jugoslavije i FNRJ. Beograd: Naučna knjiga.
- Gidens, E. (1998). Sociologija. Podgorica: CID.
- Janković, I. (2007). Radost secesionista. NIN.
- Mitrović, M., D. (2008). Osnovi prava. Beograd: Univerzitet Sindigunum.
- Milošević, M. (2010). Trenutak istine. Vreme.
- Papić, T. (2011). Krempite i Kosovo. Danas.
- Rančić, M. (2008). Tajvan bliže matici. Politika.
- Tarde, G (2012). Monadology and Sociology. Melbourne: Re Press.

Doc. dr Željko Petrović
Sveučilište Hercegovina
Mostar
petrovicz@yahoo.com

RECOGNITION OF THE STATE AS A POLITICAL ACT IN THE INTERNATIONAL COMMUNITY

ABSTRACT: Recognition of a state is an act of one or more states that accept a certain creation in the international community as a state. The basic rule that in order for a state to emerge, it is necessary to possess territory, population and sovereign power over that territory and population. There is an opinion that recognition is necessary for the creation of the state as the fourth element. The paper will prove that the recognition of the state is a declaratory act, of a political nature that has no constitutive effect in the creation of the state. It will also point out the great importance of the recognition of the state, as well as the possible abuse of this institute. Other aspects of state recognition will be analyzed in order to prove its exclusively declarative political character.

KEY WORDS: State, international community, government, politics, international organizations.

UPUTSTVO ZA SARADNIKE

Časopis *NIR* izlazi dva puta godišnje i objavljuje izvorne radove iz svih oblasti istraživanja prirodnih, društvenih i humanističkih nauka. Radovi koji su već objavljeni ili ponuđeni za objavljivanje u nekoj drugoj publikaciji ne mogu biti prihvaćeni, kao ni oni koji ne zadovoljavaju naučne kriterijume Uredništva.

U časopisu *NIR* publikuju se radovi obima do jednog autorskog tabaka (autorski tabak ima 30.000 znakova, uključujući i razmak između znaka, sažetak, rezime i literaturu). Izuzetno od ovoga može se odstupiti u dogovoru sa Uredništvom.

Časopis *NIR* sadrži rubrike: *Istraživanja, Studije i članci*.

Svi tekstovi treba da budu kucani fontom Times New Roman, veličina slova 12, prored 1,5.

Tekstovi pisani na bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku, ekavskim ili ijekavskim narečjem, treba da budu pisani ćirilicom/latinicom. Strana imena autora koja se spominju u tekstu treba da budu transkribovana i ispisana ćirilicom/latinicom, a prilikom prvog pomena, treba da budu napisana u zagradi originalnim jezikom i pismom. Prezimena autora u zagradama, prilikom harvardskog načina navođenja, takođe treba da budu napisana na jeziku i pismu na kojima je izvornik. Pojedine reči i izrazi mogu biti, iz naučno-stručnih potreba, pisani na originalnom jeziku i pismu. Svi citati na bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku treba da budu pisani ćirilicom/latinicom.

Rukopis ponuđen za štampu treba da ima sledeće elemente: ime i prezime autora, naslov rada, sažetak, ključne reči, tekst rada, rezime na engleskom jeziku (uključujući i naslov rada) i naučni aparat (redosledom kojim su ovde navedeni).

Zaglavlje:

1. Titula autora, ime i prezime autora, ustanova u kojoj je autor zaposlen i kontakt (e-adresa), na početku rada u levom bloku (font 10); i za autora i za koautore navode se svi podaci.

2. Naslov rada – piše se na sredini, velikim slovima (font 12) i boldom. Podnaslovi se pišu na sredini, malim slovima i boldom i numerišu se arapskim brojevima. Ukoliko u podnaslovu ima više celina, one se takođe označavaju arapskim brojevima (npr. 1.1., 1.1.1., itd.).

Sažetak (način pisanja: SAŽETAK:) (font 10) bi trebalo da sadrži precizno određene spoznajne i interpretativne ciljeve rada, sažeto definisane postupke i metode i rezultate rada. Sažetak ne treba da bude duži od 900 znakova s razmacima (100 do 250 reči) i ne bi trebalo da premaši 10% dužine teksta rada. Ne treba citirati literaturu u sažetku.

Posle sažetka slede ključne reči (način pisanja: KLJUČNE REČI:) (font 10). U ključnim rečima, kojih ne bi trebalo da bude više od deset, treba ukazati na glavne probleme istraživanja.

Izvori se citiraju ili navode u tekstu, u okruglim zagradama, na sledeći način: prezime autora knjige ili rada i godina izdanja – npr. (Radovanović, 1986); ako se želi uputiti na određenu stranicu – npr. (Radovanović, 1986: 58); ako ima više autora sa istim prezimenom – (Ivić, P. 1998: 89) (Ivić, M. 1970: 45); ako autor ima više radova iz iste godine – npr. (Bugarski, 1996a) (Bugarski, 1996b).

Izvori se mogu citirati i na sledeći način: u [3] se koristi...

U fusnotama (font 10) daju se samo komentari autora.

Korisne informacije

Skraćenice i akronimi

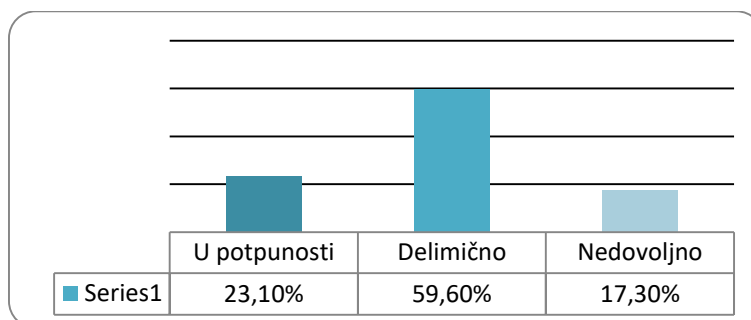
Definišite skraćenice i akronime kada ih koristite prvi put u tekstu, pa i u slučaju kada su već definisane u sažetku. Opšte poznate skraćenice ne moraju se definisati. Nemojte koristiti skraćenice u naslovima ili poglavljima, osim ako je neizbežno.

Jedinice

1. Koristite međunarodni sistem jedinica (SI) ili CGS sistem. (SI sistem ima prednost.) Izuzetak su jedinice koje se koriste u komercijalnim nazivima kao na primer „3.5-inch disketna jedinica“.
2. Izbegavajte mešanje jedinica SI i CGS sistema, to obično unosi pometnju zato što jednačine nisu usklađene u dimenzijama. Ukoliko morate upotrebiti jedinice različitih sistema, posebno istaknite jedinicu za svaki izraz u jednačini.
3. Nemojte mešati pune nazive i skraćenice jedinica: koristite „Wb/m²” ili „webera po kvadratnom metru“. U tekstu koristite pune nazive jedinica: „... nekoliko henrija“, a ne „... nekoliko H“.
4. Koristite nulu ispred decimalnog zareza: „0,25”, a ne „.25”. Koristite “cm³”, ne “cc”.

Slike i tabele

Naziv i broj slike ili grafikona centrirati u redu ispod slike (ikona „Naziv Slike“).

Slika 1. Naziv grafikona

Naziv i numeraciju tabela pisati u redu iznad tabele, od početka reda, kao što je prikazano u ovom uputstvu.

Tabela 1. Naziv tabele

Pogon	Proizvodnja po pogonima (kom)
I	20 000
II	15 000
III	24 000

Pri označavanju koordinata na slici koristite reči, a ne simbole ili skraćenice. U označavanju koordinata jedinice stavite u zagrade, ali nemojte ih označiti samo sa jedinicama. Npr. pišite „magnetizacija (A/m)“ ili „magnetizacija {A[m(1)]}“, a ne samo „A/m“. Ne označavajte koordinate s odnosom oznaka i jedinica. Npr. pišite „temperatura (K)“, a ne „temperatura/K“.

Predlažemo da za umetanje slika koristite tekstualni okvir (engl. text box), jer je u Microsoft Word dokumentu ova metoda puno stabilnija od direktnog umetanja slika.

Jednačine numerišite redom; brojeve jednačina pišite u zagradama poravnajte desno, kao (1) koristeći desni tabulator. Za formatiranje reda sa jednačinom koristiti ikonu „Jednačine“.

Ukoliko nakon otkucane jednačine na tastaturi pritisnete tipku „Tab“, a zatim ukucate redni broj jednačine, isti će automatski biti poravnat uz desnu ivicu.

Kako bi u tekstu Vaše jednačine bile kompaktnije, za deljenje možete upotrebiti kosu crtu (/), a za eksponencijalnu funkciju oznaku exp() sa odgovarajućim eksponentom u zagradi. Simbole za jednačine i varijable pišite kosim slovima, osim grčkih slova. Za oznaku minus koristite dugačku crticu, a ne kraći znak rastavljanja slogova. Ako su deo rečenice, iza jednačine stavite zarez ili tačku.

Jednačine pisati u jednoj koloni, sa numeracijom uz desnu ivicu, kao:

$$z^5 - 1 = (z - 1)(z - \omega_1)(z - \omega_2)(z - \omega_3)(z - \omega_4) \quad (1)$$

Zaključak

Budite kratki i navedite najvažniji zaključak Vašeg rada. U zaključku nemojte koristiti ni formule ni slike.

Literatura

Navesti samo naslove koji su direktno vezani za problematiku rada.

Literatura (bibliografija, izvori) (način pisanja: LITERATURA) (font 10) navodi se po azbučnom/abecednom redu, ako su izvori citirani prema harvardskom načinu navođenja. Tada se literatura navodi bez numeracije.

Ako je u radu zastupljen način citiranja izvora u uglastim zagradama, npr. [3], onda je numeracija u spisku literature obavezna. Literatura se navodi po redosledu citiranja/ azbučnom/ abecednom redu.

Za formatiranje spiska literature na kraju rada, koristiti ikonu „Literatura“, koja automatski vrši numeraciju.

Reference. Imena stranih autora navode se u originalu ili u bosanskoj/hrvatskoj/srpskoj transkripciji, fonetskim pisanjem prezimena, a zatim se u zagradi navodi izvorno, uz godinu publikovanja rada, npr: Dimanš (Dimanche, 1990). Odluka o korišćenju originala ili transkripcije

prepušta se autorima, ali izbor mora biti dosledan u celom članku. Ukoliko su dva autora rada, oba se navode u tekstu. Ukoliko rad ima od 3 do 5 autora, u prvom navodu se pominju imena svih, a u kasnijim navodima prezime prvog autora i skraćena „et al.“. Ukoliko rad ima šest ili više autora, navodi se samo ime prvog i skraćena „et al.“. U spisku literature navode se samo reference na koje se autor pozvao u radu, abecednim redom po prezimenima autora.

Bibliografska jedinica knjige treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja, naslov knjige (*kurzivom*), mesto izdanja i izdavača, npr:

Pantić, D. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Poglavlje u knjizi navodi se na sledeći način:

Day, R. L. (1988). Measuring preferences. U R. Ferber (Ed.) *Handbook of marketing research* (pp. 112 - 189). New York: McGraw-Hill. (Napomena: naslovi stranih publikacija treba da budu data u „sentence case“-u, sa početnim velikim slovom i ostalim malim. Ukoliko rad ima podnaslov, on se od naslova odvaja sa dve tačke, i počinje velikim slovom.)

Članak u časopisu treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja u zagradi, naslov članka, puno ime časopisa (*kurzivom*), volumen (*kurzivom*) i stranice, npr: Dweck, C. S. & John, A. T. (1986). Motivational processes affecting learning. *American Psychologist*, 41, 1040-1048. (Napomena: nazivi članaka pišu se u rečeničnom formatu, u kom je samo prvo početno slovo veliko. Nazivi časopisa na engleskom jeziku pišu se tako da početna slova svih reči, izuzev veznika, budu velika.)

Kada je reč o web dokumentu, navodi se ime autora, godina, naziv dokumenta (*kurzivom*), datum kada je sajt posećen, i Internet adresa sajta, npr.: Degelman, D. (2000). *APA Style Essentials*. Retrieved May 18, 2000 from: <http://www.vanguard.edu/psychology/apa.pdf>

Ako se jedan autor navodi više puta, navodi se po redosledu (godini) publikovanja reference, odnosno (ako ima koautore) po prezimenu prvog koautora. Ukoliko se navodi više radova istog autora u jednoj godini, godine treba da budu označene slovima a, б, в/a, b, c, polazeći od najskorije npr. (1995a), (1995b). Navođenje nepublikovanih radova (npr. rezimea sa naučnog skupa, manuskripta i sl.) nije poželjno. Ukoliko je takvo navođenje baš neophodno, treba navesti što potpunije podatke. Npr:

Mitrović, D. (2004). *Upitnička provera psihoanalitičkog konstrukta Elektro kompleksa putem poliemocionalnog načina odgovaranja*. Nepublikovana doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Prilog. U prilogu treba dati samo one opise materijala koji bi bili korisni čitaocima za razumevanje, evaluiranje ili ponavljanje istraživanja.

Fusnote i skraćnice. Fusnote treba izbegavati. Skraćnice takođe treba izbegavati, osim izrazito uobičajenih. Skraćnice koje su navedene u tabelama i slikama treba da budu objašnjene. Objašnjenja (legenda) se daju ispod tabele ili slike.

Radove treba dostaviti Uredništvu (iubd.nir@gmail.com), u elektronskoj formi. Uredništvo zadržava pravo da prilagođava rad opštim pravilima uređivanja časopisa *NIR* i standardima bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika.

Svi radovi u časopisu *NIR* podležu recenziranju stručnjaka iz nadležne oblasti.

Svi rukopisi prispeli na vreme koji se uklapaju u predviđen obim i pripremljeni su u skladu s *Uputstvom*, biće štampani u časopisu *NIR*.

Uredništvo časopisa *NIR*

NIR

Časopis za nauku-istraživanje-razvoj
godina XII, broj 22
Brčko, juni, 2023.

Glavni i odgovorni urednik:
Rektor Prof. Dr Đorđo Vasiljević

Urednik:
Prof. Dr Dragan Cvetković

Urednički odbor - redakcija:
Prof. Dr Muamer Muminović (Menadžment, BiH)
Prof. Dr Stojan Aleksić (Saobraćaj, BiH)
Prof. Dr Edin Ramić (Pravo, BiH)
Doc. Dr Dragan Rastovac (Informatika, Srbija)
Doc. Dr Velemir Zekić (Bezbednost, BiH)
Prof. Dr Ismet Sejfića (Poslovne komunikacije, BiH)
Doc. Dr Esmā Hasanbašić (Učiteljski, BiH).

Sekretar časopisa
Aleksandra Roknić

Lektura i korektura
Mr. Emina Osmić- Hajdarević

Izdavač
Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH
M. Malića i I. Džindića bb, Brčko
internacionalni.univerzitet@gmail.com
www.iu-bd.org

Za izdavača
Prof. Dr Đorđo Vasiljević, rektor

Prevod
Mr Kristina Varcaković

Korice i ilustracija na naslovnoj strani
Mila Melanek

Štampa
Printas d.o.o. Srebrenik

Tiraž
80 primjeraka

Časopis *NIR* izlazi dva puta godišnje

Uredništvo časopisa *NIR* ne zastupa stavove autora čije tekstove objavljuje.
Sva autorska prava zadržana. Zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje, fotokopiranje ili
reprodukcija dijelova teksta.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine,
Sarajevo

001

NIR: časopis za nauku, istraživanje, razvoj / glavni i odgovorni urednik Velimir
Sotirović. - God. I, br. 1 (juni 2012)-. - Brčko :
Internacionalni univerzitet, 2012-. - 19 cm

Dva puta godišnje
ISSN 2233-1603

COBISS.BH-ID 19756294